

החינוך הממלכתי-דתי

תמונת מצב, מגמות והישגים
חלק ג'

אייל ברגר

The Religious Public Education in Israel

Status Report, Tendencies and Achievements

Part 3

Eyal Berger

ייעוץ מקצועי: אריאל פינקלשטיין
עוזרת מחקר ועריכה לשונית: יעל אפלבוים
עיצוב הכריכה: שי סמנה

כל הזכויות שמורות

אב התשע"ה | יולי 2015

פרוייקט זה נעשה במימון חברי חוג הידידים של התנועה

ולע"נ פרדי בינשטוק, יוסי קצן וטוביה שוורץ

להזמנות:
הוצאת תנועת נאמני תורה ועבודה
קיבוץ בארות יצחק, 6090500
02-5611761

תוכן עניינים

6.....דברי פתיחה.....

7.....תקציר.....

7..... חלק א' - ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות.....

11..... חלק ב' - תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי.....

13..... חלק ג' - החמ"ד היסודי בעירות הפיתוח.....

16..... חלק ד' - תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד.....

חלק א' - ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות

22..... מבוא - חלק א'.....

24..... מסד הנתונים והמתודולוגיה - חלק א'.....

27..... פרק ראשון: הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי - מגמות מרכזיות.....

27..... 1. ההפרדה לפי כיתות בבתי ספר יסודיים: 2000-2015.....

28..... 2. ההפרדה לפי מוסדות לימוד בבתי ספר יסודיים: 2000-2015.....

30..... פרק שני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי.....

30..... 1. הקדמה.....

31..... 2. מדידת הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים.....

31..... 3. הפרדה מגדרית והתפלגות סוציו-אקונומית של התלמידים בבית הספר.....

32..... 4. הפרדה מגדרית ואינטגרציה.....

34..... 5. האם הדמוגרפיה יכולה להסביר את ההבדלים בקליטת אוכלוסיות חלשות?.....

37..... 6. מדוע בתי ספר נפרדים קולטים פחות אוכלוסיות חלשות מבתי ספר מעורבים?.....

38..... פרק שלישי: הפרדה מגדרית והישגים לימודיים בחמ"ד היסודי.....

38..... 1. הקדמה.....

39..... 2. מדידת ההישגים הלימודיים.....

40..... 3. ההישגים במתמטיקה.....

41..... 4. ההישגים במדעים.....

43..... 5. ההישגים בעברית.....

44..... 6. ההישגים באנגלית.....

46..... 7. הפרדה מגדרית והישגים לימודיים.....

47..... 8. הפרדה מגדרית והישגים לימודיים - לפי מגדר.....

48..... 9. חשיבות לימוד מקצועות החול בעיני התלמידים.....

פרק רביעי: הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי בחמ"ד היסודי.....	51
1. הקדמה.....	51
2. מדידת האקלים הבית ספרי.....	51
3. האקלים הבית ספרי בחינוך העברי – לפי סוג פיקוח.....	53
4. הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי.....	53
5. הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי – לפי רמה סוציו-אקונומית.....	55
6. הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי - לפי מגדר.....	57

חלק ב' - תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי

מבוא – חלק ב'.....	62
מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק ב'.....	63
פרק חמישי: התפתחות תלמודי התורה הציוניים לאורך השנים.....	64
1. רקע היסטורי.....	64
2. הצמיחה בכמות המסגרות בעשור האחרון וסוגי המסגרות.....	65
3. מגמות בהיקף הפריסה הגיאוגרפית.....	66
4. מגמות בסוג הפיקוח והמעמד משפטי של המסגרות.....	68
פרק שישי: מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים.....	71
1. תגבור לימודי קודש ושיטות הלימוד.....	71
2. הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים ורמת האינטגרציה.....	73
3. גודל המוסדות והכיתות.....	75

חלק ג' - החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח

מבוא – חלק ג'.....	80
מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק ג'.....	81
פרק שביעי: כמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח.....	82
1. מגמות בכמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח: 2000-2014.....	82
2. כמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח - ניתוח לפי יישובים.....	84
פרק שמיני: ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח.....	93
1. מגמות בהפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח: 2000-2014.....	93
2. הפרדה מגדרית והפרופיל הסוציו-אקונומי של מוסדות החמ"ד בעיירות הפיתוח.....	94
פרק תשיעי: הישגים ואתגרים של החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח.....	96
1. הישגים לימודיים.....	96
2. המוטיבציה ללמידה.....	97
3. האקלים הבית ספרי.....	98
4. גודל הכיתות והמוסדות.....	99

חלק ד' - תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד

- מבוא – חלק ד' 104
- מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק ד' 105
- פרק עשירי: השתלבותם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד 107
1. שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד : 2009-2015 107
2. תלמידים ממוצא אתיופי במעבר מהחינוך היסודי לחינוך העל-יסודי 109
3. השתלבות תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד - לפי מגדר 110
4. מגמות בפזור תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד : 2009-2015 112
- פרק אחד-עשר: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד – פילוחים נבחרים 115
1. תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד – פיזור גיאוגרפי 115
2. תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי – לפי הפרדה מגדרית 117
3. תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי – לפי הפרדה מגדרית 118
- פרק שנים-עשר: ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד 120
1. הישגי תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי בבחינות המיצ"ב : 2008-2013 120
2. הישגי תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי בבחינות המיצ"ב : 2008-2013 123

נספח: עמדות גדולי הרבנים בדור האחרון בנוגע לבתי ספר סלקטיביים ולאינטרגרציה

- הרב צבי יהודה מלצר זצ"ל 130
- הרב שלמה גורן זצ"ל 131
- הרב עובדיה יוסף זצ"ל 134
- הרב חיים דוד הלוי זצ"ל 136
- הרב מרדכי אליהו זצ"ל 138
- הרב אברהם שפירא זצ"ל 139
- הרב נתום אליעזר רבינוביץ שליט"א 141
- ביבליוגרפיה 142

דברי פתיחה

כתנועה ציונית דתית אנו מאמינים בכוחו של החינוך הממלכתי דתי, בדרכו, ביתרונותיו הרבים וברכותינו נתונות לכל אנשי החינוך שעושים את מלאכתם באמונה ובמסירות. יחד עם זאת, כהורים אחראים, תפקידנו לעקוב אחר מגמות ותהליכים אשר מבקשים לעיתים להרחיק את החמ"ד ממשנתו המקורית, משנת "תורה ועבודה".

לשם כך, אנו בתנועת נאמני תורה ועבודה פועלים יחדיו, אנשי חינוך, הורים ופעילים למען חיזוק ערכי תורה ועבודה במערכות החינוך הדתי. בין ערכים אלו: אחריות חברתית לכלל ומניעת אליטיזם חברתי; שילוב משמעותי של לימודי חול לצד לימודי קודש מעמיקים; שילוב מגדרי ראוי בבתי ספר יסודיים וכן חינוך לעומק רוחני וחשיבה עצמאית. מאז הקמת התנועה אנו עוסקים בהעלאה של סוגיות כאלו, וביצירת שיח פנים מגזרי למען תיקון ובניית מערכת החינוך הממלכתית דתית. לשיח זה התווספה עשייה שכללה בניית קבוצות מחנכים וקבוצות הורים, יצירת תכנים חינוכיים ופעילות ציבורית ענפה למען אותה מטרה.

זו השנה השלישית שבה אנו פועלים גם בדרך של מחקר. הניירות והמחקרים שפרסמנו הובילו ליצירת שיח חשוב ומעמיק אשר הוביל ליצירת תהליכים חברתיים משמעותיים בחברה הדתית כגון סביב נושא קידום לימודי המדעים, האנגלית ועוד. מחקרים אלו ישבו על שולחנות קובעי המדיניות מרמת שר החינוך ועד לרמת המורה.

התנועה הוקמה בשנות השבעים על מנת לחזק את בתי הספר הממ"דים האינטגרטיביים ובכך קבלו אנשי התנועה על כך שלא כל בתי הספר הממ"דים לוקחים אחריות חברתית ודתית על עם ישראל. מספר רב של בתי ספר הנקראים ברובם המוחלט "תורניים" בחרו לסנן תלמידים בדרכים אלו ואחרות. דבר זה פוגע לא רק בתלמידים עצמם אשר מודרים מהחינוך הדתי, אלא גם בממ"דים הרגילים אשר נושאים לבד בעול חינוך ילדי ישראל לתורה ומצוות. במהלך השנים, נעננו על כך כי מדובר בתהליכים רוחניים אשר משקפים את רצונה של האוכלוסייה הדתית החזקה בדרך תורנית יותר וכי אין כאן מניעים חברתיים. לאור טענות אלו בחרה התנועה השנה לבחון את התהליכים האלו בכלים אובייקטיביים, הן באמצעות ניתוח נתוני משרד החינוך והן באמצעות בדיקת דרכי הקבלה למוסדות, דבר שלא מפורט בדו"ח זה ויפורסם בעתיד. בחינת ההשפעות החברתיות, המגדריות והגיאוגרפיות של התהליכים הללו נותנת עומק חשוב ביותר להבנת החברה הדתית לאומית.

לשמחתנו ולגאווה, מסקנות המחקר מציגות תמונה המעוררת הערכה רבה ביחס לחלקים נרחבים בחמ"ד אשר נושאים בעול האחריות לכלל ילדי ישראל. תמונה זו מעוררת כבוד רב במיוחד עקב האתגר המורכב, המבקש לחנך לתורה ולהשכלה גם יחד, במקביל ללקיחת אחריות חברתית לעילא. עם זאת, המחקר מצביע גם על בעיות שונות ומעלה מגמות חשובות בקרב החברה הדתית, שחובה עלינו לתת עליהן את הדעת ולדון בהן. המחקר מקפיד שלא להיכנס לביקורת פרסונאלית אלא להצביע על מגמות, תהליכים ונתונים המצריכים חשיבה.

אנו מודים לכל אנשי ונשות החינוך הרבים אשר עזרו לנו בביצוע מחקר זה, וכמובן ברכת יישר כוח למחלקת המחקר של התנועה: לאריאל פינקלשטיין שעסק השנה בתחום המדעים ומחקריו מפורסמים בנפרד, ולאיייל ברגר אשר ניצח במקצועיות רבה על משימה זו. המחקר ופרסומו נעשו במימון תרומות חברי התנועה וחוג הידידים שלה. לטובת המשך קיום המחקרים הבאים נשמח מאד על הצטרפותכם כחברי התנועה וחברי חוג הידידים.

תקציר

חלק א' - הפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות

החלק הראשון בחיבור זה בוחן את ההשלכות החברתיות והתוצאות החינוכיות של הפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי.

בפרק הראשון: הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי – מגמות מרכזיות הצגנו נתוני רקע אודות התרחבות הפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעשור וחצי האחרונים. הניתוח שערכנו התבסס על הבחנה בין מוסדות מעורבים ומוסדות נפרדים ברמת הכיתה (מוסדות בהם כל הכיתות נפרדות), וזאת על מנת להבחין בין מוסדות ממלכתיים-דתיים רגילים למוסדות ממלכתיים-דתיים 'תורניים' נפרדים. לפי הנתונים, במהלך השנים 2000-2015 עלה שיעור התלמידים בחמ"ד היסודי הלומדים במוסדות נפרדים מ-33% ל-51%. ניתוח המגמות ברמת פרטנית של בתי הספר מלמד כי במהלך תקופה זו יותר מוסדות הפכו ממעורבים לנפרדים מאשר להפך (49 ו-5, בהתאמה), יותר מוסדות מעורבים מאשר נפרדים נסגרו (35 ו-11, בהתאמה) ויותר מוסדות נפרדים חדשים קמו מאשר מוסדות מעורבים (52 ו-34, בהתאמה).

על רקע התרחבות משמעותית זו בהיקף הפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי, בחנו בשלושת הפרקים הבאים היבטים שונים בחיי בתי הספר, תוך הבחנה בין מוסדות מעורבים ונפרדים.

הפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי עסק באחת הסוגיות המדוברות והטעונות בשיח החינוכי הדתי. מחקרים רבים הראו לאורך השנים כי מוסדות החמ"ד מכניסים בשעריהם שיעור גבוה של אוכלוסיות משכבות חלשות, בהשוואה למוסדות הממלכתיים במגזר היהודי. עם זאת, לא אחת מושמעת ביקורת כלפי בתי ספר 'תורניים' נפרדים בחמ"ד על כך שרבים מהם אינם קולטים שיעורים גבוהים של אוכלוסיות מרקע סוציו-אקונומי נמוך, כמו יתר מוסדות החמ"ד. על מנת לבחון סוגיה זו ערכנו השוואה בין מוסדות נפרדים ומעורבים, על פי נתוני הרקע הסוציו-אקונומי של הנבחנים בכיתות ה' במבחני מיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג (2012-2013).

ממצאי הבדיקה העלו כי הביקורת עומדת על קרקע יציבה: השיעור הממוצע של תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך בבתי ספר מעורבים הוא קרוב לכפול מאשר בבתי ספר נפרדים (27% ו-14%, בהתאמה). בהמשך לכך, בדיקה של רמת האינטגרציה בבתי הספר באמצעות מדד מקובל לבחינת הטרוגניות באוכלוסייה, העלתה כי הסיכוי שבמפגש אקראי בין שני תלמידים בבית ספר מעורב ממוצע ייפגש תלמיד מרקע סוציו-אקונומי נמוך עם תלמיד מרקע סוציו-אקונומי בינוני או גבוה עומד על 1/4 בקירוב, ואילו בבית ספר נפרד ממוצע הסיכוי לכך הינו 1/6 בקירוב בלבד.

בהמשך הפרק, בחנו באופן כמותני הסבר אפשרי לממצאים, לפיו בתי הספר הנפרדים קולטים שיעורים נמוכים יותר של אוכלוסיות משכבות חלשות בשל העובדה שהם ממוקמים באזורים מבוססים וחזקים יחסית, ולכן, באופן טבעי, הם קולטים פחות תלמידים מרקע סוציו-אקונומי

נמוך. ממצאי הבדיקה שערכנו לא תמכו בהסבר זה, שכן נמצא כי הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים בבתי הספר הנפרדים אמנם גבוה יותר מאשר הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים בבתי הספר המעורבים, אך הם ממוקמים, בממוצע, ברשויות מקומיות מאשכול סוציו-אקונומי נמוך יותר. בהמשך לכך, בדיקת קורלציה שנערכה העלתה כי בעוד בקרב בתי הספר המעורבים ישנה קורלציה גבוהה בין הפרופיל הסוציו-אקונומי של תלמידי בית הספר לבין האשכול הסוציו-אקונומי של הרשות המקומית בה שוכן בית הספר (לפי דירוג הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), הרי שבקרב בתי הספר הנפרדים נמצא קשר חלש בין שני המשתנים (0.19-0.57). בהתאמה, כאשר מתאם בגובה 0.4 ומעלה נחשב למתאם חזק במדעי החברה). על פניו, ממצא זה מלמד כי בעוד אוכלוסיית התלמידים בבתי הספר המעורבים משקפת את הרכב האוכלוסייה ברשויות המקומיות בהם בתי הספר הללו ממוקמים, הרי שבתי הספר הנפרדים הם פעמים רבות מעין 'שמורות טבע' באזורים בהם הם פועלים.

המחקרים הקיימים והנתונים הזמינים אינם מאפשרים לקבוע באופן כמותני את הסיבות לכך שבתי הספר הנפרדים מקיימים רמה נמוכה יותר של אינטגרציה וקולטים שיעורים נמוכים יותר של תלמידים מאוכלוסיות חלשות מבתי הספר המעורבים. עם זאת, נראה שניתן להצביע על מספר סיבות אפשריות לכך, שאינן מוציאות זו את זו:

- 1) הביקוש לחינוך 'תורני' ונפרד בקרב הורים מבוססים גבוה מהביקוש לסוג חינוך זה בקרב הורים משכבות חלשות
- 2) חוסר יכולת של הורים משכבות חלשות לעמוד בתשלומי ההורים הנהוגים בחלק מבתי הספר ה'תורניים' הנפרדים
- 3) תהליכי מיון וסינון גלויים או סמויים המתקיימים לעיתים במוסדות חינוך 'תורניים' נפרדים

הפרק השלישי: הפרדה מגדרית והישגים לימודיים בחמ"ד היסודי עסק בקשר שבין הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי להישגים הלימודיים של התלמידים, על בסיס מבחני המיצ"ב במקצועות הליבה (מתמטיקה, אנגלית, עברית ומדעים) בהם השתתפו תלמידי כיתות ה' במערכת החינוך בשנים תשע"ב-תשע"ג.

ממצאי המחקר מלמדים על מספר מגמות מעניינות:

- 1) במרבית המקצועות, הישגי התלמידים בבתי הספר המעורבים גבוהים מהישגי התלמידים בבתי הספר הנפרדים. במתמטיקה ובמדעים הישגי התלמידים בבתי הספר המעורבים גבוהים במקצת (548-556 ו-527-532, בהתאמה). בעברית, לעומת זאת, הישגי התלמידים בבתי הספר הנפרדים גבוהים במקצת מהישגי התלמידים בבתי הספר המעורבים (-525-531).
- 2) באנגלית נמצאו פערים משמעותיים בהישגים בין תלמידי החינוך המעורב והנפרד: הציון הממוצע של תלמידים בבתי ספר מעורבים גבוה מהציון הממוצע של תלמידים בבתי ספר נפרדים ב-14 נקודות (510-524). נתון זה עשוי להצביע על כך שהבעיה שנמצאה במחקרים קודמים של תנועת "נאמני תורה ועבודה" בתחום לימודי האנגלית בחמ"ד, הינה חמורה יותר בקרב תלמידי החינוך הנפרד.
- 3) בחינת הישגי התלמידים בבתי ספר מעורבים ונפרדים לפי הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים לא משנה באופן משמעותי את המגמות הנ"ל. נמצא כי בקרב תלמידים מרקע

סוציו-אקונומי גבוה, הישגי התלמידים בבתי הספר המעורבים גבוהים מהישגי התלמידים בבתי הספר הנפרדים באופן עקבי בכל המקצועות (ב-4 נקודות בעברית, ב-5 נקודות במתמטיקה, ב-10 נקודות במדעים וב-42 נקודות באנגלית). כמו כן, בקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני הישגי התלמידים בבתי הספר המעורבים גבוהים מהישגי התלמידים בבתי הספר הנפרדים במתמטיקה (+9), במדעים (+10) ובאנגלית (+16), אך נמוכים יותר בעברית (-6). בנוגע לתלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, הנתונים הזמינים לא מאפשרים להסיק מסקנות מהימנות אודות ההבדלים בהישגים הלימודיים בין תלמידי החינוך המעורב והנפרד.

(4) בחינת ההישגים הלימודיים של תלמידים בבתי ספר מעורבים (ברמה המוסדית) לעומת ההישגים הלימודיים של תלמידים בבתי ספר נפרדים (ברמה המוסדית) לפי מגדר, העלתה כי על פי רוב הפערים בהישגים לטובת בתי הספר המעורבים ניכרים יותר בקרב הבנים מאשר בקרב הבנות.

מבחני המיצ"ב החיצוניים אינם עוסקים רק במבחני הישגים, והם כוללים גם סט נרחב של שאלות בתחומים אחרים, ובכלל זה שאלה אודות חשיבות לימוד המקצועות עליהם נבחנים במיצ"ב בעיני התלמידים. שאלה זו מספקת למעשה אינדיקציה לחשיבות הסובייקטיבית שמעניקים התלמידים למקצועות החול השונים, ומלמדת על המוטיבציה של התלמידים ללמוד ולהשקיע במקצועות החול.

הנתונים מלמדים כי הן בכלל בתי הספר דוברי העברית, הן בחמ"ד המעורב והן בחמ"ד הנפרד, סדר חשיבות המקצועות בעיני התלמידים הוא זהה: אנגלית, מתמטיקה, עברית ומדעים (לפי סדר יורד). השוואה בין בתי הספר המעורבים לבין בתי הספר הנפרדים בנקודה זו מעלה כי התלמידים בבתי הספר המעורבים מייחסים חשיבות רבה יותר לכל אחד ממקצועות החול עליהם נבחנים במיצ"ב. הפער המשמעותי ביותר הוא בנוגע ללימודי המדעים: 83% מהתלמידים בבתי הספר המעורבים ציינו כי חשוב בעיניהם ללמוד מדעים, לעומת 69% בבתי הספר הנפרדים.

הפרק הרביעי: הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי בחמ"ד היסודי עסק בקשר שבין הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי לבין האקלים הבית ספרי, ובכלל זה במה שנוגע לרמת האלימות בבית הספר, על בסיס תשובותיהם של תלמידי כיתות ה'-ו' לשאלונים בנושא במסגרת מבחני המיצ"ב בשנים תשע"ב ותשע"ג. אחת הטענות שנשמעת רבות היא שבבתי הספר הממלכתיים-דתיים המעורבים האקלים פחות טוב מאשר בבתי הספר הנפרדים ה'תורניים', בין אם בגלל שהם קולטים שיעורים גבוהים יותר של אוכלוסיות חלשות ביחס לבתי הספר הנפרדים ובין אם בשל ההנחה כי ההפרדה המגדרית תורמת להפחתת האלימות ולשיפור האקלים הבית ספרי. ממצאי המחקר אינם תומכים בטענה זו. ניתוח תשובות התלמידים לשאלוני האקלים במיצ"ב מעלה כי האקלים בבתי הספר המעורבים דומה, ואולי אף מעט טוב יותר, מהאקלים בבתי הספר הנפרדים. ברוב מדדי האקלים שנבדקו אין כמעט הבדלים בין בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים - שיעורים דומים של תלמידים דיווחו על יחסים טובים בין התלמידים בכיתה (74%-75% לטובת בתי הספר הנפרדים), על התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה (-48% 48%), על מעורבות באירועי אלימות (12%-13%, לטובת בתי הספר המעורבים) ועל העדר

תחושת מוגנות בבית הספר (5%-6%, לטובת בתי הספר המעורבים). לעומת זאת, בשני מדדים שנבדקו נמצאו הבדלים בין תלמידי החינוך המעורב והנפרד: בבתי ספר נפרדים שיעורי המדווחים כי נפגעו מקללות של תלמידים אחרים מעט נמוכים יותר (28%-30%), ומנגד, בבתי ספר מעורבים שיעורים גבוהים יותר של תלמידים דיווחו על תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר (72%-76%).

בהמשך הפרק, בחנו גם את השפעתם של שני גורמים על תשובות התלמידים בנוגע לאקלים - המגדר והרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים. בדיקה זו העלתה מספר ממצאים מעניינים:

1) לפרופיל הסוציו-אקונומי של בתי הספר אין השפעה חד משמעית על דיווחי התלמידים בנוגע לאקלים הבית ספרי בחמ"ד המעורב והנפרד. כך, למשל, לא נמצא קשר בין הפרופיל הסוציו-אקונומי של בתי הספר בחמ"ד לבין שיעורי התלמידים המדווחים על מעורבות באירועי אלימות. תוצאה זו שונה מהמגמה שתועדה בכלל מערכת החינוך, לפיה בבתי ספר בעלי פרופיל סוציו-אקונומי נמוך שיעורי המדווחים על מעורבות באירועי אלימות גבוהים מהשיעורים שדווחו על ידי תלמידים בבתי ספר בעלי פרופיל סוציו-אקונומי בינוני וגבוה.

2) למגדר ישנה השפעה משמעותית על האקלים הבית ספר – שיעורי הבנות המדווחות על אקלים בית ספרי טוב גבוהים מאשר שיעורי הבנים, הן בחמ"ד והן בחינוך הממלכתי.

3) בנות הלומדות בבתי ספר לבנות (הפרדה מוסדית) דיווחו בשיעורים גבוהים יותר על אקלים בית ספרי טוב ביחס לכלל הבנות בחמ"ד. שיעורים גבוהים יותר מהן דיווחו על יחסים חיוביים בין התלמידים בכיתה (75%-78%) ועל התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה (51%-53%) ושיעורים נמוכים יותר מהן דיווחו על היפגעות מקללות (21%-17%). בצד זה, בשלושה מדדים דיווחי הבנות הלומדות בבתי ספר לבנות דומים לדיווחי הבנות בכלל החמ"ד: תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר (76%-77%), לרעת הלומדות בבתי הספר לבנות), העדר תחושת מוגנות (5%-6%, לטובת הלומדות בבתי הספר לבנות) ומעורבות באירועי אלימות (9%-10%, לטובת הלומדות בבתי הספר לבנות).

4) בנים הלומדים בבתי ספר לבנים דיווחו בשיעורים נמוכים יותר על אקלים בית ספרי טוב ביחס לכלל הבנים בחמ"ד. שיעורים נמוכים יותר מהם דיווחו על תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר (71%-67%), על יחסים חיוביים בין התלמידים בכיתה (74%-72%) ועל התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה (47%-45%), ושיעורים גבוהים יותר מהם דיווחו על מעורבות באירועי אלימות (16%-19%), על היפגעות מקללות (37%-39%) ועל העדר תחושת מוגנות (7%-5%). כפי שניתן לראות, בשונה מהמצב אצל הבנות, המגמה שנמצאה אצל הבנים עקבית לכל ששת המדדים שנבדקו. עובדה זו עשויה להצביע על כך שמבחינת האקלים הבית הספרי ההפרדה המגדרית פוגעת בבנים יותר ממה שהיא מיטיבה עם הבנות.

חלק ב' – תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי

החלק השני בחיבור זה בוחן את ההתפתחות והמאפיינים של תלמודי התורה הציוניים בחינוך היסודי.

כפרק החמישי: התפתחות תלמודי התורה הציוניים לאורך השנים אנו מציגים נתונים אודות תהליכי הצמיחה, ההתרחבות וההתגוונות של תלמודי התורה הציוניים בעשור האחרון. לאור העובדה כי התואר 'תלמוד תורה ציוני' איננו מוענק או מוכר באופן רשמי על ידי משרד החינוך והוא פרי הגדרה עצמית של הצוות החינוכי והורי בית הספר בלבד, לא ניתן לשאוב מנתוני המשרד רשימה ונתונים מסודרים אודות מוסדות חינוך אלו. לפיכך, הניתוח מתבסס על מיפוי פרטני של מסגרות תלמודי תורה ציוניים לבנים שערכנו.

הממצאים מלמדים על גידול משמעותי במספרם של תלמודי התורה הציוניים: לפי הערכות, בשנת 2004 עמד מספרם של תלמודי התורה הציוניים בארץ על כ-30 מוסדות, ואילו בשנת הלימודים התשע"ד (2014), כעשור לאחר מכן, אותרו 56 תלמודי תורה ציוניים במיפוי שערכנו. כלומר, מספר תלמודי התורה הציוניים הוכפל תוך עשור. במוסדות אלו לומדים, בהערכה גסה, כ-8,500-10,000 תלמידים בכיתות א'-ו'. כמו כן, נמצא כי הם פועלים בשלושה דגמים עיקריים:

- (1) **בתי ספר תלמוד תורה:** מוסדות חינוך לבנים בלבד בהם כלל התלמידים לומדים במסגרת תלמוד תורה (כ-60% מהמוסדות)
- (2) **כיתות תלמוד תורה:** מוסדות חינוך בהם מתקיימת הפרדה בכיתות בין בנים לבנות, כאשר כיתות הבנים מוגדרות כתלמוד תורה (כ-35% מהמוסדות)
- (3) **מסלול תלמוד תורה:** מוסדות חינוך בהם מתקיימת הפרדה בכיתות בין בנים לבנות, כאשר חלק מכיתות הבנים מוגדרות כתלמוד תורה (כ-5% מהמוסדות)

בהמשך הפרק, הצגנו נתונים אודות התרחבות הפריסה הגיאוגרפית של תלמודי התורה הציוניים וההתבססות שלהם במוסדות החמ"ד המשקפים, לדעתנו, תנועה של תלמודי התורה הציוניים מן השוליים של החברה הציונית-דתית אל המרכז. כך, בעוד בשנת 2004 תלמודי התורה הציוניים התרכזו, לפי הערכות, בעיקר באזורי ירושלים ויהודה, שומרון וחבל עזה, נמצא כי כיום מסגרות אלו מפוזרות על פני כל הארץ - כ-50% באזורי ירושלים ויהודה ושומרון, כ-32% באזורי הפריפריה הצפונית והדרומית וכ-18% באזור מרכז הארץ. נראה כי הסיבות המרכזיות לכך הן ההתרחבות בפעילותם של הגרעינים התורניים בעשור האחרון, שהובילו את הקמתם של רבים מתלמודי התורה הפועלים בערי המרכז והפריפריה, וההתנתקות מגוש קטיף (קיץ 2005), שבעקבותיה הוקמו בנקודות בהן התיישבו תושבי גוש קטיף לשעבר, בעיקר ביישובי הדרום, תלמודי תורה חדשים.

בהמשך לכך, הנתונים העדכניים מלמדים על התבססות של תלמודי התורה הציוניים בחמ"ד. בשנת 2004, לפי הערכות, השתייכו רוב תלמודי התורה הציוניים לחינוך המוכר שאינו רשמי ולמוסדות ה'פטור' החרדיים, ואילו כיום נמצא כי מרבית תלמודי התורה הציוניים פועלים במסגרת החמ"ד הרשמי. שינוי זה נובע בעיקר מכך שתלמודי תורה חדשים שהוקמו בחרו לפעול במסגרת בתי ספר ממלכתיים-דתיים, ופחות ממעבר של תלמודי תורה וותיקים שפעלו מחוץ לפיקוח החמ"ד לפעילות במסגרת מנהל החמ"ד. עם זאת, למרות המגמות האחרונות, מסגרות תלמוד תורה פועלות כיום בפחות מ-10% מבתי הספר היסודיים בחמ"ד.

הפרק השישי: מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים עוסק בשלושה מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים: תגבור לימודי קודש ושיטות לימוד ייחודיות, פרופיל סוציו-אקונומי גבוה של התלמידים ולימוד בכיתות ומוסדות קטנים.

בחלקו הראשון של הפרק מתוארות בהרחבה שיטות הלימוד הייחודיות המאפיינות את תלמודי התורה הציוניים. שלושת שיטות הלימוד הקלאסיות בתלמודי תורה ציוניים הן: "מורשה", "ברקאי" ו"זילברמן". בשתי השיטות האחרונות מושם דגש על בקיאות בכל חלקי התורה ושינון, ותכנית הלימודים מבוססת על הוראת המשנה במסכת אבות: "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה... בין חמש עשרה לתלמוד" (פרק ה', משנה כא'), ועל הוראתם של המהר"ל מפראג והגר"א מווילנא. שיטת הלימוד הדומיננטית ביותר בתלמודי תורה ציוניים היא שיטת "זילברמן", אם כי רבים מתלמודי התורה החדשים משלבים בתכנית הלימודים שלהם עקרונות משלושת שיטות הלימוד, ואף מוסיפים לה רעיונות מקומיים.

בהמשך הפרק, בחנו את הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים בתלמודי התורה הציוניים, על פי נתוני הרקע הסוציו-אקונומי של תלמידי כיתות ה' שהשתתפו במבחני המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג. ממצאי הבדיקה העלו כי שיעור התלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך בתלמודי תורה ציוניים נמוך אף ביחס למוסדות ממלכתיים-דתיים נפרדים. כך, בעוד שיעור התלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך במוסדות ממלכתיים-דתיים מעורבים עומד על כ-27% בממוצע, ובמוסדות ממלכתיים-דתיים נפרדים על כ-14% בממוצע, בתלמודי התורה הציוניים שיעורם נע על סקאלה של 9%-6% בממוצע, תלוי בהנחות מתודולוגיות שונות. עם זאת, בנקודה זו נמצא הבדל מסוים בין תלמודי התורה הציוניים בפיקוח החמ"ד לתלמודי תורה ציוניים בפיקוח החרדי: שיעור התלמידים מרקע נמוך בתלמודי התורה הציוניים שאינם בפיקוח החמ"ד נמוך בהשוואה לשיעורם בתלמודי התורה הפועלים בפיקוח החמ"ד (בפיקוח החרדי 6% ובפיקוח החמ"ד 10%-7%). להערכתנו, הגורמים לפערים המשמעותיים בין תלמודי התורה הציוניים לכלל מוסדות החמ"ד בקליטת תלמידים משכבות חלשות הם אותם גורמים שהוזכרו לעיל בנוגע להבדלים בין החינוך המערב והנפרד בסוגיה זו.

בחלקו האחרון של הפרק הצגנו נתונים הנוגעים למספר התלמידים הממוצע בכיתה ובמוסד בתלמודי תורה ציוניים, בהשוואה לכלל החמ"ד ולכלל החינוך החרדי. הנתונים מלמדים כי ממוצע התלמידים בכיתות א' בתלמודי תורה ציוניים נמוך מאשר בכלל החמ"ד: בעוד בכיתה א' ממוצעת בחמ"ד לומדים כ-24.9 תלמידים, בכיתה א' ממוצעת בתלמודי התורה הציוניים לומדים כ-24.1 תלמידים במסגרות שבפיקוח חרדי וכ-22.7 תלמידים במסגרות שבפיקוח החמ"ד (כ-19.5 בכיתות תלמוד תורה" וכ-24.3 בכיתות תלמוד תורה"). בהמשך לכך, השוואת גודל המוסדות מלמדת כי תלמודי התורה הציוניים קטנים בהשוואה לכלל מוסדות החמ"ד: בעוד בבית ספר יסודי ממוצע בחמ"ד לומדים כ-277 תלמידים, בתלמוד תורה ציוני בפיקוח הממלכתי-דתי לומדים בממוצע כ-229 תלמידים (אין כמעט הבדל בין "בתי ספר תלמוד תורה" לבתי ספר בהם כיתות הבנים פועלות כ"כיתות תלמוד תורה"), ובתלמוד תורה ציוני בפיקוח החרדי לומדים בממוצע כ-172 תלמידים. פערים אלו בגודל המוסדות והכיתות עשויים לנבוע משילוב של גורמים מקריים - כגון וותק המוסדות וגודל האוכלוסייה הדתית המקומית - ושל החלטות מדיניות בנוגע לכמות הכיתות ו/או התלמידים המקסימאלית בשכבה ולקריטריונים בנוגע לקבלת תלמידים. בהנחה כי פערים אלו אינם נובעים רק מגורמים מקריים, ובמידה שהם אינם מכוסים במלואם ע"י תשלומי הורים, הרי שהם מבטאים חוסר שוויון בהקצאת משאבים בין תלמודי התורה הציוניים לכלל המוסדות הממלכתיים-דתיים.

חלק ג' – החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח

החלק השלישי בחיבור זה עוסק בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח.

הפרק השביעי: כמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח מציג את המגמות הנוגעות לכמות התלמידים הלומדים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח בעשור וחצי האחרונים, בהשוואה למגמות בכלל החמ"ד היסודי, וכן בניית פרטני ברמת היישוב. לפי הממצאים, כמות התלמידים במרבית עיירות הפיתוח נמצאת במגמת ירידה ריאלית בחמש עשרה השנים האחרונות (בהתחשב בריבוי הטבעי של האוכלוסייה). כך, במהלך השנים 2000-2014 נרשמה יציבות בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח (ירידה של כ-1%), לעומת גידול משמעותי שתועד בכלל החמ"ד בארץ (עלייה של כ-24%), המבטא בעיקר את הריבוי הטבעי של האוכלוסייה. בניית ברמת היישוב של 22 עיירות הפיתוח בישראל, נמצא כי בכ-75% מעיירות הפיתוח נרשמה בשנים 2000-2014 צמיחה שלילית או צמיחה חיובית הנמוכה מהצמיחה הארצית של החמ"ד בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד. עם זאת, במהלך השנים האלו החמ"ד בעיירות הפיתוח שמר על גודל יחסי קבוע, כאשר כ-26%-24% מתלמידי כיתות א' בחינוך היהודי למדו בשנים אלו בחמ"ד, זאת במקביל לעלייה משמעותית בגודלו של החינוך החרדי (מ-17% ל-34%) ולירידה בגודלו של החינוך הממלכתי העברי (מ-56% ל-42%). בשונה מהמגמה הכללית, צמיחה גבוהה במיוחד בכמות התלמידים במוסדות ממלכתיים-דתיים יסודיים בעיירות הפיתוח נרשמה בשנים אלו במגדל העמק (82%), בלוד (66%) ובירוחם (60%). ניתן להעריך כי לכל הפחות בחלק מיישובים אלו, הצמיחה המשמעותית שנצפתה קשורה לגרעינים התורניים שהתיישבו בעיירות הפיתוח והביאו להגירה פנימית של מאות צעירים דתיים לאומיים אליהן.

עם זאת, כאמור, במרבית עיירות הפיתוח חלה ירידה ריאלית בכמות התלמידים הלומדים במוסדות ממלכתיים-דתיים יסודיים. נתון זה בולט במיוחד על רקע העובדה שגם ביישובים אלו פועלים גרעינים תורניים, דבר שאמור היה להגדיל באופן ישיר את כמות התלמידים בחמ"ד היסודי ביישובים אלו אף מעבר לריבוי הטבעי של האוכלוסייה, בשל ההגירה של זוגות צעירים דתיים לאומיים אליהם. להערכתנו, ניתן להציע לכך שני כיווני פרשנות אפשריים שאינם מוציאים זה את זה:

- (1) הגירה שלילית: הגירה שלילית של בוגרי החמ"ד בעיירות הפיתוח ליישובים אחרים
- (2) עזיבת החמ"ד: משפחות שבעבר שלחו את ילדיהן לחמ"ד וכן בוגרים של החמ"ד בעיירות הפיתוח הממשיכים להתגורר בעיירות הפיתוח, אינם שולחים עוד את ילדיהם לחמ"ד, בין היתר כתוצאה מתהליכים ושינויים במוסדות החמ"ד בעיירות הפיתוח המובלים על ידי חלק מהגרעינים התורניים, כפי שאלו מתבטאים בנתונים שיוצגו להלן אודות התרחבות ההפרדה המגדרית בעיירות הפיתוח והאופי האליטיסטי של המוסדות התורניים הנפרדים בעיירות הפיתוח

בפרק השמיני: ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח מוצגים נתונים הנוגעים להתרחבות ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח ולהבדלים בקליטת תלמידים משכבות חלשות בין המוסדות המעורבים והנפרדים.

לפי הממצאים, בשנים 2000-2014 גדל שיעור תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח הלומדים בכיתות נפרדות בהיקף גדול יותר מהגידול שנרשם באותה תקופה בכל הארץ: בעיירות הפיתוח צמח שיעורם מ-41% ל-58%, ואילו בכלל החמ"ד בארץ השיעור גדל מ-40% ל-54%. ניתן להניח כי צמיחה משמעותית זו בהיקפי ההפרדה המגדרית בחינוך היסודי הינה תוצאה של ההתרחבות בפעילותם של הגרעינים התורניים בעיירות הפיתוח בשני העשורים האחרונים.

בהמשך הפרק הצגנו נתונים אודות ההבדלים בקליטת תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך בין מוסדות מעורבים ונפרדים בעיירות הפיתוח, על בסיס נתוני הרקע הסוציו-אקונומי של תלמידי כיתות ה' שהשתתפו בבחינות המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג. ממצאי הבדיקה העלו תוצאות דומות למגמות שנמצאו בכלל החמ"ד בנוגע להבדלים בין מוסדות מעורבים ונפרדים, ואף קיצוניות יותר: בתי הספר המעורבים בעיירות הפיתוח קולטים שיעורים גבוהים בהרבה של תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך ביחס לבתי הספר הנפרדים (כ-43% וכ-21%, בהתאמה), ובהמשך לכך, בתי הספר הנפרדים קולטים הרבה יותר תלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה ביחס לבתי הספר המעורבים (כ-27% וכ-4%, בהתאמה). לדעתנו, נתונים אלו עשויים ללמד על אי התאמה מסוימת בין הפרופיל הסוציו-אקונומי של האוכלוסייה הדתית-מסורתית בעיירות הפיתוח, השולחת את ילדיה לחמ"ד, לבין הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים במוסדות ה'תורניים' הנפרדים. באופן בסיסי, הגורמים לפערים בקליטת תלמידים משכבות חלשות בעיירות הפיתוח בין מוסדות מעורבים ונפרדים הם אותם גורמים שהוזכרו לעיל בנוגע להבדלים בין כלל החינוך המעורב והנפרד בסוגיה זו.

כפרק התשיעי: הישגים ואתגרים של החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח הצגנו סדרה של נתונים להשוואה בין החמ"ד בעיירות הפיתוח לכלל החמ"ד. נתונים אלו מלמדים כי מוסדות החמ"ד היסודיים בעיירות הפיתוח עולים על מקביליהם בחמ"ד בשאר חלקי הארץ בתחומים מסוימים, ונופלים מהם באחרים:

- (1) הישגי תלמידי כיתות ה' בחמ"ד בעיירות הפיתוח במבחני המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג נופלים מהישגי כלל התלמידים בחמ"ד ב-22-11 נקודות בסולם הרב-שנתי (מתמטיקה 530-550; עברית 517-528; אנגלית 501-515; מדעים 507-529). בניית הנתונים לפי הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, הפערים בעברית אמנם מתבטלים, אך בשאר המקצועות נותרים פערים. הפערים הגבוהים ביותר הם במקצועות הריאליים.
- (2) לא נמצאו הבדלים בשיעורי התלמידים המייחסים חשיבות ללימוד מקצועות המיצ"ב בין תלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח לבין כלל תלמידי החמ"ד, למעט במדעים, ששיעורים גבוהים יותר נרשמו בקרב התלמידים בעיירות הפיתוח (80% ו-76% בהתאמה).
- (3) לפי דיווחי התלמידים במבחני המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג, האקלים הבית ספרי במוסדות הממלכתיים-דתיים בעיירות הפיתוח טוב יותר מאשר בכלל החמ"ד. כך, תלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח דיווחו בשיעורים דומים לכלל תלמידי החמ"ד על מעורבות באירועי אלימות (12% ו-13%, בהתאמה) ועל העדר תחושת מוגנות (6% ו-5% בהתאמה), ובשיעורים נמוכים יותר על היפגעות מקללות (27% ו-29%, בהתאמה). כמו כן, הם דיווחו בשיעורים גבוהים ביחס לכלל תלמידי החמ"ד על תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר (77% ו-74% בהתאמה) ועל התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה (54%

1-49% בהתאמה), ובשיעורים דומים על יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה (74% בשתי הקבוצות).

(4) לפי נתוני שנת 2014, כמות התלמידים הממוצעת בבתי הספר ובכיתות בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח קטנה מאשר בכלל החמ"ד (246 ו-280, ו-22.9 ו-24.6, בהתאמה).

(5) לפי נתוני שנת 2014, שיעור הכיתות הצפופות, בהן לומדים מעל 32 תלמידים, נמוך משמעותית במוסדות הממלכתיים-דתיים בעיירות הפיתוח ביחס לכלל החמ"ד (5.3% ו-10.3%, בהתאמה). כמו כן, בחינה על פני זמן העלתה כי בשנים 2009-2010 החלה מגמה של ירידה בשיעור הכיתות הצפופות בחמ"ד היסודי בכל הארץ, וירידה חדה אף יותר בשיעורן בעיירות הפיתוח. זאת, ככל הנראה, כתוצאה מסדרת החלטות ממשלה משנת 2008 בדבר הקטנה הדרגתית של מספר התלמידים בכיתה ל-32 תלמידים, תוך מתן עדיפות ביישום לבתי ספר חלשים מבחינה סוציו-אקונומית.

חלק ד' – תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד

החלק הרביעי בחיבור זה בוחן את מצבם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד.

בפרק העשירי: השתלבותם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד אנו בוחנים מגמות בנוגע להשתלבותם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד, באמצעות השוואה בין נתוני 2009 לנתוני 2015. השוואה זו העלתה מספר ממצאים מעניינים:

(1) במהלך השנים 2009-2015 פחת שיעור התלמידים ממוצא אתיופי (תלמידים שעלו מאתיופיה ותלמידים שנולדו בישראל שאחד מהוריהם לפחות עלה מאתיופיה) הלומדים בחמ"ד. בחינוך היסודי שיעורם פחת באופן משמעותי (מ-59% ל-49% בקרב תלמידים ממוצא אתיופי ומ-81% ל-68% בקרב תלמידים שעלו מאתיופיה), ובחינוך העל-יסודי באופן מתון (מ-52% ל-47% בקרב תלמידים ממוצא אתיופי ומ-71% ל-69% בקרב תלמידים שעלו מאתיופיה). סיבות אפשריות לכך הן תהליכי חילון בקרב יוצאי אתיופיה ומגמות של התחזקות החינוך ה'תורני' הנפרד בחמ"ד היסודי, הממעט לקלוט לשורותיו תלמידים ממוצא אתיופי (ראה בהרחבה להלן).

(2) למרות המגמות האחרונות, לפי נתוני שנת 2015, שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד גבוה באופן ניכר מחלקו היחסי של החמ"ד במערכת החינוך (כ-49% בחינוך היסודי וכ-47% בחינוך העל-יסודי). בחינוך היסודי, שיעור זה אף גדול משיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחינוך הממלכתי (כ-44%). כמו כן, מבין העולים מאתיופיה, הרוב הגדול לומדים במוסדות ממלכתיים-דתיים (כ-68% בחינוך היסודי וכ-69% בחינוך העל-יסודי). הסיבות לפערים בין העולים מאתיופיה לבני העולים מאתיופיה עשויות לנבוע מכך שמשפחות העולים חשופות ומשולבות פחות בחברה הכללית ובשל העובדה שרבות מהן נמצאות בתהליכי גיור ל"חומרא" במסגרתו נדרשים הילדים ללמוד במסגרות דתיות.

(3) השוואת נתוני החינוך היסודי בשנת 2009 והחינוך העל-יסודי בשנת 2015 (שש שנים לאחר מכן) מלמדת על תופעה ניכרת של עזיבת תלמידים ממוצא אתיופי את החמ"ד במסגרת המעבר מחינוך יסודי לחינוך על-יסודי. כך, בשנת 2009, כ-59% מהתלמידים ממוצא אתיופי וכ-81% מהתלמידים שעלו מאתיופיה בחינוך היסודי למדו במוסדות החמ"ד, ואילו בשנת 2015, כ-47% מהתלמידים ממוצא אתיופי וכ-69% מהתלמידים שעלו מאתיופיה בחינוך העל-יסודי למדו במוסדות החמ"ד (לצורך השוואה, בקרב כלל התלמידים, כ-14% מתלמידי החינוך היסודי בשנת 2009 וכ-13% מתלמידי החינוך העל-יסודי בשנת 2015 למדו בחמ"ד). להערכתנו, עזיבה זו נובעת מהתרחבות החלק של ההורים וילדיהם (ביחס לרשויות) בתהליך בחירת מוסד הלימודים במעבר מחינוך יסודי לחינוך על-יסודי, ומהעלייה במעורבות התלמידים עצמם, שלרוב קרובים יותר מהוריהם לעולם החילוני, בתהליך הבחירה. כמו כן, ייתכן והדבר נובע משכר הלימוד הגבוה המקובל במוסדות רבים בחמ"ד העל-יסודי.

בהמשך הפרק, בחנו את השינויים ברמת האינטגרציה של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד. הממצאים מלמדים על מגמה של שיפור בשנים האחרונות, כאשר בין השנים 2009-2015 פחת שיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד הלומדים במוסדות לימוד בהם למעלה ממחצית

מהתלמידים הינם ממוצא אתיופי. בחינוך היסודי פחת שיעורם מ-24% ל-4% בלבד, ובחינוך העל-יסודי פחת שיעורם מ-10% ל-7%. שיפור זה ברמת האינטגרציה נובע קודם כל מעובדה טכנית: מסיבות שונות, בין השנים 2009-2015 פחת מספר התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד (במיוחד היסודי), ואילו מספר התלמידים הכללי עלה בשל הריבוי הטבעי של האוכלוסייה. בנוסף לכך, השינוי הינו ככל הנראה תוצאה של מדיניות משרד החינוך לסגירת מוסדות בהם ישנו ריכוז גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי ופעולות של מנהל החמ"ד לקידום האינטגרציה של תלמידים אלו, כמו גם של תהליכים דמוגרפיים וחברתיים של השתלבות של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית.

בפרק האחד-עשר: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד – פילוחים נבחרים הצגנו נתונים הנוגעים לפיזור הגיאוגרפי של תלמידים ממוצא אתיופי ולהבדלים בהשתלבות שלהם במוסדות מעורבים ונפרדים, לפי נתוני שנת 2015.

בחינוך היסודי, בחנו את ההבדלים בקליטת תלמידים ממוצא אתיופי בין מוסדות מעורבים ומוסדות נפרדים ברמת הכיתה (מוסדות בהם כל הכיתות נפרדות) וזאת על מנת להבחין בין מוסדות ממלכתיים-דתיים רגילים למוסדות ממלכתיים-דתיים 'תורניים' נפרדים. הממצאים העלו כי המוסדות המעורבים קולטים הרבה יותר תלמידים ממוצא אתיופי בהשוואה למוסדות הנפרדים: כ-68% מהתלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי לומדים במוסדות מעורבים (לעומת כ-48% מכלל התלמידים בחמ"ד היסודי הלומדים במוסדות מעורבים). בהמשך לכך, ביישובים בהם ישנם ריכוזים גבוהים של יוצאי אתיופיה, המוסדות המעורבים בחמ"ד קולטים בממוצע שיעור גבוה בהרבה של תלמידים ממוצא אתיופי בהשוואה למוסדות הנפרדים (19% ו-5%, בהתאמה). נתונים אלו עקביים לממצאים שהוצגו לעיל והראו כי בתי ספר מעורבים קולטים שיעורים הרבה יותר גבוהים של תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך מאשר בתי ספר נפרדים.

בחינוך העל-יסודי, בחנו את ההבדלים בקליטת תלמידים ממוצא אתיופי בין מוסדות מעורבים למוסדות נפרדים ברמה מוסדית (כל התלמידים במוסד מאותו מין). חלוקה זו מעניינת שכן מסיבות היסטוריות, דתיות וחברתיות המוסדות היוקרתיים בחמ"ד העל-יסודי הם כמעט תמיד נפרדים, ואילו שאר המוסדות מתחלקים למוסדות מעורבים ונפרדים. הממצאים העלו כי אמנם מרבית התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי לומדים במוסדות נפרדים, אך שיעורם נמוך באופן משמעותי מהשיעור שנרשם בקרב כלל התלמידים (כ-58% וכ-78%, בהתאמה).

בחינת ההשתלבות של תלמידים ממוצא אתיופי במוסדות ממלכתיים-דתיים על-יסודיים נפרדים לפי מגדר, מעלה כי שיעור הבנות ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי הלומדות במוסדות נפרדים גבוה משיעור הבנים (62% ו-53%, בהתאמה). בהצטרף לנתונים נוספים, לפיהם שיעור הבנות ממוצא אתיופי הלומדות בחמ"ד, היסודי והעל-יסודי, גבוה משיעור הבנים (50%-48% בחינוך היסודי, ו-51%-44% בחינוך העל-יסודי), נראה כי הדבר מלמד על קליטה ושלוב טובים יותר של בנות ממוצא אתיופי בחמ"ד בהשוואה לבנים ממוצא אתיופי.

בנוסף לכך, הצגנו בפרק נתונים אודות הפיזור הגיאוגרפי של תלמידים ממוצא אתיופי. נתונים אלו מלמדים כי מרבית התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד לומדים במחוזות דרום ומרכז – כ-58% בחינוך היסודי וכ-56% בחינוך העל-יסודי, ומנגד, שיעור נמוך במיוחד של תלמידים ממוצא אתיופי לומד במחוז יהודה ושומרון (כ-4% הן בחינוך היסודי והן בחינוך העל-יסודי).

בפרק השנים-עשר: ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד הצגנו את ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי במקצועות הליבה, על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשס"ח-תשע"ג (2008-2013).

לפי הממצאים, ההישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי (כיתות ה') והעל-יסודי (כיתות ח') נופלים באופן ניכר מההישגים של יתר תלמידי החמ"ד. בחינוך היסודי, הפערים נמוכים יותר במקצועות ה"חלשים" של החמ"ד (אנגלית ומדעים) וגבוהים יותר במקצועות ה"חזקים" של החמ"ד (עברית ומתמטיקה). כמו כן, הפערים עולים עם העלייה בגיל: בעברית הפערים בכיתות ה' הם ב-82-53 נקודות ובכיתות ח' ב-104-88 נקודות; במתמטיקה הפערים בכיתות ה' הם ב-80-51 נקודות ובכיתות ח' ב-83-74 נקודות; במדעים הפערים בכיתות ה' הם ב-45-44 נקודות ובכיתות ח' ב-77-68 נקודות; באנגלית הפערים בכיתות ה' הם ב-44-33 נקודות ובכיתות ח' ב-70-63 נקודות. בחינוך היסודי ניתן לראות מגמה של צמצום בפערים בין השנים 2008-2013 בעברית ובמתמטיקה.

ההישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד נמוכים גם בהשוואה להישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי, הן בחינוך היסודי (כיתות ה') והן בחינוך העל-יסודי (כיתות ח'), למעט במקצוע המתמטיקה שבו לא נמצאו פערים משמעותיים בין תלמידים ממוצא אתיופי בשני סוגי הפיקוח. חלק מהפערים האלו נובעים, כנראה, מכך שבחמ"ד שיעור גבוה יותר מקרב התלמידים ממוצא אתיופי הינם עולים מאתיופיה, שהישגיהם בכל המקצועות נמוכים יותר משל בני העולים מאתיופיה שנולדו בישראל. לא ניתן לזהות מגמה ברורה בכל הנוגע להתרחבות או לצמצום הפערים בין שני סוגי הפיקוח במעבר מהחינוך היסודי לחינוך העל-יסודי.

חלק א'

ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות
ותוצאות חינוכיות

מבוא – חלק א'

בשלושת העשורים האחרונים אנו עדים לשינויים מרחיקי לכת בחמ"ד, עם התחזקות הזרם ה'תורני' בחינוך היסודי. אחד מהדגלים המרכזיים של החינוך ה'תורני' הוא הפרדת הלימודים בחינוך הפורמאלי היסודי בין בנים ובנות, זאת על רקע המציאות בה בנים ובנות לומדים בכיתות מעורבות בממ"דים הרגילים. נתונים שפרסמה תנועת "נאמני תורה ועבודה" בעבר מלמדים כי בשני העשורים האחרונים ישנה מגמה של גידול והרחבה של ההפרדה המגדרית בחינוך היסודי בחמ"ד, וכיום ישנם יותר תלמידים הלומדים בכיתות נפרדות מאשר בכיתות מעורבות בחינוך היסודי.¹

הדיונים סביב התרחבות החינוך ה'תורני' הנפרד נעים סביב מספר מוקדים:

← **אידיאולוגי-דתי:** האם ההלכה מחייבת הפרדה מגדרית בחינוך בגילאים צעירים, ובכלל? האם הפרדה הרמטית בין המינים לא פוגעת ביכולת ההתמודדות של הצעירים עם אתגרי המציאות? האם יש לחתור להפריד כמה שיותר בין המינים, בחינוך הפורמאלי, בתנועות הנוער, במקומות הבילוי ובעתיד בקהילה ובתעסוקה, או שמא יש להנהיג חברה מעורבת וצנועה לכתחילה?

← **חברתי:** האם החינוך ה'תורני' הנפרד מסנן תלמידים על רקע דתי או חברתי כבר בקבלה לכיתה א'? האם החינוך ה'תורני' והנפרד שומר על רמת אינטגרציה גבוהה כמו החמ"ד בכללותו? מהן ההשלכות החברתיות של התרחבות החינוך ה'תורני' הנפרד בחמ"ד?

← **חינוכי-הישגי:** האם החינוך ה'תורני' הנפרד מצליח להגיע להישגים לימודיים גבוהים יותר מאשר החינוך המעורב? האם ההפרדה המגדרית בחינוך היסודי משפרת את האווירה בכיתה, את רמת האלימות ואת ההישגים הלימודיים של התלמידים? מהן השלכות ההפרדה על הישגי הבנים והמעורבות שלהם באירועי אלימות ומהן השלכותיה על הישגי הבנות והמעורבות שלהן באירועי אלימות?

לא מעט דיו נשפך במסגרת הדיונים על נושאים אלו. עם זאת, עד כה כמעט ולא פורסמו נתונים המתייחסים לסוגיות אלו.² סדרת מחקרים שערכנו בשנתיים האחרונות, על בסיס נתוני המיצ"ב לשנים תש"ע-תשע"ג, מבקשים להרחיב את הידע והנתונים בעיקר בשני נושאים: ההשלכות החברתיות של ההפרדה המגדרית והתוצאות החינוכיות שלה. בנושאים אלו, בשונה מהסוגיה האידיאולוגית-דתית, ישנה הסיבות מכרעת לנתונים ולשיקוף המצב בשטח. אנו מאמינים שפרסום הנתונים בנושאים אלו יעשיר את השיח הציבורי בנושא, וכן עשוי לסייע להורים העומדים לפני ההחלטה האישית והמורכבת בנוגע לבחירת בית ספר עבור ילדיהם.

¹ אריאל פינקלשטיין, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים - חלק ב', הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ד.

² לאחרונה פרסם בנק ישראל מחקר מקיף אודות ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי שהתייחס לחלק מסוגיות אלו, כמו גם לסוגיות חשובות נוספות. ראה: צבי שיר, הפרדה מגדרית בכתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים, בנק ישראל, דצמבר 2014. מחקר זה פורסם במקביל לעבודתנו על המחקרים בנושא ואנו נתייחס אליו במקומות הרלוונטיים.

בפרסום הקודם (תשע"ד), הצגנו את הנתונים שאסף ועיבד עמית המחקר אריאל פינקלשטיין על התפתחות ההפרדה המגדרית בחינוך היסודי ועל הקשר שבין הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי. בפרסום הנוכחי, נרחיב את היריעה ונציג נתונים מפורטים המתייחסים לקליטת אוכלוסיות חלשות ולאינטגרציה בבתי ספר מעורבים ונפרדים, להישגים הלימודיים בבתי ספר מעורבים ונפרדים ולהיבטים הנוגעים לאקלים הבית ספרי בחינוך המעורב והנפרד.

הפרק הראשון מציג בקצרה מגמות מרכזיות הנוגעות להיקף ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי, כרקע לדיון על ההשלכות החברתיות והתוצאות החינוכיות של ההפרדה.

הפרק שני עורך השוואה בין בתי ספר מעורבים ונפרדים בקליטת תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך וברמת האינטגרציה החברתית, וכך מציע ניתוח בסיסי להסברת ההבדלים בין בתי הספר.

הפרק השלישי בוחן את ההישגים הלימודיים בארבעת מקצועות המיצ"ב – מתמטיקה, מדעים, עברית ואנגלית – בבתי ספר מעורבים ונפרדים, תוך התייחסות לרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים ולמגדר. כמו כן, נציג בפרק זה השוואה בין תלמידי החינוך המעורב והנפרד, בחשיבות שהם מייחסים ללימוד כל אחד מהמקצועות עליהם נבחנו במיצ"ב.

הפרק הרביעי בוחן את האקלים הבית ספרי בבתי ספר מעורבים ונפרדים, תוך התייחסות לרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים ולמגדר.

לפרקים אלו נקדים הסבר על **בניית מסד הנתונים והמתודולוגיה**.

תודתי נתונה ליעל אפלבויס על הסיוע באיסוף ועיבוד הנתונים עבור המחקרים המוצגים בפרק זה, ולאריאל פינקלשטיין, עמית מחקר בתחום החינוך בתנועת "נאמני תורה ועבודה", על הייעוץ וההערות המקצועיות מהשלב הראשונים של העבודה על המחקרים ועד לפרסומם בחוברת זו.

מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק א'

מסד הנתונים למחקר מתבסס על עבודת איסוף ועיבוד של צוות המחקר של "תנועת נאמני תורה ועבודה" לנתוני המיצ"ב הבית-ספריים לשנים תשע"ב ותשע"ג (2012-2013). נתונים אלו מפורסמים לציבור על-ידי הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) באתר משרד החינוך.

בכל שנה נבחנו במבחני המיצ"ב הארציים החיצוניים כמחצית מבתי הספר בארץ – כמחצית מהם בשפת אם ומתמטיקה והיתר באנגלית ומדעים. במתמטיקה, אנגלית ומדעים נבחנו תלמידי כיתות ה' וח', ובשפת אם נבחנו תלמידי כיתות ב', ה' וח'. בשל העובדה שישנו קשר הדוק בין רמה סוציו-אקונומית לבין הישגים לימודיים, בדו"חות שמפרסם משרד החינוך הוא מבחין בין תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני ותלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה. בדו"חות הבית ספריים המסכמים מצוין בכל מבחן כמה תלמידים מכל רמה סוציו-אקונומית נבחנו בכל בית ספר. בנוסף למבחני ההישגים, תלמידי כיתות ה'-ו' בבתי הספר המשתתפים במיצ"ב מתבקשים לענות גם על סדרה רחבה של שאלות הנוגעות לאקלים ולסביבה הפדגוגית של בית הספר.

בשנים תשע"ב-תשע"ג השתתפו במבחני המיצ"ב החיצוניים כ-400 בתי ספר יסודיים בחמ"ד, המהווים למעלה מ-90% מבתי הספר היסודיים בחמ"ד.³ לצורך המחקר נאספו מדו"חות המיצ"ב הבית-ספריים של בתי הספר בחמ"ד הנתונים הבאים:

← כמות הנבחים בבית הספר במתמטיקה או באנגלית בכיתה ה', לפי רמה סוציו-אקונומית (נמוכה, בינונית, גבוהה)

← הציון הממוצע של תלמידי כיתות ה' בכל בית ספר בשני המקצועות בהם נבחנו התלמידים, ופירוט של הציונים לפי הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים (נמוכה, בינונית, גבוהה)

← שיעורי המדווחים מכיתות ה' בכל בית ספר כי חשוב להם ללמוד את מקצועות המיצ"ב עליהם נבחנו

← שיעורי המדווחים מכיתות ה'-ו' בשאלוני האקלים בכל בית ספר בנוגע ל: תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר, יחסים חיוביים בין התלמידים לחבריהם בכיתה, התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה, מעורבות באירועי אלימות, היפגעות מקללות והיעדר תחושת מוגנות של התלמידים

מתוך כ-400 בתי הספר היסודיים בחמ"ד שנבחנו במיצ"ב ישנם מספר בתי ספר שלא פורסמו לגביהם כלל נתונים או שפורסמו לגביהם נתונים חלקיים, וזאת ממספר סיבות, למשל: כמות קטנה של תלמידים שביצעה את המבחן או פגיעה בטוהר הבחינות. בסך הכל, נאספו נתוני הנבחים במתמטיקה ובעברית ב-204 בתי ספר, במדעים ב-174 בתי ספר ובאנגלית ב-170 בתי ספר, וכן נתוני המשיבים לשאלוני האקלים ב-380 בתי ספר. כלומר, הנתונים שנאספו על הפרופיל הסוציו-אקונומי של בתי הספר ועל תשובות התלמידים לשאלוני האקלים מתייחסים

³ בנוגע לשאר בתי הספר לא נמצאו נתוני מיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג, לרוב כי הם לא נבחנו בשנים אלו (למשל, בתי ספר חדשים בהם אין כיתות גבוהות).

לרוב המוחלט של בתי הספר היסודיים בחמ"ד (כ-90%), ואילו הנתונים שנאספו על ציוני התלמידים כוללים בכל מקצוע כמחצית מבתי הספר היסודיים בחמ"ד. להערכתנו, ניתן לראות בנתוני בתי הספר הללו מדגם מייצג של החמ"ד היסודי.

לאחר איסוף הנתונים מדו"חות המיצ"ב הבית ספריים, חולקו כלל בתי הספר במסד הנתונים לשמונה קטגוריות, המבטאות סוגים שונים של הפרדה ועירוב מבוססי מגדר, זאת בהתאם למודל שפיתח אריאל פינקלשטיין⁴:

- (1) **רק בנים**: בתי ספר לבנים בלבד
- (2) **רק בנות**: בתי ספר לבנות בלבד
- (3) **כיתות נפרדות**: בתי ספר מעורבים שבהם כל הכיתות נפרדות
- (4) **מתחלף**: בתי ספר מעורבים, שבהם הכיתות הנמוכות מעורבות והכיתות הגבוהות נפרדות (לרוב ההפרדה היא החל מכיתה ד' או מכיתה ה')
- (5) **מעורב**: בתי ספר מעורבים שבהם כל הכיתות מעורבות
- (6) **"הפרדה צומחת"**: בתי ספר מעורבים, שבהם הכיתות הנמוכות נפרדות והכיתות הגבוהות מעורבות
- (7) **משולב**: בתי ספר מעורבים, שבהם בכל שכבת גיל חלק מהכיתות מעורבות וחלק מהן נפרדות
- (8) **ללא אפיון**: בתי ספר מעורבים שבהם חלק מהכיתות מעורבות וחלק מהן נפרדות ללא כל סדר קוהרנטי

כך התקבל מסד הנתונים המאפשר לבחון את הקשר שבין הפרדה מגדרית לבין קליטת אוכלוסיות משכבות חלשות, רמת אינטגרציה חברתית, הישגים לימודיים, תפיסת חשיבות לימודי החול ואקלים בית ספרי.

לאור הקושי לסווג ולעבד את הנתונים המתייחסים לשלוש הקטגוריות המשניות ("הפרדה צומחת", "משולב" ו"ללא אפיון"), התמקדנו לכל אורך סדרת המחקרים (למעט במקרים בהם התייחסנו לכלל החמ"ד היסודי כמקשה אחת) אך ורק בחמש הקטגוריות העיקריות הכוללות כ-93% מבתי הספר: "רק בנים", "רק בנות", "כיתות נפרדות", "מתחלף" ו"מעורב". למעשה, התלמידים בחמש הקטגוריות הנ"ל לומדים בשלוש שיטות שונות של הפרדה ועירוב מבוססי מגדר: הפרדה מגדרית מוסדית ("רק בנים" ו"רק בנות"), הפרדה מגדרית כיתתית ("כיתות נפרדות" ו"מתחלף"⁵) וללא הפרדה מגדרית כלל ("מעורב"). לצורך מיקוד המבט בהבדלים שבין הממ"דים הרגילים לבין בתי הספר ה'תורניים' קובצו חמש הקטגוריות הנ"ל לעת הצורך לשתי קבוצות עיקריות: בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"). חלוקה זו מבוססת על ההערכה כי אף על פי שבבתי הספר בקטגוריה "מתחלף" לומדים תלמידי הכיתות הגבוהות באופן נפרד הם אינם שייכים על פי רוב לזרם החינוך ה'תורני', ואילו בתי הספר בקטגוריה "כיתות נפרדות" משתייכים לרוב לזרם חינוכי זה אף שהמוסד בכללותו מעורב מבחינה מגדרית.

⁴ אריאל פינקלשטיין, **החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים - חלק ב'**, הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ד. לצורך המיון לקטגוריות השונות, 'כיתה נפרדת' הוגדרה באופן פשוט ככיתה בה כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר. כמו כן, התייחסנו לכיתות בהן כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר להוציא תלמיד אחד כ'כיתות נפרדות', בתנאי שבכיתה לומדים עשרה תלמידים לפחות, מתוך הנחה שמדובר בטעות בנתונים הגולמיים. יתר הכיתות הוגדרו כ'כיתות מעורבות'.

⁵ ברוב המוחלט של בתי הספר בקטגוריה "מתחלף" לומדים התלמידים לפחות מכיתה ה' בכיתות נפרדות.

כמו כן, לאור העובדה כי מטרת השוואת בתי הספר לפי משתנה ההפרדה המגדרית היא למעשה לבחון את ההבדלים בין זרם החינוך 'התורני' לחמ"ד הרגיל, לקחנו בחשבון את העובדה כי חלק מסויים מבתי הספר הנפרדים (וכן חלק קטן מאוד מבתי הספר המעורבים) משתייכים למעשה למוסדות חסידות חב"ד. לפיכך, ערכנו בדיקות לבחון האם השמטה של בתי הספר המשתייכים לחב"ד משפיעה על המגמות המוצגות לפניכם, והערנו בגוף הטקסט ובהערות שוליים במקומות בהם יש לכך השפעה הראויה לציון.⁶

⁶ הזיהוי של בתי הספר המזוהים עם חב"ד מתבסס על הערכות המחבר המסתמכות על השם הרשמי של מוסדות הלימוד בלבד. לפיכך, נמנענו מלהציג נתונים המתייחסים באופן ישיר למוסדות חב"ד או להשמטה שלהם והסתפקנו בהערות נקודתיות במקומות בהם היה צורך בכך (בפועל, הערות מעין אלו נדרשו רק בפרק השלישי: הפרדה מגדרית והישגים הלימודיים בחמ"ד היסודי).

פרק ראשון: הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי – מגמות מרכזיות

1. ההפרדה לפי כיתות בבתי ספר יסודיים: 2000-2015

בחמש עשרה השנים האחרונות חלה עלייה עקבית בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות נפרדות בחמ"ד היסודי (כיתות א'-ו'). כפי שניתן לראות בלוח מס' 1, במהלך תקופה זו גדל מספר התלמידים הלומדים בכיתות נפרדות מ-41,761 ל-74,590, ובמקביל פחת מספר התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות מ-55,536 ל-46,766. כתוצאה מכך, עלה שיעור הלומדים בכיתות נפרדות מ-43% ל-61%.

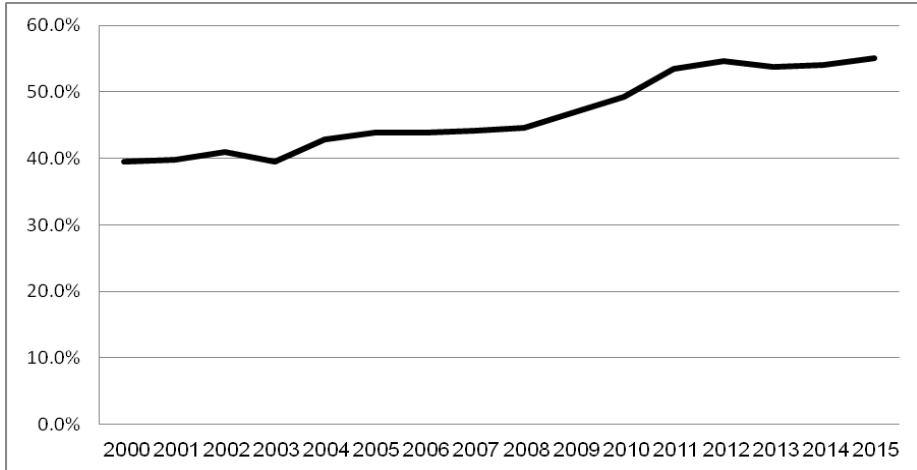
לוח מס' 1: תלמידים בחמ"ד היסודי, לפי הפרדה מגדרית בכיתות, 2000-2015

2015		2000		
אחוז	כמות תלמידים	אחוז	כמות תלמידים	
61%	74,590	43%	41,761	כיתות נפרדות
39%	46,766	57%	55,536	כיתות מעורבות

נתונים אלו מתייחסים, כאמור, לכלל תלמידי החינוך היסודי בחמ"ד. על מנת לעמוד ביתר דיוק על המגמות העכשוויות הנוגעות להיקף ההפרדה המגדרית בחמ"ד, נבחן עתה את השינויים בשיעור תלמידי כיתות א' הלומדים בכיתות נפרדות (ראה תרשים מס' 1). הנתונים מלמדים כי במהלך השנים 2000-2015 עלה שיעור תלמידי כיתות א' הלומדים בכיתות נפרדות מ-40% ל-55%.⁷ עיקר הגידול התרחש בין השנים 2004-2011, ואילו בשנים האחרונות ישנה מגמה של עלייה מזערית בשיעור הלומדים בכיתות נפרדות.

⁷ הסיבה שלאורך השנים שיעור תלמידי כיתות א' בחמ"ד הלומדים בכיתות נפרדות נמוך משיעור הלומדים בכיתות נפרדות בכלל החמ"ד היסודי היא בעיקר בשל כך שישנם בתי ספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף").

תרשים מס' 1: שיעור תלמידי כיתות א' הלומדים בכיתות נפרדות בחמ"ד, 2000-2015

2. הפרדה לפי מוסדות לימוד בבתי ספר יסודיים: 2000-2015

כפי שהוסבר במבוא המתודולוגי, לא כל הלומדים בכיתות נפרדות משתייכים לחינוך ה'תורני' ולא כל הלומדים במוסדות חינוך מעורבים אינם משתייכים אליו. כך, מוסדות מעורבים בהם כל הכיתות נפרדות משתייכים לרוב לחינוך ה'תורני', ואילו בתי ספר בהם רק תלמידי הכיתות הגבוהות לומדים באופן נפרד לרוב אינם משתייכים אליו. לפיכך, ישנה חשיבות להציג נתונים הבוחנים את השינויים בהיקף הלומדים במוסדות נפרדים, כלומר בבתי ספר נפרדים באופן מוסדי או בבתי ספר מעורבים בהם כל הכיתות נפרדות. נתונים אלו מוצגים בלוח מס' 2:⁸

לוח מס' 2: תלמידים בחמ"ד היסודי, לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר, 2000-2015

2015		2000		
אחוז	כמות תלמידים	אחוז	כמות תלמידים	
51%	62,276	33%	31,977	מוסדות נפרדים
49%	59,080	67%	65,320	מוסדות מעורבים

ניתן לראות בלוח כי כיום שיעור התלמידים הלומדים במוסדות נפרדים גבוה במקצת משיעור הלומדים במוסדות מעורבים. עם זאת, בדומה לנתונים שהוצגו מקודם ברמת הכיתות, ניתן לראות מגמה ברורה של גידול בשיעור הלומדים במוסדות נפרדים, משליש מהתלמידים בשנת 2000 למחצית מהתלמידים בשנת 2015.

⁸ באופן חריג, לצורך הנוחות התייחסנו בלוחות מס' 2 ו-3 לכל התלמידים שאינם לומדים במוסדות נפרדים כמי שלומדים במוסדות מעורבים.

במחקר שערך בנק ישראל אודות ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי נמצא כי מספר האחים והאחיות של תלמידים בחינוך הנפרד גבוה משל תלמידים בחינוך המעורב. כך, לפי נתוני השנים 2001 ו-2010, לתלמידי כיתות א' הלומדים בשכבה נפרדת לחלוטין (כל התלמידים בשכבה מאותו המין) 3.37 אחים ואחיות בממוצע, לתלמידי כיתות א' הלומדים בשכבה מעורבת בכיתות נפרדות 2.7 אחים ואחיות בממוצע, ואילו לתלמידי כיתות א' הלומדים בכיתות מעורבות 2.26 אחים ואחיות בממוצע.⁹ כלומר: למשפחות השולחות את ילדיהן לחינוך נפרד יותר ילדים מאשר למשפחות שילדיהן לומדים בחינוך המעורב. להערכתנו, נתון זה עשוי להסביר חלק מסויים מהגידול בשיעור התלמידים הלומדים בחינוך הנפרד עם השנים, אך הוא אינו יכול להסביר את כל השינוי המשמעותי שנצפה.

השינויים הנרחבים בהיקף הלומדים במוסדות נפרדים בין השנים 2000-2015 מזמינים בדיקת עומק פרטנית של השינויים באופי המוסדות הממלכתיים-דתיים היסודיים. לוח מס' 3 מציג מטריצה המשווה בין הסטאטוס של מוסדות החמ"ד היסודיים בשנת 2000 ובשנת 2015.

לוח מס' 3: מטריצת מוסדות ממלכתיים-דתיים יסודיים, לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר, 2000-2015

מוסדות שאינם פועלים (2015)	מוסדות מעורבים (2015)	מוסדות נפרדים (2015)	
11	5	108	מוסדות נפרדים (2000)
35	174	49	מוסדות מעורבים (2000)
-	34	52	מוסדות שאינם פועלים (2000)

הנתונים המוצגים בלוח מלמדים כי 49 מוסדות שפעלו בשנת 2000 כמוסדות מעורבים הפכו למוסדות נפרדים עד לשנת 2015 (כ-19%), ומנגד, רק 5 מוסדות שפעלו בשנת 2000 כמוסדות נפרדים הפכו למעורבים במהלך התקופה (כ-4%). כמו כן, 35 מוסדות מעורבים שפעלו בשנת 2000 נסגרו עד לשנת 2015 (כ-14%), לעומת 11 מוסדות נפרדים (כ-9%). בתקופה זו גם נפתחו 34 מוסדות מעורבים ו-52 מוסדות נפרדים. כלומר: במהלך השנים 2000-2015 יותר מוסדות הפכו ממעורבים לנפרדים מאשר להפך, יותר מוסדות מעורבים מאשר נפרדים נסגרו ויותר מוסדות נפרדים חדשים קמו מאשר מוסדות מעורבים.

⁹ צבי שיר, הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים, בנק ישראל, דצמבר 2014.

פרק שני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי

1. הקדמה

באופן מסורתי, החמ"ד קולט שיעור גבוה של אוכלוסיות משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות. לפי מחקרים שנערכו לאורך השנים נמצא כי הרקע סוציו-אקונומי של תלמידי החמ"ד נמוך באופן משמעותי מהרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים בחינוך הממלכתי במגזר היהודי.¹⁰ כך, לפי השנתון הסטטיסטי לישראל משנת 1983, נמצא כי בכ-55% מבתי הספר של החמ"ד למעלה ממחצית התלמידים הוגדרו 'טעוני טיפוח', ואילו בחינוך הממלכתי רק בכ-11% מבתי הספר נמצא שיעור כזה של תלמידים הנופלים תחת קטגוריה זו.¹¹ בדומה לכך, עיבוד של דו"חות המיצ"ב המערכתיים לשנים תשע"ב-תשע"ג מלמד כי שיעור התלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך בכלל מוסדות החמ"ד היסודיים גבוה בכ-50% משיעורם בכלל מוסדות החינוך הממלכתי היהודי היסודיים: כ-16.5% מתלמידי החמ"ד הינם מרקע סוציו-אקונומי נמוך, זאת לעומת כ-11% מתלמידי החינוך הממלכתי במגזר היהודי.¹²

לאורך השנים נשמעת ביקורת רבה על כך שהדימוי של החמ"ד, כמי שקולט לתוכו שיעורים גבוהים של אוכלוסיות חלשות ומאופיין באינטגרציה חברתית גבוהה, אינו נכון ביחס לבתי ספר 'תורניים' נפרדים רבים, שאינם קולטים היקפים משמעותיים של תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך. ביקורת מעין זו הופנתה למוסדות 'נעם' בראשית דרכם, ומופנית כיום לממ"דים 'תורניים', ובמיוחד לתלמודי התורה הציוניים.¹³

בפרק זה נציג נתונים שיאפשרו לבחון את הטענות המופנות כלפי בתי הספר ה'תורניים' הפועלים במסגרת החמ"ד היסודי, באמצעות השוואה של הפרופיל הבית ספרי ורמת האינטגרציה של בתי ספר מעורבים ונפרדים בחמ"ד. עיקר הפרק מתמקד בהצגה מפורטת של הנתונים אודות ההבדלים בנושאים אלו בין החינוך המעורב והנפרד, ובסופו נעסוק מעט בניתוח ובפרשנות של הנתונים.

¹⁰ אריאל פינקלשטיין, **החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים**, הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ב.

¹¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **השנתון הסטטיסטי לישראל 1983**, לוח כב' 22/ ע' 662.

¹² ע"פ נתוני התפלגות הרקע החברתי-כלכלי של נבחנים בכיתות ה' באנגלית ובמתמטיקה בשנים תשע"ב-תשע"ג. יודגש כי נתונים אלו מתייחסים לשיעור התלמידים מרקע נמוך בפיקוח החמ"ד לעומת שיעורם בפיקוח הממלכתי במגזר היהודי, ולא לשיעור הממוצע של תלמידים מרקע נמוך בבתי ספר בחמ"ד לעומת שיעורם הממוצע בבתי ספר בחינוך הממלכתי במגזר היהודי. לעומת זאת, כל הנתונים המוצגים בהמשך הפרק בנוגע להבדלים בין בתי ספר בחמ"ד מתייחסים למדד של שיעור ממוצע התלמידים מרקע נמוך בסוגי בתי ספר שונים בחמ"ד, שהינו אדיש לגודל מוסדות הלימוד ומתייחס באופן שווה לבתי ספר קטנים וגדולים.

¹³ לתלמודי התורה הציוניים יוחד חלק ב' של חיבור זה. **בפרק השישי: מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים** נתייחס לקליטת אוכלוסיות חלשות ולרמת האינטגרציה במוסדות אלו.

2. מדידת הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים

מדידת הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים בפרק זה ובפרקים הבאים מתבססת על נתוני משרד החינוך. המשרד מודד את הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים באמצעות "מדד שטראוס", על פיו מחולקים כלל תלמידי מערכת החינוך לעשירונים בהתאם לרקע הסוציו-אקונומי שלהם. חלוקה זו מתבססת על שקלול של משתנים אישיים של התלמיד ושל משתנים המחושבים ברמת בית הספר, ולכן הוא מכונה 'מדד חצי אישי'. מרכיבי המדד מסוכמים בלוח מס' 4:

לוח מס' 4: מרכיבי "מדד שטראוס" של משרד החינוך לחלוקה לעשירוני טיפוח

משקל	המשתנה	סוג המשתנה
40%	השכלת ההורים	אישי
20%	ארץ לידה ועלייה מארצות מצוקה	
20%	הכנסה ברוטו לנפש	בית ספרי
20%	פריפריאליות	

בדו"חות המיצ"ב קובצו התלמידים בעשירוני הטיפוח לשלוש קבוצות עיקריות, בהם עשינו שימוש לאורך כל הקובץ:

רמה נמוכה: עשירונים 8-10

רמה בינונית: עשירונים 4-7

רמה גבוהה: עשירונים 1-3

3. הפרדה מגדרית והתפלגות סוציו-אקונומית של התלמידים בבית הספר

ניתוח הקשר בין הפרדה מגדרית לקליטת אוכלוסיות מרקע סוציו-אקונומי נמוך מעלה כי ישנם פערים גדולים בקליטת אוכלוסיות חלשות בין בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים.¹⁴ בלוחות מס' 5 ו-6 מוצגים נתונים אודות הרקע הסוציו-אקונומי של תלמידים בחמ"ד, לפי סוג ההפרדה המגדרית. בלוח מס' 5 מוצגים הנתונים המתייחסים לחמש הקטגוריות העיקריות על פי הן מוינו בתי הספר, ובלוח מס' 6 אוגדו הנתונים לשתי הקבוצות המרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב").

¹⁴ מסקנה זו עולה גם מהנתונים שהובאו במחקר של בנק ישראל על ההפרדה המגדרית בחמ"ד, ראה: צבי שיר, הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים, בנק ישראל, דצמבר 2014.

לוח מס' 5: התפלגות סוציו-אקונומית של תלמידים בבתי ספר יסודיים בהמ"ד, לפי סוג הפרדה מגדרית, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג (מפורט)

מערוב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
129	34	81	54	51	כמות בתי ספר
30%	16%	16%	12%	13%	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך
47%	39%	45%	52%	49%	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני
23%	45%	39%	35%	38%	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה

לוח מס' 6: התפלגות סוציו-אקונומית של תלמידים בבתי ספר יסודיים בהמ"ד, לפי סוג הפרדה מגדרית, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג (מצומצם)

בתי ספר מעורבים	בתי ספר נפרדים	
163	186	כמות בתי ספר בקטגוריה
27%	14%	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך
45%	48%	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני
28%	38%	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה

ניתן לראות בלוחות כי שיעור התלמידים הממוצע מרקע סוציו-אקונומי נמוך בבתי ספר מעורבים הוא כפול בקירוב משיעורם בבתי ספר נפרדים, מה שמלמד על פערים גדולים ביותר בקליטת אוכלוסיות חלשות בין בתי ספר מעורבים לבתי ספר נפרדים. בלוח מס' 5 ניתן לראות כי עיקר הפער הוא בין בתי ספר בהם כל הכיתות מעורבות ("מעורב") לבין בתי ספר נפרדים, ואילו בבתי ספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף") שיעור קליטת האוכלוסיות החלשות דומה לשיעור שנמצא בבתי ספר נפרדים.

4. הפרדה מגדרית ואינטגרציה

נתוני ההתפלגות הסוציו-אקונומית של תלמידים בבתי ספר בקטגוריות ההפרדה השונות מלמדים כיצד נראית שכבה ממוצעת בכל קטגוריה וכיצד היא מתחלקת בין תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני ותלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה. עם זאת, נתונים אלו לא יכולים לתת תמונה מספקת ביחס לרמת האינטגרציה המתקיימת בכל קטגוריה של בתי ספר. לכאורה, אפשרי מצב בו שיעור ממוצע גבוה של תלמידים מרמה סוציו-אקונומית נמוכה הוא תוצאה של תמהיל הכולל ריבוי בתי ספר עם ריכוז גבוה מאוד של

תלמידים משכבות חלשות ומיעוט בתי ספר עם ריכוז נמוך מאוד של תלמידים משכבות חלשות, כאשר בפועל במרבית בתי ספר כמעט ולא מתקיימת אינטגרציה בין תלמידים משכבות חברתיות שונות. לפיכך, על מנת לבדוק את רמת האינטגרציה המתקיימת בכל קטגוריית הפרדה השתמשנו במדד מקובל לבדיקת הטרוגניות של אוכלוסייה, המשמש לרוב לבדיקת הטרוגניות אתנית של אוכלוסיות.¹⁵

בהקשר בו אנו עוסקים, המדד הנזכר לעיל בוחן את ההסתברות לכך שבשליפה אקראית של שני תלמידים בשכבה נקבל שני תלמידים מקבוצות סוציו-אקונומיות שונות.¹⁶ אפשר גם לנסח זאת כך: המדד מלמד אותנו מה הסיכוי לכך ששני תלמידים בבית ספר שנפגשים באקראי במסדרון יהיו משכבות חברתיות שונות. מאחר ואנו מעוניינים לבדוק את רמת האינטגרציה בין תלמידים משכבות חברתיות חזקות לבין תלמידים משכבות חברתיות חלשות, איגדנו לצורך העניין את התלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני עם התלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה, כך שהמדד בוחן למעשה את מידת ההטרוגניות המתקיימת בבית הספר בין תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך לתלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני וגבוה. לכל בית ספר במסד הנתונים חושב המדד, ובהתאם לכך חושב המדד הממוצע והחציוני ביחס לכל אחת מקטגוריות ההפרדה. הממצאים מסוכמים בלוח מס' 7.

לוח מס' 7: מדד הטרוגניות סוציו-אקונומית של בתי ספר יסודיים בחמ"ד, לפי סוג הפרדה מגדרית, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג

קטגוריה	ממוצע מדד הטרוגניות סוציו-אקונומית	חציון מדד הטרוגניות סוציו-אקונומית
בתי ספר לבנים	0.16	0.12
בתי ספר לבנות	0.17	0.15
כיתות נפרדות	0.19	0.14
מתחלף	0.17	0.06
מעורב	0.26	0.29
בתי ספר נפרדים	0.17	0.13
בתי ספר מעורבים	0.24	0.26
כלל החמ"ד	0.21	0.19

ניתן לראות בלוח כי בבתי הספר המעורבים - להוציא את בתי הספר בהן הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף") - רמת ההטרוגניות הסוציו-אקונומית הממוצעת, היינו רמת האינטגרציה, גבוהה מאשר בבתי הספר הנפרדים. למעשה, לפי הממצאים שבלוח ההסתברות לכך שבשליפה אקראית של שני תלמידים בשכבה בבית ספר מעורב ממוצע נקבל שני תלמידים מקבוצות סוציו-אקונומיות שונות גבוהה פי 1.4 מההסתברות לכך בבית ספר

¹⁵ ראה למשל: Joshua C. Hall & Peter T. Leeson, **Racial fractionalization and school performance**, American Journal of Economics and Sociology, 69(2), 2010, 736-758.

¹⁶ הנוסחה לחישוב המדד כאשר האוכלוסייה מורכבת משתי קבוצות בלבד הינה:

$$\text{Fractionalization} = 1 - \sum_0 X^2 + (1-0.X)^2$$
 X מבטא את אחוז הנמנים על אחת מהקבוצות (אוכלוסייה).

נפרד ממוצע. ובמילים אחרות: בממוצע, הסיכוי לכך ששני תלמידים בבית ספר שנפגשים באקראי במסדרון יהיו משכבות חברתיות שונות הוא $1/4$ בקירוב בבתי ספר מעורבים ו- $1/6$ בקירוב בבתי ספר נפרדים.

העמודה השלישית בלוח מציגה את החציון של מדד ההטרוגניות בכל אחת מהקטגוריות. החציון הינו מדד מרכזי, השווה לערך שמחצית מהנתונים קטנים ממנו ומחצית מהנתונים גדולים ממנו. בשונה מהממוצע, החציון פחות רגיש למקרים חריגים, ובזה יתרונו. ניתן לראות בלוח כי במרבית הקטגוריות החציון אינו רחוק מאוד מהממוצע, מה שנותן משנה תוקף לממצאים. היוצאת מן הכלל היא הקטגוריה של בתי ספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף"), שם החציון נמוך בהרבה מהממוצע והוא אף קרוב לאפס, מה שמלמד על כך שקרוב למחצית מבתי הספר בקטגוריה הם הומוגניים לחלוטין. בדיקה פרטנית מלמדת כי בכל המקרים הללו מדובר בבתי ספר שבהם כל התלמידים הינם מרקע סוציו-אקונומי בינוני או גבוה.

5. האם הדמוגרפיה יכולה להסביר את ההבדלים בקליטת אוכלוסיות חלשות?

ממצאי המחקר שפורטו לעיל מלמדים כי בתי ספר מעורבים קולטים יותר אוכלוסיות משכבות חלשות וכן הינם יותר אינטגרטיביים מבתי ספר נפרדים. באופן ספציפי יותר, ראינו חלוקה בתוך בתי הספר המעורבים בין בתי ספר בהם כל הכיתות מעורבות ("מעורב") לבין בתי ספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף"), כאשר, למעשה, הממצאים של האחרונים דומים לאלו של בתי הספר הנפרדים.

דיו רב נשפך סביב השאלה מדוע שיעור התלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך ורמת האינטגרציה בבתי הספר הנפרדים נמוכים באופן משמעותי מאשר בבתי הספר המעורבים. אחת מהאפשרויות שעולות לעיתים היא שבתי הספר הנפרדים ממוקמים באזורים חזקים יותר, ולכן, באופן טבעי, הם קולטים פחות אוכלוסיות חלשות ויותר אוכלוסיות חזקות. על מנת לבחון אפשרות זו ערכנו השוואה בין שני מדדים סוציו-אקונומיים שחושבו עבור כל אחד מבתי הספר במסד הנתונים:

מדד לפי תלמיד: מדד סוציו-אקונומי בית ספרי הבנוי כממוצע משקולל של הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים¹⁷

מדד לפי רשות מקומית: מדד סוציו-אקונומי בית ספרי המבוסס על האשכול הסוציו-אקונומי של הרשות המקומית בה שוכן בית הספר, על פי החלוקה לאשכולות סוציו-אקונומיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה¹⁸

¹⁷ לצורך בניית המדד הוגדר כי: 1 = רמה סוציו-אקונומית נמוכה, 2 = רמה סוציו-אקונומית בינונית, 3 = רמה סוציו-אקונומית גבוהה.

¹⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה דירגה את כלל הרשויות המקומיות בישראל מבחינה סוציו-אקונומית וחילקה אותם ל-10 אשכולות סוציו-אקונומיים ע"פ נתוני מפקד האוכלוסין האחרון (2008). ראה: שלמה יצחקי, יולנדה גולן ואביעד טור-סיני, **דירוג רשויות – על פי מדד חברתי כלכלי**, הוצאת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אוגוסט 2013.

בלוחות מס' 8 ו-9 ניתן לראות את פירוט המדדים הסוציו-אקונומיים הממוצעים של בתי הספר היסודיים בחמ"ד לפי קטגוריות ההפרדה השונות. בלוח מס' 8 מוצגות חמש הקטגוריות המרכזיות, ובלוח מס' 9 אוגדו הקטגוריות לשתי קבוצות: בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות", "כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מעורב", "מתחלף").

לוח מס' 8: מדדים סוציו-אקונומיים של בתי הספר היסודיים בחמ"ד, לפי סוג הפרדה מגדרית, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג והחלוקה לאשכולות סוציו-אקונומיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (מפורט)

ממורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
1.93	2.29	2.24	2.23	2.25	ממוצע מדד סוציו-אקונומי בית ספרי – מדד לפי תלמיד
5.55	5.97	5.04	4.70	4.75	ממוצע מדד סוציו-אקונומי בית ספרי – מדד לפי רשות מקומית

לוח מס' 9: מדדים סוציו-אקונומיים של בתי הספר היסודיים בחמ"ד, לפי סוג הפרדה מגדרית, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג והחלוקה לאשכולות סוציו-אקונומיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (מצומצם)

בתי ספר מעורבים	בתי ספר נפרדים	
2.01	2.24	ממוצע מדד סוציו-אקונומי בית ספרי – מדד לפי תלמיד
5.64	4.86	ממוצע מדד סוציו-אקונומי בית ספרי – מדד לפי רשות מקומית

ניתן לראות בלוח מס' 9 כי שני המדדים הסוציו-אקונומיים אינם עולים בקנה אחד – במדד לפי תלמיד, הממוצע גבוה יותר בקרב המוסדות הנפרדים, ומנגד, במדד לפי רשות מקומית, הממוצע גבוה יותר בקרב המוסדות המעורבים. כלומר: הפרופיל הסוציו-אקונומי של תלמידי המוסדות הנפרדים גבוה מאשר של תלמידי המוסדות המעורבים, אך הם ממוקמים, באופן יחסי, ברשויות מקומיות חלשות יותר מבחינה סוציו-אקונומית. ממצא זה מלמד כי נראה שלא ניתן לטעון כי הפערים בקליטת אוכלוסיות חלשות בין בתי ספר נפרדים לבתי ספר מעורבים נובעים מכך שבתי הספר הנפרדים ממוקמים באזורים גיאוגרפיים חזקים ומבוססים יותר מאשר בתי הספר המעורבים.

לעומת זאת, נראה שהלוחות הללו יכולים להסביר את הרמות הנמוכות של אינטגרציה וקליטת אוכלוסיות חלשות בבתי ספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף"). במקרה של בתי הספר הללו, שני המדדים הסוציו-אקונומיים עולים בקנה אחד – הם הכי גבוהים מבין כל הקטגוריות – מה שעשוי ללמד על כך שהסיבה לכך שבתי ספר בהם הכיתות

הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף") קולטים שייעור נמוך של אוכלוסיות חלשות היא שרבים מבתי הספר בקטגוריה זו ממוקמים באזורים בהם מתגוררת אוכלוסייה חזקה ומבוססת יחסית.

שתי הטענות האחרונות מקבלות חיזוק מהשוואת המתאם בין המדדים בין בתי הספר בכל אחת מקטגוריות הפרדה השונות. מקדם המתאם של פירסון (r) הוא מדד מקובל לבחינת קשר לינארי בין משתנים רציפים. ערכי המתאם יכולים לנוע בין (-1) ל- (1) , והם מספקים שני פריטי מידע:

כיוון הקשר: ערכים חיוביים מלמדים על קשר חיובי בין המשתנים, ואילו ערכים שליליים מלמדים על קשר שלילי (קשר הפוך) בין המשתנים

עוצמת הקשר: ככל שהערכים קרובים יותר ל- (-1) או ל- (1) כך עוצמת הקשר בין המשתנים חזקה יותר. במדעי החברה מקובל להחשיב מתאם הגבוה מ- 0.4 (או נמוך מ- 0.4) כמתאם חזק

בלוח מס' 10 מוצג מקדם המתאם של פירסון לקשר בין המדד הסוציו-אקונומי הבית ספרי לפי תלמיד לבין המדד הסוציו-אקונומי הבית ספרי לפי רשות מקומית לכל אחת מחמש קטגוריות ההפרדה המרכזיות, וכן לקבוצת בתי הספר הנפרדים ("רק בנים", "רק בנות", "כיתות נפרדות"), לקבוצת בתי הספר המעורבים ("מעורב", "מתחלף") ולכלל החמ"ד.

לוח מס' 10: מקדם המתאם של פירסון בין המדד הסוציו-אקונומי של בתי הספר לפי תלמיד ובין המדד הסוציו-אקונומי של בתי ספר לפי רשות מקומית, לפי סוג הפרדה מגדרית, על פי נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג והחלוקה לאשכולות סוציו-אקונומיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

קטגוריה	מקדם המתאם של פירסון
בתי ספר לבנים	0.06
בתי ספר לבנות	0.19
כיתות נפרדות	0.29
מתחלף	0.58
מעורב	0.55
בתי ספר נפרדים	0.19
בתי ספר מעורבים	0.57
כלל החמ"ד	0.32

ניתן לראות בלוח כי בעוד לבתי הספר המעורבים – ובכלל זה לבתי הספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף") – מקדם מתאם פירסון גבוה (0.57), הרי שלבתי הספר הנפרדים מקדם מתאם פירסון נמוך (0.19). משמעות הדברים היא שבנוגע לבתי הספר המעורבים קיים קשר חזק ביותר בין המדד הסוציו-אקונומי הבית ספרי לפי רשות מקומית לבין המדד הסוציו-אקונומי הבית ספרי לפי תלמיד, מה שאין כן בבתי הספר הנפרדים. ובמילים אחרות: בנוגע לבתי ספר מעורבים, ככל שבתי הספר ממוקמים ברשות מקומית

המשתייכת לאשכול סוציו-אקונומי גבוה יותר, כך הם קולטים תלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה יותר, ולהפך. לעומת זאת, בכל הנוגע לבתי הספר הנפרדים הקשר הנ"ל מתקיים באופן חלקי ביותר ולא ניתן להצביע על זיקה חזקה בין האשכול הסוציו-אקונומי של הרשות המקומית בה שוכן בית הספר לבין ההרכב הסוציו-אקונומי של התלמידים בבית הספר. על פניו, ממצא זה מלמד כי בעוד אוכלוסיית התלמידים בבתי הספר המעורבים משקפת את הרכב האוכלוסייה ברשויות המקומיות בהם בתי הספר הללו ממוקמים, הרי שבתי הספר הנפרדים הם פעמים רבות מעין 'שמורות טבע' באזורים בהם הם פועלים. נראה שאף מבלי לנתח את הגורמים שהביאו לכך, עניין זה צריך להדליק נורה אדומה לראשי הציבור הדתי ומנהיגיו, למנהל החמ"ד ולכל מי שלוקח חלק בהובלת החינוך ה'תורני' הנפרד.

6. מדוע בתי ספר נפרדים קולטים פחות אוכלוסיות חלשות מבתי ספר מעורבים?

המחקרים הקיימים והנתונים הזמינים אינם מאפשרים לקבוע באופן כמותני את הסיבות לכך שבתי הספר הנפרדים מקיימים רמה נמוכה יותר של אינטגרציה וקולטים שיעור נמוך יותר של תלמידים מאוכלוסיות חלשות מאשר בתי הספר המעורבים. עם זאת, שלילת האפשרות להסביר ממצאים אלו בכך שבתי הספר הנפרדים ממוקמים באזורים גיאוגרפיים מבוססים יותר וחזקים יותר מבחינה סוציו-אקונומית, מלמדת כי הרכב התלמידים במוסדות חינוך אלו הוא תוצאה של בחירה אנושית ואיננו תוצאה של נסיבות דמוגרפיות. במסגרת ניתוח זה, נראה שניתן להצביע על מספר סיבות אפשריות, שאינן מוציאות זו את זו, לכך שבתי הספר הנפרדים קולטים שיעור נמוך יותר של אוכלוסיות חלשות:

- ← קיומו של מתאם מסוים בין רמה סוציו-אקונומית לדרישה להפרדה מגדרית ולתגבור תורני, במסגרתו הביקוש לחינוך 'תורני' ונפרד בקרב הורים מבוססים בציונות הדתית גבוה מהביקוש לסוג חינוך זה בקרב הורים משכבות חלשות¹⁹
- ← בחלק מבתי הספר הנפרדים וה'תורניים' נדרשים ההורים לשלם תשלומי הורים גבוהים שמשפחות משכבות חלשות לא מסוגלות לעמוד בהם, והן מעדיפות לשלוח את ילדיהם למסגרות חינוך בהן נדרשים מהן תשלומי הורים נמוכים יותר
- ← לעיתים מתקיימים בבתי ספר נפרדים ו'תורניים' תהליכי מיון וסינון גלויים או סמויים של תלמידים, המביאים לכך שפחות תלמידים משכבות חלשות נכנסים בשעריהם

¹⁹ יש לציין שנראה שהביקוש הגבוה (יחסית) לחינוך 'תורני' ונפרד בקרב השכבות החזקות בציונות הדתית איננו רק גורם לכך שבתי הספר הנפרדים קולטים יותר אוכלוסיות חזקות ופחות אוכלוסיות חלשות, אלא הוא גם נובע בחלקו מכך שישנם הורים במעמד סוציו-אקונומי גבוה המעדיפים את החינוך ה'תורני' והנפרד בשל העובדה שהוא פחות אינטגרטיבי וקולט פחות תלמידים משכבות חלשות.

פרק שלישי: הפרדה מגדרית והישגים לימודיים בחמ"ד היסודי

1. הקדמה

אחד ממדדי התוצאה המרכזיים לבחינת ההצלחות החינוכיות של מוסדות חינוך פורמאליים, לצד מדדים חשובים נוספים הנוגעים לפן הערכי של העבודה החינוכית של בתי הספר, הוא ההישגים הלימודיים של התלמידים. מבחני המיצ"ב מאפשרים לבחון את הישגי התלמידים בארבע מקצועות חול מרכזיים: מתמטיקה, מדעים, שפת אם (עברית) ואנגלית. הישגי התלמידים תלויים במנעד רחב של גורמים אישיים ובית-ספריים, ובהם: ציפיות ותמיכת ההורים, 'סביבת העבודה' של התלמיד בביתו, עבודת צוות ההוראה בבית הספר, האווירה החברתית בכיתה. גורמים אלו ואחרים מביאים לשונות בהישגי תלמידים. לצד השפעתם של הגורמים האישיים והבית ספריים, בתי ספר ממלכתיים-דתיים רגילים ובתי ספר 'תורניים' נפרדים נבדלים בשלושה היבטים מערכתיים שעשויה להיות להם השפעה על ההישגים הלימודיים של התלמידים:

← **הפרדה בין המינים:** להפרדה בין המינים עשויה להיות השפעה על הישגי הבנים והבנות, שכן אפשר ובנים ובנות לומדים בצורה שונה ומשקיעים בלימודים באופן שונה כאשר הם נמצאים במסגרת נפרדת²⁰

← **'תורניות':** הזרם ה'תורני' נוטה להפחית בחשיבות של לימודי החול, ביחס למקובל בחמ"ד הרגיל. כמו כן, בתי ספר 'תורניים' מוסיפים לרוב שעות לימודי הקודש למערכת השעות ("תגבור תורני"), כאשר תוספת זו באה בחלק מהמקרים על חשבון שעות לימודי החול, ובמקרים אחרים נעשית מבלי לפגוע בהיקף שעות החול על ידי הארכת יום הלימודים

← **אינטגרציה וקליטת אוכלוסיות חלשות:** ישנו קשר משמעותי בין רקע סוציו-אקונומי להישגים לימודיים, כאשר תלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה נוטים לקבל ציונים טובים יותר מתלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך.²¹ לפיכך ישנה חשיבות לממצאים שהוצגו בפרק הקודם לפיהם בתי הספר הנפרדים קולטים באופן משמעותי פחות תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך והינם פחות אינטגרטיביים ביחס לבתי הספר המעורבים

במהלך המחקר לא יכולנו להפריד בין שני ההבדלים הראשונים המצויינים לעיל (הפרדה בין המינים ו'תורניות') ולבודק את ההשפעה של כל אחד מהם בנפרד, שכן, כאמור, בפועל מרבית

²⁰ לספרות מחקרית העוסקת בהשפעת ההפרדה המגדרית על הישגים לימודיים של בנים ובנות בעולם ראה: שגית שילה-לויין ודפנה עציון, נייר עמדה בנושא **המחקרים על הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים – סקירה**, <http://toravoda.org.il/node/3626>.

²¹ ראה על כך למשל בנספח 1 לדו"ח המיצ"ב המערכתי לשנת תשע"ג שפרסמה הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך - הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, **מיצ"ב תשע"ג – חלק א' מבחני הישגים**, משרד החינוך, אוקטובר 2013.

בתי הספר הנפרדים שייכים לזרם 'התורני'. עם זאת ערכנו – ככל שהנתונים אפשרו זאת – הבחנות המאפשרות להפריד בין ההשפעות של שני ההבדלים הראשונים להשפעות של ההבדל השלישי – אינטגרציה וקליטת אוכלוסיות חלשות. בפרק זה נציג נתונים המאפשרים לערוך השוואה בהישגים הלימודיים של תלמידי החינוך המעורב והנפרד במתמטיקה, מדעים, עברית ואנגלית, תוך התייחסות לרקע הסוציו-אקונומי ולמגדר של התלמידים. כמו כן, יוצגו נתונים המתייחסים לחשיבות שמייחסים התלמידים ללימוד מקצועות המיצ"ב השונים.

2. מדידת ההישגים הלימודיים

מדידת ההישגים הלימודיים של בתי ספר מעורבים ונפרדים נערכה על פי ציוני התלמידים במבחני המיצ"ב במתמטיקה, מדעים, עברית ואנגלית בשנים תשע"ב ותשע"ג.²² ציוני התלמידים בכל מקצוע ושנה נעים על סקאלה מוכרת של 0-100, ואיחוד הציונים בין השנים נעשה בעזרת נוסחאות ההמרה של הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך במשרד החינוך (ראמ"ה), המאפשרות להמיר את הציונים בכל שנה ושנה לסולם מדידה רב-שנתי.²³ סולם המדידה הרב שנתי נקבע כך שבשנת הבסיס תשס"ח ממוצע הציונים הוא 500 וסטיית התקן 100.

חשוב להדגיש כי בסולם מדידה זה לא כל הבדל בהישגים נחשב לפער משמעותי, וניתן לראות בדו"חות המסכמים שמפרסמת ראמ"ה כי הם מתייחסים לפערים של עד סדר גודל של 10 נקודות כפערים קלים בלבד.

כמו כן, חשוב לציין כי בשל מדיניות פרסום הציונים של משרד החינוך לא מפורסמים ציוני קבוצת תלמידים המונה פחות מ-6 תלמידים. לעניין זה השפעה על הנתונים שיוצגו להלן ביחס לתלמידים מקבוצות סוציו-אקונומיות שונות. בחלק הארי של המקרים נתוני הקבוצות הסוציו-אקונומיות שיוצגו בכל קטגורית הפרדה מתייחסים ל-90% ומעלה מהתלמידים בקטגוריה. עם זאת, ישנם מקרים בהם הנתונים מתייחסים לשיעור הנמוך מכך ולכן יש להתייחס אליהם במשנה זהירות. מקרים אלו סומנו לכל אורך הפרק ב-* * ולרוב נמנענו מלהעניק להם פרשנות.

²² כפי שהוסבר בהרחבה בפרק אודות מסד הנתונים והמתודולוגיה, בכל מקצוע נבחנו במבחני המיצ"ב כרבע מבתי הספר בשנה. לפיכך, הסתמכות על נתונים דו-שנתיים מאפשרת להכפיל את מספר בתי הספר שנבחנו בכל מקצוע במסד הנתונים, כך שהוא יכול להכפיל את מספר בתי הספר בחמ"ד.
²³ נוסחאות ההמרה מפורסמות לציבור באתר של ראמ"ה:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/Meitzav/Sulam_Meitzav_ravsh_nati09.htm

בשל העובדה שציוני הגלם המפורסמים לציבור בדו"חות המיצ"ב הבית ספריים של כל בית ספר הינם מעוגלים (72, 88 למשל ולא 72.43 או 87.88) הרי שההמרה לסולם הרב-שנתי עשויה להביא לסטייה של מס' נקודות בודדות בכל ציון וציון. לפי חישוב שערכנו על כל נוסחאות ההמרה לשנים תשע"ב-תשע"ג, באופן תיאורטי הסטייה המקסימאלית האפשרית הינה בגובה 1.85-2.25 נקודות לציון (תלוי בנוסחת ההמרה המדויקת). לפיכך ניתן להניח שכאשר אנו בוחנים ציונים ממוצעים של קבוצות של בתי ספר הרי שהסטייה האפשרית לא צפויה להיות גבוהה מנקודה אחת בקירוב.

3. ההישגים במתמטיקה

בלוחות מס' 11 ו-12 מוצגים ההישגים הלימודים של תלמידי החמ"ד בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בשנים תשע"ב-תשע"ג לפי סוג הפרדה המגדרית של בית הספר והרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, תוך השוואה להישגי החינוך הממלכתי (דוברי עברית) בשנים אלו. בלוח מס' 11 ניתן לראות את ההישגים באופן מפורט לפי סוג הפרדה מגדרית ורקע סוציו-אקונומי, ובלוח מס' 12 קובצו חמש הקטגוריות לשתי קטגוריות מרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בני", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"), וכן נוספה השוואה לחינוך הממלכתי (דוברי עברית), המבוססת על הנתונים המפורסמים ע"י ראמ"ה בדו"חות המסכמים לשנים תשע"ב ותשע"ג.

לוח מס' 11: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מפורט)

מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
415	96	191	104	43	כמות נבחנים - רקע נמוך
702	381	739	633	409	כמות נבחנים - רקע בינוני
392	719	867	382	314	כמות נבחנים - רקע גבוה
1632	1231	1868	1205	819	כמות כלל הנבחנים ²⁴
514	**545	**498	**477	**518	ציון ממוצע - רקע נמוך
546	555	546	539	531	ציון ממוצע - רקע בינוני
580	578	577	569	571	ציון ממוצע - רקע גבוה
547	567	554	543	541	ציון ממוצע כלל הנבחנים

²⁴ כפי שהובהר בהקדמה המתודולוגית, בשל מדיניות פרסום הנתונים של משרד החינוך לא מפורסמים ציוני קבוצת תלמידים המונה פחות מ-6 תלמידים. העניין מגביל במעט את איסוף הנתונים המתייחסים לתלמידים מקבוצות סוציו-אקונומיות שונות, ולפיכך יש הבדל בין 'כמות כלל הנבחנים' לבין הסכום העולה מצירוף כמות הנבחנים משלוש הקבוצות הסוציו-אקונומיות בכל הלוחות המוצגים להלן. כמו כן, את המקרים בהם הנתונים מתייחסים לשיעור הנמוך מ-90% מכלל התלמידים בקטגוריה מסוימת סימנו לכל אורך הפרק ב-** ולרוב נמנענו מלהעניק להם פרשנות.

לוח מס' 12: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד ובחינוך הממלכתי (דוברי עברית) בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מצומצם)

בתי ספר מפרדים (חמ"ד)	בתי ספר מעורבים (חמ"ד)	בתי ספר ממלכתיים (דוברי עברית)	
338	511	2,604	כמות נבחנים - רקע נמוך
1,781	1,083	7,112	כמות נבחנים - רקע בינוני
1,562	1,111	9,771	כמות נבחנים - רקע גבוה
3,892	2,863	19,571	כמות כלל הנבחנים
494**	520	526	ציון ממוצע - רקע נמוך
540	549	548	ציון ממוצע - רקע בינוני
574	579	577	ציון ממוצע - רקע גבוה
548	556	562	ציון ממוצע כלל הנבחנים

ניתן לראות בלוחות הנ"ל כי ישנם פערים קלים בלבד בהישגים במתמטיקה בין תלמידים בבתי הספר הנפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") לבין תלמידי בתי הספר המעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"). בהשוואה לחינוך הממלכתי, ישנם פערים קלים לטובת תלמידי החינוך הממלכתי על פני תלמידים בבתי ספר מעורבים בחמ"ד ופערים משמעותיים בין תלמידי החינוך הממלכתי לתלמידי בתי ספר נפרדים בחמ"ד. כמו כן, כאשר לוקחים בחשבון את הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים, הפערים בין החינוך הממלכתי לבין בתי הספר המעורבים בחמ"ד אמנם נמחקים, אך נותר פער קל בהישגים בין התלמידים בבתי הספר המעורבים בחמ"ד לבין התלמידים בבתי הספר הנפרדים בחמ"ד.²⁵

4. ההישגים במדעים

בלוחות מס' 13 ו-14 מוצגים ההישגים הלימודיים של תלמידי החמ"ד בבחינות המיצ"ב במדעים בשנים תשע"ב-תשע"ג לפי סוג הפרדה המגדרית של בית הספר והרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, תוך השוואה להישגי החינוך הממלכתי (דוברי עברית) בשנים אלו. לוח מס' 13 ניתן לראות את ההישגים באופן מפורט לפי סוג הפרדה מגדרית ורקע סוציו-אקונומי ובלוח מס' 14 קובצו חמש הקטגוריות לשתי קטגוריות מרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"), וכן נוספה השוואה לחינוך הממלכתי (דוברי עברית), המבוססת על הנתונים המפורסמים ע"י ראמ"ה בדו"חות המסכמים לשנים תשע"ב ותשע"ג.

²⁵ פער זה בין תלמידי בתי ספר מעורבים לבין תלמידי בתי ספר נפרדים בחמ"ד מצטמצם במעט כאשר משמיטים מהחישוב את בתי הספר שזוהו עם חב"ד.

לוח מס' 13: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד בבחינות המיצ"ב במדעים בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מפורט)

מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
525	42	154	35	29	כמות נבחנים - רקע נמוך
1,072	166	753	387	316	כמות נבחנים - רקע בינוני
550	326	669	315	343	כמות נבחנים - רקע גבוה
2,310	543	1,640	793	748	כמות כלל הנבחנים
**497	**543	**506	**469	**436	ציון ממוצע - רקע נמוך
534	537	528	515	525	ציון ממוצע - רקע בינוני
549	559	552	530	536	ציון ממוצע - רקע גבוה
528	551	534	514	527	ציון ממוצע כלל הנבחנים

לוח מס' 14: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד ובחינוך הממלכתי (דוברי עברית) בבחינות המיצ"ב במדעים בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מפורט)

החינוך הממלכתי (דוברי עברית)	בתי ספר מעורבים (חמ"ד)	בתי ספר נפרדים (חמ"ד)	
1,929	567	218	כמות נבחנים - רקע נמוך
7,241	1,238	1,456	כמות נבחנים - רקע בינוני
12,800	876	1,327	כמות נבחנים - רקע גבוה
22,062	2,853	3,181	כמות כלל הנבחנים
526	**500	**491	ציון ממוצע - רקע נמוך
541	534	524	ציון ממוצע - רקע בינוני
567	553	543	ציון ממוצע - רקע גבוה
553	532	527	ציון ממוצע כלל הנבחנים

בדומה לממצאים לגבי ההישגים במתמטיקה, גם בתחום המדעים ניתן לראות כי ישנם פערים קלים לטובת תלמידי בתי הספר המעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"), על פני תלמידי בתי הספר בחינוך הנפרד ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות"). פערים אלו נשמרים גם כאשר לוקחים בחשבון את הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים.²⁶ עם זאת, בשונה מתחום המתמטיקה, בתחום המדעים ישנם פערים משמעותיים בהישגים במדעים בין תלמידי החינוך

²⁶ כאשר משמיטים את בתי הספר שזוהו עם חב"ד הפערים בין כלל התלמידים בבתי ספר נפרדים לבין כלל תלמידים בבתי ספר מעורבים אמנם נמחקים, אך עדיין בכל רמה סוציו-אקונומית נותרים פערים קלים לטובת החינוך המעורב.

הממלכתי לבין תלמידי החמ"ד המעורב והנפרד. פערים אלו מצטמצמים (אך נותרים משמעותיים) כאשר מכניסים את המימד של הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, במיוחד בכל הנוגע לפערים ביחס לבתי הספר המעורבים. בניתוח מפורט של המגמות בקרב סוגים שונים של בתי ספר בחמ"ד (לוח מס' 13), ניתן לראות כי בניגוד למגמה הכללית של פערים משמעותיים בין החינוך הממלכתי לחמ"ד בתחום המדעים, הישגי התלמידים בבתי ספר בהם הכיתות הנמוכות מעורבות והגבוהות נפרדות ("מתחלף") כמעט וזהים להישגי התלמידים בחינוך הממלכתי.

5. ההישגים בעברית

בלוחות מס' 15 ו-16 מוצגים ההישגים הלימודיים של תלמידי החמ"ד בבחינות המיצ"ב בעברית בשנים תשע"ב-תשע"ג לפי סוג הפרדה המגדרית של בית הספר והרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, תוך השוואה להישגי החינוך הממלכתי (דוברי עברית) בשנים אלו. בלוח מס' 15 ניתן לראות את ההישגים באופן מפורט לפי סוג הפרדה מגדרית ורקע סוציו-אקונומי ובלוח מס' 16 קובצו חמש הקטגוריות לשתי קטגוריות מרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בניס", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"), וכן נוספה השוואה לחינוך הממלכתי (דוברי עברית), המבוססת על הנתונים המפורסמים ע"י ראמ"ה בדו"חות המסכמים לשנים תשע"ב ותשע"ג.

לוח מס' 15: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד בבחינות המיצ"ב בעברית בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מפורט)

מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
449	97	210	104	49	כמות נבחנים - רקע נמוך
676	383	724	658	414	כמות נבחנים - רקע בינוני
405	724	876	400	324	כמות נבחנים - רקע גבוה
1,654	1,238	1,882	1,249	834	כמות כלל הנבחנים
481	**498	**486	**510	**492	ציון ממוצע - רקע נמוך
513	530	527	533	509	ציון ממוצע - רקע בינוני
557	551	549	562	538	ציון ממוצע - רקע גבוה
515	538	532	538	517	ציון ממוצע כלל הנבחנים

לוח מס' 16: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד ובחינוך הממלכתי (דוברי עברית) בבחינות המיצ"ב בעברית בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מצומצם)

החינוך הממלכתי (דוברי עברית)	בתי ספר מעורבים (חמ"ד)	בתי ספר נפרדים (חמ"ד)	
2,620	546	363	כמות נבחנים - רקע נמוך
7,096	1,059	1,796	כמות נבחנים - רקע בינוני
9,765	1,129	1,600	כמות נבחנים - רקע גבוה
19,552	2,892	3,965	כמות כלל הנבחנים
506	484	**494	ציון ממוצע - רקע נמוך
528	519	525	ציון ממוצע - רקע בינוני
551	553	550	ציון ממוצע - רקע גבוה
538	525	531	ציון ממוצע כלל הנבחנים

ניתן לראות בלוחות שבתחום העברית, הישגי התלמידים בבתי הספר הנפרדים בחמ"ד עולים במעט על הישגי התלמידים בבתי הספר המעורבים בחמ"ד. כמו כן, בהשוואה בין שני סוגי הפיקוח, ניתן לראות פערים קלים עד משמעותיים לטובת החינוך הממלכתי על פני החמ"ד המעורב והנפרד. עם זאת, כאשר לוקחים בחשבון את הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, נמצא שבקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה אין כמעט הבדלים בין החינוך המעורב בחמ"ד, החינוך הנפרד בחמ"ד והחינוך הממלכתי. בקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי בינוני ישנם פערים קלים לטובת החינוך הנפרד בחמ"ד על פני החינוך המעורב בחמ"ד, וכן פערים קלים לטובת החינוך הממלכתי על פני החינוך הנפרד בחמ"ד. בקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך נמצאו פערים משמעותיים בין החינוך הממלכתי לחמ"ד בכללותו, ובמיוחד ביחס לתלמידים בבתי ספר מעורבים.

6. ההישגים באנגלית

בלוחות מס' 17 ו-18 מוצגים ההישגים הלימודיים של תלמידי החמ"ד בבחינות המיצ"ב באנגלית בשנים תשע"ב-תשע"ג לפי סוג הפרדה המגדרית של בית הספר והרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, תוך השוואה להישגי החינוך הממלכתי (דוברי עברית) בשנים אלו. בלוח מס' 17 ניתן לראות את ההישגים באופן מפורט לפי סוג הפרדה מגדרית ורקע סוציו-אקונומי, ובלוח מס' 18 קובצו חמש הקטגוריות לשתי קטגוריות מרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בניס", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"), וכן נוספה השוואה לחינוך הממלכתי (דוברי עברית), המבוססת על הנתונים המפורסמים ע"י ראמ"ה בדו"חות המסכמים לשנים תשע"ב ותשע"ג.

לוח מס' 17: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד בבחינות המיצ"ב באנגלית בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מפורט)

מערוב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
530	42	171	40	11	כמות נבחנים - רקע נמוך
1,083	146	772	356	283	כמות נבחנים - רקע בינוני
558	303	679	295	310	כמות נבחנים - רקע גבוה
2,310	500	1,684	726	665	כמות כלל הנבחנים
491	**491	**507	**490	**422	ציון ממוצע - רקע נמוך
529	502	519	512	484	ציון ממוצע - רקע בינוני
550	555	538	492	467	ציון ממוצע - רקע גבוה
522	533	523	504	485	ציון ממוצע כלל הנבחנים

לוח מס' 18: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד ובחינוך הממלכתי (דוברי עברית) בבחינות המיצ"ב באנגלית בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רקע סוציו-אקונומי (מצומצם)

החינוך הממלכתי (דוברי עברית)	בתי ספר מעורבים (חמ"ד)	בתי ספר נפרדים (חמ"ד)	
1,984	572	222	כמות נבחנים - רקע נמוך
7,288	1,229	1,411	כמות נבחנים - רקע בינוני
12,808	861	1,284	כמות נבחנים - רקע גבוה
22,194	2,810	3,075	כמות כלל הנבחנים
527	491	**500	ציון ממוצע - רקע נמוך
536	526	510	ציון ממוצע - רקע בינוני
567	552	510	ציון ממוצע - רקע גבוה
552	524	510	ציון ממוצע כלל הנבחנים

ניתן לראות בלוחות הנ"ל כי בתחום האנגלית הפערים בהישגים בין תלמידי בתי ספר מעורבים בחמ"ד לבין תלמידי בתי ספר נפרדים בחמ"ד הינם משמעותיים. כמו כן, ישנם פערים גדולים מאוד בין הציונים של התלמידים בחינוך הממלכתי לבין ציוני התלמידים בחמ"ד המעורב והנפרד. כאשר לוקחים בחשבון את הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים הפערים בין שני סוגי הפיקוח לרוב מצטמצמים, אך במרבית המקרים הם עדיין נשארים משמעותיים. מבחינת המצב בתוך הפיקוח הממלכתי-דתי, הכנסת המימד הסוציו-אקונומי מלמדת על פערים עצומים לטובת החינוך המעורב בקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה (42 נק'). בנוסף, ניתן לראות כי בתוך החינוך הנפרד ישנה לכל היותר השפעה מועטת לרקע הסוציו-אקונומי של

התלמידים על הישגיהם באנגלית. ממצאים אלו מלמדים על כך שהבעיה שנמצאה במחקרים קודמים של תנועת "נאמני תורה ועבודה" בתחום לימודי האנגלית בחמ"ד,²⁷ הינה חמורה יותר בחינוך הנפרד.²⁸

7. הפרדה מגדרית והישגים לימודיים

עד כה ערכנו השוואות בין הישגי התלמידים בחינוך המעורב בחמ"ד לבין הישגי התלמידים בחינוך הנפרד בחמ"ד בכל אחד מארבעת מקצועות המיצ"ב. בחינה זו אפשרה לנו לראות את החולשות והחוזקות של כל אחת מקבוצות בתי הספר לפי מקצוע. עתה נציג השוואת מאקרו רוחבית בין החינוך הנפרד לחינוך המעורב, תוך לקיחה בחשבון של הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים. בלוח מס' 19 סיכמנו את הפערים בין בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") לבין בתי ספר מעורבים בחמ"ד ("מתחלף" ו"מעורב"), לפי מקצוע ולפי רמה סוציו-אקונומית של התלמידים. מסיבות של נוחות, הפערים מוצגים בלוח מהצד של בתי הספר המעורבים (ציון ממוצע של תלמידי החינוך המעורב פחות ציון ממוצע של תלמידי החינוך הנפרד).

לוח מס' 19: הפרשים בציון הממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד) בין תלמידי בתי ספר מעורבים בחמ"ד לבין תלמידי בתי ספר נפרדים בחמ"ד, לפי מקצוע ולפי רמה סוציו-אקונומית של התלמידים

מקצוע	מתמטיקה	מדעים	עברית	אנגלית	ממוצע
נבחנים מרקע סוציו-אקונומי נמוך	**26	**9	**10	**9	**4
נבחנים מרקע סוציו-אקונומי בינוני	9	10	-6	16	7
נבחנים מרקע סוציו-אקונומי גבוה	5	10	4	42	15
כלל הנבחנים	8	5	-6	14	5

ניתן לראות בלוח כי במרבית נקודות ההשוואה של הישגי התלמידים, הישגי בתי הספר המעורבים עולים על הישגי בתי הספר הנפרדים, אך לרוב מדובר בפערים קלים בלבד. זאת ועוד, אפשר לראות כי בקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי גבוה היתרון של התלמידים הלומדים בחינוך המעורב לעומת התלמידים הלומדים בחינוך הנפרד הוא עקבי לכל המקצועות. במתמטיקה, עברית ומדעים ישנם פערים קלים לטובת החינוך המעורב, ואילו באנגלית ישנם פערים משמעותיים ביותר לטובת החינוך המעורב.

²⁷ אריאל פינקלשטיין, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים, הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ב.

²⁸ כאשר משמיטים את בתי הספר שזוהו עם חב"ד ישנו צמצום קל בפערים בין תלמידי בתי הספר הנפרדים בחמ"ד לבין תלמידי בתי הספר המעורבים בחמ"ד, אך עדיין אין שינוי בתמונה הכללית.

8. הפרדה מגדרית והישגים לימודיים - לפי מגדר

תוצאות מבחני המיצ"ב מלמדות כי ישנם הבדלים בין הבנים לבנות בהישגים הלימודיים. באופן כללי, הבנים נוטים לקבל ציונים טובים יותר במקצועות הריאליים (מתמטיקה ומדעים), ואילו הבנות נוטות להצליח יותר במקצועות ההומאניים (עברית ואנגלית), ובמיוחד בעברית. בדו"חות המיצ"ב הבית ספריים אין חלוקה של התלמידים לפי מגדר ולכן לא ניתן לערוך השוואה מקיפה בין בתי ספר מעורבים לבתי ספר נפרדים מבחינה זו. עם זאת, ניתן בעזרת הנתונים הקיימים לערוך בדיקה חלקית של הנושא. בדו"חות המסכמים שראמ"ה מפרסמת ניתן למצוא את ההישגים של התלמידים לפי פיקוח ולפי מגדר, וכך ניתן לקבל את ציוני תלמידי ותלמידות החמ"ד בכל מקצוע. בנוסף, מטבע הדברים, ההישגים הלימודיים של התלמידים בבתי ספר לבנים ובבתי ספר לבנות בחמ"ד, שהוצגו בהרחבה למעלה, הינם מופרדים על פי מגדר. על פי שני מקורות אלו, ערכנו בלוח מס' 20 השוואה לפי מגדר של ההישגים במבחני המיצ"ב בין התלמידים בבתי הספר הנפרדים באופן מוסדי ("רק בנים" ו"רק בנות") לבין הישגי התלמידים בשאר בתי הספר בחמ"ד (ובכללם "כיתות נפרדות"). להשוואה זו הוספנו עמודה המציגה את הישגי התלמידים והתלמידות בחינוך הממלכתי בכל מקצוע.

לוח מס' 20: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בחינוך הממלכתי (דוברי עברית) והממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, מדעים, עברית ואנגלית, בשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי מגדר ולפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר

מקצוע	בנים				בנות			
	חמ"ד (לא כולל בתי ספר לבנים)	בתי ספר לבנים	פער	חינוך ממלכתי	חמ"ד (לא כולל בתי ספר לבנות)	בתי ספר לבנות	פער	חינוך ממלכתי
מתמטיקה	564	541	23	574	549	543	6	550
מדעים	536	527	9	559	530	514	16	548
עברית	517	517	0	528	539	538	1	547
אנגלית	516	485	31	550	527	504	23	554
ממוצע	-	-	16	-	-	-	12	-

ככלי עזר לבחינת ההבדלים בהישגים לפי מגדר הוספנו ללוח עמודה שלישית בכל מגדר בה מצויין הפער בין ציוני כלל התלמידים בחמ"ד (לא כולל בתי ספר נפרדים באופן מוסדי) לבין ציוני התלמידים בבתי ספר הנפרדים באופן מוסדי מהצד של כלל התלמידים בחמ"ד (ציון כלל התלמידים בחמ"ד פחות ציון התלמידים בחינוך הנפרד).

בהשוואה המופיעה בלוח הנ"ל יש לקחת בחשבון כי לאור הנתונים המפורסמים לא נערכה לממצאים חלוקה לפי הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים. זאת ועוד, כאשר בוחנים את ציוני בתי הספר הנפרדים מוסדיים בחמ"ד ("רק בנים" ו"רק בנות") חשוב לזכור כי אלו אמנם מהווים כמחצית מכלל בתי הספר הנפרדים בחמ"ד, אך על פי רוב הישגיהם נמוכים יותר מאשר בתי הספר המעורבים בהם הכיתות נפרדות ("כיתות נפרדות"). לפיכך, יש להתייחס לפערים

המוצגים בלוח לעיל בעירבון מוגבל, ולהתמקד בעניין המגדרי ולא לייחס חשיבות רבה לגובה הפערים בהישגים הלימודיים, המוצגים באופן ממצה ומדויק יותר בלוחות למעלה. בניתוח לפי מקצוע ומגדר ניתן לראות כי בעוד במקצוע העברית אין הבדלים בין תלמידים בבתי ספר נפרדים מוסדית לבין יתר התלמידים בחמ"ד הן בקרב הבנים והן בקרב הבנות, הרי שבמקצוע האנגלית ישנם פערים משמעותיים מאוד הן אצל הבנים והן אצל הבנות. עם זאת, כאשר משמיטים מהחישוב את בתי הספר שזוהו עם חב"ד הציון באנגלית של תלמידות בבתי ספר לבנות נופל רק במספר נקודות בודדות מהציון של יתר תלמידות החמ"ד, אך מנגד אין לכך כמעט השפעה על הישגי התלמידים בבתי הספר לבנים.²⁹ ממצא זה עשוי ללמד כי הבעייתיות הגדולה המאפיינת את החינוך ה'תורני' והנפרד בתחום האנגלית נוגעת יותר לבנים מאשר לבנות.

בהמשך לכך, במקצוע המתמטיקה ניתן לראות כי בעוד בקרב הבנים ישנו פער משמעותי בהישגים בין תלמידי בתי הספר לבנים לבין יתר התלמידים בחמ"ד, הרי שהפערים בין בתי הספר לבנות לבין שאר תלמידות החמ"ד הם קלים בלבד. בתחום זה, השמטה של בתי הספר שזוהו עם חב"ד מביאה למחיקת הפערים בהישגים בין תלמידות בבתי ספר לבנות לבין יתר התלמידות בחמ"ד, ואף מצמצמת במספר נקודות את הפערים בקרב הבנים. בנוסף, ניתן לראות כי בתחום המתמטיקה אין הבדל בין ציוני הבנות בחמ"ד לבין ציוני הבנות בחינוך הממלכתי, ואילו בקרב הבנים ישנם פערים קלים בהישגים לטובת החינוך הממלכתי.

בשונה מהמצב באנגלית ובמתמטיקה, במקצוע המדעים ניתן לראות כי הפערים בין הלומדים בבתי הספר הנפרדים מוסדית לבין שאר תלמידי החמ"ד גבוהים יותר בקרב הבנות מאשר בקרב הבנים. בתחום זה, השמטה של בתי הספר שזוהו עם חב"ד מביאה למחיקת הפערים בהישגים בין תלמידים בבתי ספר לבנים לבין יתר התלמידים בחמ"ד, ואף מצמצמת באופן משמעותי את הפערים בקרב הבנות.

במבט כולל על ההישגים של בנים ובנות בחמ"ד במבחני המיצ"ב, ניתן לראות כי הפערים בין תלמידים הלומדים בבתי ספר נפרדים מוסדית לבין יתר תלמידי החמ"ד גבוהים יותר בקרב הבנים מאשר אצל הבנות. מגמה זו אף מתחזקת באופן משמעותי כאשר משמיטים מהחישוב את בתי הספר שזוהו עם חב"ד.

9. חשיבות לימוד מקצועות החול בעיני התלמידים

מבחני המיצ"ב החיצוניים אינם עוסקים רק במבחני הישגים, והם כוללים גם סט נרחב של שאלות בתחומים אחרים (בעיקר בענייני אקלים וסביבה פדגוגית), ובכלל זה קבוצת שאלות אודות תפיסת התלמידים את המקצועות עליהם הם נבחנים במיצ"ב. אחת השאלות רלוונטיות במיוחד לנושא בו אנו עוסקים והיא נוגעת לחשיבות המקצוע בעיני התלמידים. שאלה זו מספקת למעשה אינדיקציה לחשיבות הסובייקטיבית שמעניקים התלמידים למקצועות החול השונים. התלמידים התבקשו להתייחס להיגד כגון "חשוב לי ללמוד מדעים וטכנולוגיה" ולדרג את מידת הסכמתם איתו על סולם הנע בין "מסכים מאוד" (5) ל"מאוד לא מסכים" (1).

²⁹ בנוגע למקצוע העברית הרי שהציון של תלמידות בבתי ספר לבנות אף גבוה כמעט מהציון של יתר התלמידות בחמ"ד כאשר משמיטים את בתי הספר שזוהו עם חב"ד. כמו כן, גם בתחום זה, במה שנוגע לציוני התלמידים בבתי ספר לבנים בחמ"ד להשמטה של בתי הספר שזוהו עם חב"ד אין כמעט השפעה על הציונים.

בדו"חות המיצ"ב הבית ספריים מפורסם שיעור התלמידים שהביעו הסכמה עם ההיגד (כלומר, ציינו בו את אחד משני הערכים הגבוהים – 4 או 5). לצורך המחקר, אספנו ועיבדנו את הנתונים בדו"חות המיצ"ב הבית ספריים לשנים תשע"ב-תשע"ג הנוגעים לתלמידי כיתות ה' בחמ"ד, כך שניתן יהיה להשוות את החשיבות שמעניקים התלמידים למקצועות השונים, וכן נוכל לערוך השוואה בנקודה זו בין בתי ספר מעורבים ונפרדים. כמו כן, אספנו נתונים להשוואה המתייחסים לכלל בתי הספר דוברי עברית.³⁰ הממצאים מופיעים בלוחות מס' 21 ו-22. בלוח מס' 21 ניתן לראות את שיעור המיחסיים חשיבות לכל אחד מארבעת מקצועות המיצ"ב באופן מפורט לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר, ובלוח מס' 22 קובצו חמש הקטגוריות לשתי קטגוריות מרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב"), וכן נוספו עמודות המתארות את המצב בכלל החמ"ד ובכלל בתי הספר דוברי עברית.

לוח מס' 21: שיעור תלמידי כיתות ה' בחמ"ד שדיווחו במיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד) כי חשוב להם ללמוד את המקצוע, לפי מקצוע ולפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר (מפורט)

מערוב	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
92%	88%	88%	84%	82%	מתמטיקה
86%	73%	70%	68%	70%	מדעים
90%	85%	86%	85%	79%	עברית
94%	92%	90%	86%	83%	אנגלית
90%	85%	83%	81%	79%	ממוצע

לוח מס' 22: שיעור תלמידי כיתות ה' בחמ"ד ובבתי ספר דוברי עברית שדיווחו במיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד) כי חשוב להם ללמוד את המקצוע, לפי מקצוע ולפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר (מצומצם)

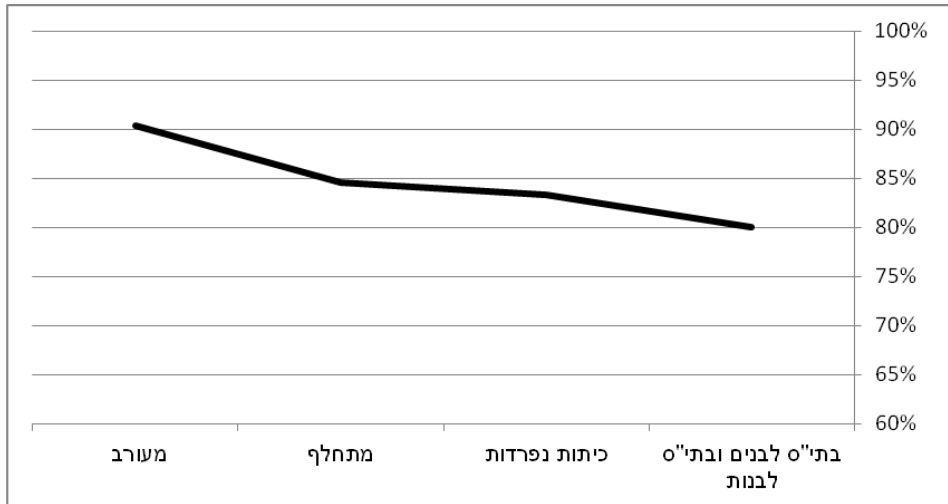
בתי"ס דוברי עברית	החינוך הממלכתי דתי	בתי ספר מעורבים (חמ"ד)	בתי ספר נפרדים (חמ"ד)	
91%	88%	90%	85%	מתמטיקה
82%	76%	83%	69%	מדעים
89%	86%	88%	85%	עברית
94%	91%	94%	87%	אנגלית
89%	85%	89%	82%	ממוצע

³⁰ בשל זמינות הנתונים המפורסמים ע"י משרד החינוך הנתון אודות שיעור המסכימים עם ההיגד כי חשוב ללמוד להם את המקצוע בקרב תלמידי בתי ספר דוברי עברית הינו השיעור הממוצע של השיעורים שנרשמו בשנים תשע"ב ותשע"ג (ההבדלים בין השנים בכל מקצוע הם לכל היותר 1%).

ניתן לראות בלוחות הנ"ל כי הן בכלל בתי הספר דוברי העברית, הן בחמ"ד המעורב והן בחמ"ד הנפרד סדר חשיבות המקצועות בעיני התלמידים הוא כדלקמן: אנגלית, מתמטיקה, עברית ומדעים. במבט כללי על כל הקטגוריות, ניתן לראות כי למקצוע האנגלית יתרון קל על פני מקצוע המתמטיקה, למקצוע המתמטיקה יתרון קל על פני מקצוע העברית, ואילו מקצוע המדעים מדורג אחרון בפער די ניכר.

כמו כן, ניתן לראות בלוח מס' 21 כי באופן כללי, ככל שרמת ההפרדה בין המינים עולה, כך שיעור התלמידים שדיווחו כי חשוב ללמוד את המקצועות השונים יורדת. תרשים מס' 2 מציג מגמה זו בצורה בהירה:

תרשים מס' 2: שיעור תלמידי כיתות ה' בחמ"ד שדיווחו במיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד) כי חשוב להם ללמוד את מקצועות המיצ"ב (ממוצע ארבעת המקצועות), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר

בהמשך לכך, ניתן לראות בלוח מס' 22 כי שיעורי התלמידים שדיווחו על כך שחשוב ללמוד את המקצועות השונים בבתי הספר המעורבים בחמ"ד כמעט זהים לשיעורי המדווחים כך בכלל בתי הספר דוברי העברית, ומנגד, השיעורים שדיווחו כך בבתי הספר הנפרדים בחמ"ד נמוכים יותר בכל אחד מהמקצועות, ובמיוחד במדעים (הפרש של 14%).

חשוב לציין כי נראה ששאלות ה"חשוב לי ללמוד..." אינן עומדות בזיקה ישירה להישגים הלימודיים של התלמידים. כאשר משווים בין החינוך הנפרד בחמ"ד והחינוך המעורב בחמ"ד או בין בתי ספר בחינוך הממלכתי לבין בתי ספר בחמ"ד, קשה למצוא קשרים ומגמות בין ההבדלים בחשיבות לימוד המקצוע בעיני התלמידים לבין השונות בהישגים הלימודיים. עניין זה בולט במיוחד במקצוע האנגלית, שם ישנם פערים גדולים בהישגים הלימודיים בין החינוך הממלכתי לחינוך המעורב בחמ"ד ופערים עצומים בינו לבין החינוך הנפרד בחמ"ד, אך אין לכך כמעט כל ביטוי בדיווחי התלמידים על חשיבות לימוד המקצוע. עם זאת, נראה ששאלת חשיבות לימוד המקצוע בעיני התלמידים הינה שאלה חשובה בפני עצמה, בהיותה אינדיקציה למוטיבציה של התלמידים ללמוד ולהשקיע בכל אחד ממקצועות החול.

פרק רביעי: הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי בחמ"ד היסודי

1. הקדמה

האקלים הבית ספרי הוא מדד תוצאה מרכזי לבחינת ההצלחות החינוכיות של מוסדות חינוך פורמאליים. מבחני המיצ"ב מאפשרים לעמוד על הבדלים באקלים בין בתי ספר במגוון היבטים, ובהם: רמת האלימות, תחושת הביטחון של התלמידים, היחס של התלמידים לבית הספר, האווירה בכיתה והיחס למורים והיחסים והגיבוש בין התלמידים.

כאשר עוסקים בענייני אקלים בית ספרי, ובמיוחד בנושא אלימות בין תלמידים, אחת הטענות שנשמעת רבות היא שבבתי הספר הממלכתיים-דתיים המעורבים האקלים פחות טוב מאשר בבתי הספר הנפרדים ה'תורניים', בין אם בגלל שהם קולטים שיעורים גבוהים יותר של אוכלוסיות חלשות ביחס לבתי הספר הנפרדים ובין אם בשל ההנחה כי ההפרדה המגדרית תורמת להפחתת האלימות ולשיפור האקלים הבית ספרי. בפרק זה נבחן טענה זו ונערוך השוואה במספר מדדי אקלים בין תלמידים הלומדים בבתי ספר מעורבים ותלמידים הלומדים בבתי ספר נפרדים, תוך התייחסות מפורטת להשפעת הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים על מדדי האקלים.

הנתונים המוצגים בפרק זה, המבוססים על דו"חות המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג, מהווים המשך לנתוני האקלים הבית ספרי שהוצגו בפרסום השנתי הקודם (תשע"ד), שהתבססו על דו"חות המיצ"ב לשנים תשע"ע-תשע"א.³¹ החידוש המרכזי בפרסום זה הוא בפילוח הנתונים לפי אחד ההיבטים החשובים בהשוואת מדדי אקלים – המגדר, שמפאת זמינות הנתונים דאז לא קיבל התייחסות בפרסום הקודם.

2. מדידת האקלים הבית ספרי

בחינת האקלים הבית ספרי היא מלאכה מורכבת. רבים מההיבטים של האקלים כלל לא ניתנים למדידה אובייקטיבית, וגם בנוגע לאלו הניתנים למדידה כמותנית אובייקטיבית – כמו כמות אירועי האלימות שהתרחשו בבית הספר בתקופה מוגדרת – ישנו קושי טכני לבצע מדידה מהימנה במספר גדול של בתי ספר. משרד החינוך מבצע באמצעות הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) מדידה והערכה של בתי הספר היסודיים בסדרה רחבה של מדדי אקלים. מדידה זו מסתמכת על דיווחי התלמידים בלבד והיא מתבצעת במסגרת מבחני המיצ"ב החיצוניים. לצורך המחקר התמקדנו בשישה מדדי אקלים מרכזיים אליהם מתייחסים התלמידים במבחני המיצ"ב: תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר, יחסים חיוביים בין התלמידים לחבריהם בכיתה, התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה, מעורבות באירועי אלימות, קרבת

³¹ אריאל פינקלשטיין, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים - חלק ב', הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ד.

לאלימות מילולית והיעדר תחושת מוגנות של התלמידים. שלושת המדדים הראשונים נוגעים להיבטים כלליים של האקלים הבית ספרי, ואילו השלושה האחרונים נוגעים ישירות לענייני אלימות בבית הספר.

המדד 'תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים' הוא מדד מסכם של ראמ"ה המבטא את ממוצע אחוז התלמידים שהביעו הסכמה עם ההיגדים הבאים: "אני אוהב להיות בבית הספר", "גם אילו הייתי יכול, לא הייתי עובר לבית ספר אחר"³² ו-"טוב לי בבית הספר". המדד 'יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה' הוא מדד מסכם של ראמ"ה המבטא את ממוצע אחוז התלמידים שהביעו הסכמה עם ההיגדים הבאים: "הכיתה שלי מלוכדת ומגובשת", "לרוב התלמידים בכיתה שלי יש עם מי להיות בהפסקות", "לרוב התלמידים בכיתה שלי חשוב לעזור אחד לשני", "לתלמידים בכיתה אכפת זה מזה" ו-"בכיתה שלי יש אווירה טובה בין התלמידים".

המדד 'התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה' הוא מדד מסכם של ראמ"ה המבטא את ממוצע אחוז התלמידים שהביעו הסכמה עם ההיגדים הבאים: "התלמידים בכיתה שלי מתייחסים בכבוד למורים", "לעיתים רחוקות התלמידים עושים רעש ובלגאן בכיתה", "בכיתה שלי אין תלמידים שמתחצפים למורים" ו-"המורים לא צריכים לחכות הרבה זמן בתחילת השיעור עד שהתלמידים מפסיקים להרעיש"³³.

המדד 'מעורבות באירועי אלימות' הוא מדד מסכם של ראמ"ה המבטא את ממוצע שיעור התלמידים שדיווחו על מעורבות לפחות פעם אחת באירועי האלימות המתוארים בהיגדים: "בחודש האחרון משהו מהתלמידים דחף אותי", "בחודש האחרון קיבלתי מכה או בעיטה או אגרוף מאחד התלמידים שרצה לפגוע בי", "בחודש האחרון אחד התלמידים השתמש במקל, באבן, בכסא או בחפץ אחר כדי לפגוע בי", "בחודש האחרון משהו מהתלמידים נתן לי מכות חזקות", "בחודש האחרון אחד התלמידים איים שיפגע בי בבית הספר או אחרי הלימודים", "בחודש האחרון משהו מהתלמידים סחט ממני באימים כסף, אוכל או דברי ערך", "בחודש האחרון אחד התלמידים ניסה לשכנע תלמידים אחרים לא לדבר איתי או לא להיות חברים שלי", "בחודש האחרון אחד התלמידים הפיץ עלי שמועות לא נכונות כדי לפגוע בי (למשל באינטרנט או ברכילות מאחורי הגב)", ו-"בחודש האחרון הטילו עלי 'חרם': קבוצת תלמידים לא רצתה לדבר או לשחק איתי".

המדד 'קרבנות לאלימות מילולית' מבטא את שיעור התלמידים שדיווחו על מעורבות לפחות פעם אחת באירוע האלימות מילולית המתואר בהיגד: "בחודש האחרון משהו מהתלמידים קילל אותי בכוונה לפגוע בי".

המדד 'היעדר תחושת מוגנות של התלמידים' הוא מדד מסכם של ראמ"ה המבטא את ממוצע אחוז התלמידים שהביעו הסכמה עם ההיגדים הבאים: "לפעמים אני מפחד ללכת לבית הספר, כי יש בו תלמידים שמתנהגים באלימות", "לפעמים אני מעדיף להישאר בהפסקות בכיתה, כי אני חושש שיפגעו בי", ו-"יש בבית הספר מקומות שאני פוחד להסתובב בהם".

³² בדו"חות שמנפיקה ראמ"ה מובהר כי היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר בהיגד זה משקף תחושה כללית טובה יותר. נוסח ההיגד המקורי: "אילו הייתי יכול, הייתי עובר לבית ספר אחר".

³³ בדו"חות שמנפיקה ראמ"ה מובהר כי שלושת ההיגדים האחרונים נוסחו בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסחו מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר בהיגדים אלו משקף התנהגות נאותה יותר של התלמידים בכיתה.

יש להדגיש, כי בשלושת המדדים הראשונים שיעורי דיווח גבוהים של תלמידים מלמדים על אקלים טוב יותר, ואילו בשלושת המדדים האחרונים שיעורי דיווח גבוהים של תלמידים מלמדים על אקלים פחות טוב.

3. האקלים הבית ספרי בחינוך העברי – לפי סוג פיקוח

בטרם נציג את ההבדלים בין בתי ספר נפרדים ובתי ספר מעורבים בחמ"ד, נתייחס בקצרה לאקלים הבית ספרי בכלל החמ"ד. לצורך כך, נערוך השוואה בין תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד לבין תלמידי כיתות ה'-ו' בחינוך הממלכתי העברי בששת המדדים שנבחרו, בעזרת נתונים שהועברו במיוחד עבור מחקר זה על ידי ראמ"ה.³⁴ נתונים אלו מבוססים על שאלוני האקלים מבחני המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג והם מסוכמים בלוח מס' 23.

לוח מס' 23: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בחינוך העברי על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי פיקוח

מדד / פיקוח	חמ"ד	חינוך ממלכתי
תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים	74%	77%
יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה	75%	69%
התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה	49%	40%
מעורבות באירועי אלימות	13%	12%
קרבנות לאלימות מילולית	29%	30%
העדר תחושת מוגנות של התלמידים	5%	5%

ההשוואה בין החמ"ד לבין החינוך הממלכתי העברי מלמדת כי בעוד דיווחי התלמידים על רמת האלימות בשני סוגי הפיקוח דומה יחסית, הרי שישנה בניהם שונות גדולה בדיווחים הנוגעים לשלושת מדדי האקלים האחרים. תלמידים בחינוך הממלכתי דיווחו על תחושה כללית חיובית יותר כלפי בית הספר מאשר תלמידים בחמ"ד, ומנגד בשני המדדים האחרים – יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה והתנהגות נאותה של תלמידים בכיתה – תוצאות המדדים של החמ"ד טובות באופן משמעותי מהתוצאות בחינוך הממלכתי.

4. הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי

נתוני האקלים בחמ"ד היסודי בפילוח לפי סוג ההפרדה המגדרית יוצגו להלן בשני אופנים. בלוח מס' 24 יוצגו ששת המדדים המבוססים על דיווחי תלמידי כיתות ה'-ו' בשנים תשע"ב ותשע"ג בבתי ספר בחמ"ד באופן מפורט לפי קטגוריות ההפרדה השונות, ובלוח מס' 25 יוצגו המדדים באופן מצומצם לפי שתי הקבוצות המרכזיות: בתי ספר נפרדים ("רק בנים", "רק בנות" ו"כיתות נפרדות") ובתי ספר מעורבים ("מתחלף" ו"מעורב").

³⁴ תודתי נתונה לגב' חדוה דבש, מנהלת גף פניות ומידע לציבור בראמ"ה, על הסיוע והטיפול בהעברת הנתונים למחקר.

לוח מס' 24: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר (מפורט)

ללא הפרדה מגדרית	הפרדה מגדרית כיתתית		הפרדה מגדרית מוסדית		המדד / שיטת הפרדה מגדרית
	מתחלף	כיתות נפרדות	בתי ספר לבנות	בתי ספר לבנים	
77%	72%	73%	76%	67%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים
75%	73%	74%	78%	72%	יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה
51%	42%	47%	53%	45%	התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה
12%	13%	12%	9%	19%	מעורבות באירועי אלימות
29%	32%	29%	17%	39%	קרבות לאלימות מילולית
5%	5%	6%	5%	7%	העדר תחושת מוגנות של התלמידים

לוח מס' 25: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר (מצומצם)

בתי ספר מעורבים	בתי ספר נפרדים	המדד / שיטת הפרדה מגדרית
76%	72%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים
74%	75%	יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה
48%	48%	התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה
12%	13%	מעורבות באירועי אלימות
30%	28%	קרבות לאלימות מילולית
5%	6%	העדר תחושת מוגנות של התלמידים

ניתן לראות בלוחות כי שיעורים גבוהים יותר של תלמידים הלומדים בחינוך המעורב דיווחו על תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר ביחס לתלמידים הלומדים בחינוך הנפרד, ואילו שיעורים דומים של תלמידים בשתי קבוצות בתי הספר דיווחו על יחסים חיוביים בין התלמידים בכיתה ועל התנהגות נאותה של התלמידים. כמו כן, בנוגע לרמת האלימות, שיעורים דומים של תלמידים בשתי הקבוצות דיווחו על מעורבות באירועי אלימות ועל העדר תחושת מוגנות בבית הספר, ואילו שיעורים מעט גבוהים יותר של תלמידים הלומדים בחינוך המעורב דיווחו על היפגעות מקלות. נתונים אלו מלמדים כי האקלים הבית ספרי בבתי הספר המעורבים דומה, ואולי אף מעט טוב יותר, מהאקלים בבתי הספר הנפרדים.

5. הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי – לפי רמה סוציו-אקונומית

בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי הראנו כי בתי הספר המעורבים קולטים שיעורים גבוהים יותר של תלמידים משכבות חלשות מבתי הספר הנפרדים. לפיכך, נראה שהשוואת התוצאות החינוכיות של בתי ספר מעורבים ונפרדים בחמ"ד חייבת לקחת בחשבון את ההבדלים ברקע הסוציו-אקונומי של התלמידים. בטרם נערוך השוואה זו, נבחן מהי ההשפעה של הפרופיל הסוציו-אקונומי של בתי הספר על מדדי האקלים בכלל מערכת החינוך. ההנחה הרווחת היא שבבתי ספר בהם התלמידים מגיעים ממשפחות מבוססות האקלים הבית ספרי יהיה טוב יותר ביחס לבתי ספר בהם התלמידים מגיעים מאוכלוסיות חלשות. כפי שנראה להלן, ניתוח תשובות תלמידי כיתות ה'-ו' לשאלוני האקלים בבחינות המיצ"ב מלמד כי הנחה זו נכונה רק באופן חלקי.

דו"חות המיצ"ב הבית-ספריים והמערכתיים אינם מתייחסים באופן ישיר לרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים בכל הנוגע למדדי האקלים. עם זאת, בדו"חות המיצ"ב הבית-ספריים מצוינים ביחס לכל בית ספר ערכי המדדים המסכמים של התלמידים הלומדים בבתי הספר בקבוצת ההשוואה החברתית-כלכלית שלו.³⁵ אף שבדו"חות אלו לא מצוין מהי קבוצת ההשוואה החברתית-כלכלית של כל בית ספר, ניתן לעמוד על כך בעזרת הנתונים אודות הפרופיל הסוציו-אקונומי של הנבחנים במבחני המיצ"ב בבית הספר. כך, נאספו ערכי המדדים המסכמים הרלוונטיים של שלושת קבוצות ההשוואה החברתית-כלכלית בשנים תשע"ב ותשע"ג. הערכים הממוצעים בכל מדד מסוכמים בלוח מס' 26 (ההבדלים בין השנים קטנים ואינם משמעותיים).³⁶

לוח מס' 26: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בכלל מערכת החינוך על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי קבוצת השוואה חברתית-כלכלית

רמה גבוהה	רמה בינונית	רמה נמוכה	
76.5%	76.5%	78.5%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים
70.5%	71.5%	76.0%	יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה
41.0%	44.0%	49.5%	התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה
11.0%	12.0%	14.5%	מעורבות באירועי אלימות
4.5%	6.5%	11.0%	היעדר תחושת מוגנות של התלמידים

³⁵ כלל בתי הספר היסודיים חולקו לשלוש קבוצות השוואה לפי המדד החברתי-כלכלי הבית ספרי, המבוסס על מדד הטיפוח של התלמידים בבית ספר ("מדד שטראוס").

³⁶ לוח זה לא כולל את מדד קרבות אלימות מילולית בו נעשה שימוש במסגרת המחקר, שכן הוא אינו מדד מסכם של ראמ"ה, ולכן לא מופיעים לגביו נתוני קבוצת ההשוואה החברתית-כלכלית.

ניתן לראות בלוח כי במדדים הבוחנים רמת אלימות בית ספרית, ככל שהרקע הסוציו-אקונומי של תלמידי בית הספר נמוך יותר, כך עולים שיעורי המדווחים על מעורבות באירועי אלימות ועל העדר תחושת מוגנות. מנגד, בשאר מדדי האקלים נמצאו מדדים גבוהים יותר דווקא בבתי הספר בהם לומדים תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך יותר.

נתונים אלו מלמדים כי לפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים השפעה דו-כיוונית על האקלים הבית ספרי: מחד, תלמידים הלומדים בבתי ספר הקולטים שיעורים גבוהים של אוכלוסיות חלשות מדווחים יותר על אלימות בבתי ספר ועל העדר תחושת מוגנות, ומאידך, הם מדווחים יותר על התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה, על יחסים טובים בין התלמידים בכיתה ועל תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר. לאור זאת, חשוב לבחון את ההבדלים בין תלמידי החינוך המעורב לבין תלמידי החינוך הנפרד בחמ"ד בהתחשב ברקע הסוציו-אקונומי של התלמידים. לצורך כך, חולקו בתי הספר בחמ"ד לשלוש רמות סוציו-אקונומיות בהתאם לפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים.³⁷ מיון בתי הספר נעשה לפי מדד סוציו-אקונומי בית ספרי שנבנה כממוצע משוקלל של הרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים שנבחנו בבחינות המיצ"ב בעברית או במדעים בבית הספר.³⁸ בלוח מס' 27 מוצגים הנתונים המתחייבים לששת המדדים שנבדקו לפי סוג הפרדה המגדרית של בית הספר ולפי הרמה הסוציו-אקונומית של בית הספר.

לוח מס' 27: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי סוג הפרדה מגדרית של בית הספר ולפי רמה סוציו-אקונומית

בתי ספר מעורבים (חמ"ד)			בתי ספר נפרדים (חמ"ד)			המדד / שיטת הפרדה מגדרית
רמה גבוהה	רמה בינונית	רמה נמוכה	רמה גבוהה	רמה בינונית	רמה נמוכה	
73%	75%	79%	72%	72%	73%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים
73%	74%	76%	76%	74%	71%	יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה
43%	48%	54%	48%	48%	49%	התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה
13%	12%	12%	13%	12%	14%	מעורבות באירועי אלימות
32%	29%	28%	29%	27%	29%	קרבות לאלימות מילולית
5%	5%	6%	5%	6%	8%	העדר תחושת מוגנות של התלמידים

הנתונים המתקבלים לפי חלוקה סוציו-אקונומית מלמדים כי הן בחינוך המעורב והן בחינוך הנפרד בחמ"ד הקשר בין הפרופיל הסוציו-אקונומי של בית הספר לבין מדדי האקלים אינו

³⁷ חשוב להדגיש כי חלוקה זו שונה מהחלוקה של בתי הספר לשלוש רמות חברתיות-כלכליות שעורך משרד החינוך. זוהי חלוקה פנימית שערכנו לבתי ספר יסודיים בחמ"ד, ואילו החלוקה של משרד החינוך היא חלוקה של כלל בתי הספר היסודיים בארץ. לכן לא ניתן להשוות בין הנתונים בלוח זה לנתונים המובאים בלוח מס' 26.
³⁸ להרחבה אודות מרכיבי הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים ובניית המדד הבית ספרי ראה הסבר בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי.

תואם בהכרח את המצב בכלל מערכת החינוך. בנוגע לשלושת מדדי האקלים הראשונים, נתוני בתי הספר המעורבים תואמים את המצב בקרב כלל תלמידי מערכת החינוך: המדדים גבוהים יותר בבתי הספר החלשים ביותר מבחינה סוציו-אקונומית. מנגד, בבתי הספר הנפרדים אין הבדלים משמעותיים בין בתי ספר בשלושת הרמות הסוציו-אקונומיות בשני המדדים הראשונים, ובמדד של יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה שיעורי המדווחים על יחסים חיוביים אף גבוהים יותר ככל שהרמה הסוציו-אקונומית של התלמידים בבית הספר עולה.

כמו כן, בנוגע לשלושת המדדים האחרונים, המתאייחים לאלימות בבית הספר, נתוני בתי הספר המעורבים לא תואמים את המצופה: שיעורי המדווחים על מעורבות באירועי אלימות ועל העדר תחושת מוגנות דומים בין התלמידים בשלושת הרמות הסוציו-אקונומיות של בתי הספר, ושיעורי המדווחים על היפגעות מקללות אף גבוהים יותר בקרב תלמידי הלומדים בבתי ספר המשתייכים לרמה הסוציו-אקונומית הגבוהה. בבתי הספר הנפרדים שיעורי המדווחים על העדר תחושת מוגנות תואמים אמנם את המצופה, כך שתלמידי הלומדים בבתי ספר חלשים מבחינה סוציו-אקונומית מדווחים בשיעורים גבוהים יותר על העדר תחושת מוגנות, אך בשני מדדי האלימות האחרים – מעורבות באירועי אלימות והיפגעות מקללות – לא נמצאה מגמה ברורה הקושרת בין הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים בבית הספר ובין ערכי המדד שמתקבלים.

נתונים אלו מלמדים כי בשונה מהמצב בכלל מערכת החינוך בישראל, בחמ"ד המעורב והנפרד האקלים הבית ספרי אינו מתואם באופן חד משמעי עם הפרופיל הסוציו-אקונומי של בית הספר, להוציא את מה שנוגע למדדי האקלים הכלליים בבתי הספר המעורבים. לאור זאת, נראה שאין משמעות לניתוח ההבדלים באקלים הבית ספרי בין בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים בחמ"ד לפי הפרופיל הסוציו-אקונומי של בית הספר. בחמ"ד, כך מסתבר, הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים איננו משחק תפקיד חשוב וחד משמעי בניבוי האקלים הבית ספרי.

6. הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי - לפי מגדר

בחנינת ההבדלים בין בתי ספר מעורבים לבין בתי ספר נפרדים חייבת לקחת בחשבון את ההשפעה המשמעותית שיש למגדר התלמידים על מדדי האקלים. הנחה מקובלת היא שבקרב בנות האקלים טוב יותר, ובמיוחד – הן מעורבות פחות באירועי אלימות ביחס לבנים. פילוח התשובות של תלמידי כיתות ה'-ו' לשאלוני האקלים במבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג לפי מגדר מלמד כי הנחה זו נכונה לפחות בנוגע לחלק מהמדדים שנבדקו. נתונים אלו, שהועברו באדיבות ראמ"ה במיוחד עבור מחקר זה, מסוכמים בלוח מס' 28.

לוח מס' 28: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בחינוך העברי על פי מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי מגדר

מדד / מגדר	בנות	בנים
תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים	79%	74%
יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה	71%	71%
התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה	43%	42%
מעורבות באירועי אלימות	10%	14%
קרבות לאלימות מילולית	24%	36%
העדר תחושת מוגנות של התלמידים	5%	5%

ניתן לראות בלוח כי תלמידות מדווחות בשיעורים גבוהים יותר על תחושה חיובית כלפי בית הספר מאשר תלמידים. לעומת זאת, בשני מדדי האקלים הכלליים האחרים – יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה והתנהגות נאותה של תלמידים בכיתה – אין הבדלים משמעותיים בין דיווחי הבנים לבין דיווחי הבנות. תוצאה זו מתבקשת על רקע העובדה שברוב החינוך העברי הכיתות מעורבות, והדיווחים הנוגעים למדדים אלו מתייחסים לכלל התלמידים בכיתה. בנוגע למדדי האלימות, ניתן לראות כי תלמידות אמנם דיווחו בשיעורים נמוכים יותר על מעורבות באירועי אלימות ועל היפגעות מקללות בהשוואה לתלמידים, אך מאידך הן לא דיווחו יותר על תחושת מוגנות בבית הספר.

נתונים אלו מלמדים כי למגדר השפעה משמעותית על דיווחי התלמידים בנוגע לתחושה הכללית כלפי בית הספר ולמעורבות באירועי אלימות ולהיפגעות מקללות. לאור זאת, ערכנו השוואה של תוצאות מדדי האקלים בין תלמידים הלומדים בבתי ספר נפרדים באופן מוסדי ("רק בנים" ו"רק בנות") לבין כלל התלמידים בחמ"ד, לפי מגדר. נתוני כלל התלמידים בחמ"ד מפולחים לפי מגדר הועברו באדיבות ראמ"ה במיוחד עבור מחקר זה. תוצאות ההשוואה מסוכמות בלוח מס' 29. יצויין, כי השוואה זו לוקה מעט בחסר, שכן הנתונים העומדים לרשותנו לא מאפשרים לבחון לפי מגדר את האקלים בקרב תלמידי החינוך הנפרד בחמ"ד הלומדים בכיתות נפרדות במוסדות מעורבים ("כיתות נפרדות"), אלא רק בקרב אלו הלומדים במסגרות נפרדות באופן מוסדי ("רק בנים" ו"רק בנות").

לוח מס' 29: מדדי אקלים של תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד ובבתי ספר המקיימים הפרדה מוסדית ע"פ מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד), לפי מגדר

בנים		בנות		מדד / מגדר
כלל החמ"ד	בתי ספר לבנים	כלל החמ"ד	בתי ספר לבנות	
71%	67%	77%	76%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים
74%	72%	75%	78%	יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה
47%	45%	51%	53%	התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה
16%	19%	10%	9%	מעורבות באירועי אלימות
37%	39%	21%	17%	קרבות לאלימות מילולית
5%	7%	6%	5%	העדר תחושת מוגנות של התלמידים

ניתן לראות בלוח כי אצל הבנות, בשלושה מדדים דיווחו התלמידות הלומדות בבתי ספר לבנות על אקלים טוב יותר ביחס לדיווחיהן של כלל התלמידות בחמ"ד (יחסים חיוביים בין התלמידים בכיתה, התנהגות נאותה של התלמידים, קרבות לאירועי אלימות), ובשלושת המדדים האחרים שיעורי הדיווח שלהן אינם שונים באופן משמעותי מהשיעורים שדווחו על ידי כלל תלמידות החמ"ד. לעומת זאת, בנוגע לבנים, בכל ששת המדדים שנבדקו דיווחו התלמידים הלומדים בבתי ספר לבנים על אקלים פחות טוב ביחס לדיווחיהם של כלל התלמידים בחמ"ד. נתונים אלו מלמדים כי ההפרדה המגדרית ככל הנראה מיטיבה עם הבנות ופוגעת בבנים. כאמור, אצל הבנים, תמונה זו התקבלה בכל ששת המדדים שנבדקו, ואילו בקרב הבנות, היא התקבלה בשלושה מהמדדים. הבדל זה עשוי ללמד על כך שמבחינת האקלים הבית הספרי ההפרדה המגדרית פוגעת בבנים יותר ממה שהיא מיטיבה עם הבנות.

חלק ב'

תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי

מבוא – חלק ב'

אחד השינויים המרכזיים המתחוללים בשנים האחרונות בחינוך הדתי הוא העלייה במספרם של תלמודי התורה הציוניים – מסגרות ייחודיות לחינוך יסודי לבנים, המאופיינות בתגבור משמעותי של שעות הקודש במערכת השעות (פעמים רבות על חשבון לימודי החול) וברמה גבוהה של הפרדה בין בנים לבנות. מסגרות אלו, שהחלו לפעול בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, ביוזמה של הורים דתיים-לאומיים שלא הסתפקו במה שמציעה מערכת החמ"ד וביקשו להקים עבור בניהם³⁹ מוסד חינוכי בו התורה ולימודה יעמדו במרכז תפיסת העולם וסדר היום, נמצאות בעשור האחרון בתהליך של צמיחה, התרחבות, התמסדות והתגוונות. חרף תהליכים אלו, הופעתם של תלמודי התורה הציוניים, מאפייניהם והשפעתם כמעט שלא נחקרו במסגרות אקדמיות או במכוני מחקר חוץ-אקדמיים. ככל שהשכלתי למצוא, העבודה המקיפה ביותר בנושא נכתבה לפני כעשור ע"י ד"ר מטי דומברובסקי מאוניברסיטת בר אילן.⁴⁰ עבודה נוספת נכתבה באוניברסיטה על ידי הרב דביר שפרן בשנת 2007, אך עסקה רק בתלמודי תורה ציוניים מז'אנר מסויים.⁴¹ מלבד שתי עבודות אלו, שנכתבו כעבודת גמר לתואר מוסמך, לא מצאתי כתיבה מסודרת וקוהרנטית על הנושא. התרחבות התופעה לאורך השנים והשפעותיה הרבות ומרחיקות הלכת על מוסדות החמ"ד הביאו את תנועת "נאמני תורה ועבודה" לערוך מחקר יסודי אודות המגמות המרכזיות המאפיינות את תלמודי התורה הציוניים כיום.

בפרק הראשון של חלק זה (פרק חמישי) נציג את הרקע ההיסטורי ונתיבי הצמיחה וההתפתחות של תלמודי התורה הציוניים לאורך השנים. בפרק השני (פרק שישי) נעסוק באופן מעמיק במאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים: שיטות הלימוד, הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים ורמת האינטגרציה החברתית וגודל המוסדות והכיתות.

לפרקים אלו נקדים הסבר על בניית מסד הנתונים והמתודולוגיה.

³⁹ תלמודי התורה הציוניים מיועדים ברובם אך ורק לבנים. אף שישנם מספר מוסדות חינוך המפעילים מסגרת המכונה "תלמוד תורה" המיועדת לבנות, הרי שבמחקר זה נעסוק אך ורק במסגרות המיועדות לבנים.

⁴⁰ מטי דומברובסקי, **מחינוך ממלכתי דתי לתלמודי תורה: תהליכי התבדלות בחברה הציונית דתית בישראל**, עבודת גמר לצורך קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, התכנית הבין תחומית ליהדות זמננו, 2004.

⁴¹ דביר שפרן, **תפיסת עולמם החינוכית של תלמודי תורה ציוניים ברוח הרב קוק בציבור הדתי לאומי**, עבודת גמר לצורך קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לחינוך, 2007.

מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק ב'

כפי שהוסבר בפרק המבוא, אין כמעט כתיבה מסודרת על תלמודי התורה הציוניים. יתרה מכך, המחקרים האחרונים בנושא נכתבו לפני מספר שנים, כאשר התופעה נמצאת בתהליכי התפתחות ושינוי מתמידים בשנים האחרונות. כמו כן, התואר 'תלמוד תורה ציוני' למוסד חינוכי יסודי איננו מוענק או מוכר באופן רשמי על ידי משרד החינוך והוא פרי הגדרה עצמית של הצוות החינוכי והורי בית הספר בלבד, ולכן לא ניתן לשאוב מנתוני המשרד רשימה ונתונים מסודרים אודות מוסדות חינוך אלו.

לאור מיעוט החומרים והנתונים בנושא, עיקר המחקר התבסס על עבודת מיפוי 'ידנית' שערכנו בשנת הלימודים התשע"ד לאיתור תלמודי התורה הציוניים הפועלים כיום, תוך שימוש בעיקר ברשת האינטרנט ובאנשים הנמצאים בשטח. הנתונים שנאספו מרשת האינטרנט ומהשטח הוצלבו עם מאגר המידע שמפרסם משרד החינוך (כמעט) הכל אודות מוסדות החינוך, כך שנוצר מסד נתונים מקיף ובעל מהימנות סבירה. עם זאת, לאור העובדה כי מדובר בעבודה 'ידנית', בבדיקה של הגדרה עצמית סובייקטיבית, ובהינתן העובדה כי השטח בתחום זה סובל משינויים תכופים ביותר, הרי שיש לקחת משנה זהירות בהערכת הנתונים. לפיכך, נמנענו מלהעניק פרשנות לממצאים שאינם מובהקים.

יודגש כי במיפוי התייחסנו אך ורק למסגרות של 'תלמודי תורה ציוניים' לבנים הפועלות במסגרת החינוך היסודי הפורמאלי, בין אם כמוסד חינוכי נפרד ובין אם כמסלול נפרד הפועל בתוך מוסד חינוכי יסודי. לאור זאת, לא נכללו במסגרת המחקר מסגרות של 'תלמוד תורה' אחר הצהריים, המתקיימות ביישובים ובמוסדות חינוך רבים.

לאחר מיפוי ואיתור תלמודי התורה הציוניים בחינוך היסודי, נעזרנו בנתוני המיצ"ב המפורסמים במאגר המידע של משרד החינוך (כמעט) הכל אודות מוסדות החינוך ובנתונים כמותיים שהועברו אלינו ממנהל תקשוב ומערכות מידע במשרד החינוך,⁴² על מנת לעמוד על המאפיינים החברתיים-כלכליים של תלמודי התורה ועל היבטים הנוגעים לגודל הכיתות והמוסדות.

העובדה כי מדובר במיפוי 'ידני', יחד עם המגבלות של מאגרי המידע המקיפים של משרד החינוך, הביאו לכך שבחלקים שונים של הניתוח הכמותני התייחסנו למספר שונה של תלמודי תורה בהתאם למקסימום שיכולנו להפיק מהנתונים שלפנינו. בכל מקרה כזה התייחסנו בטקסט ובהערות למספר המוסדות בהם אנו עוסקים ולאופנים בהם ניתחנו את הנתונים.

⁴² הנתונים הועברו בעזרתם האדיבה של מר יגאל דוכן וגב' שירי יצחקי ממשרד החינוך.

פרק חמישי: התפתחות תלמודי התורה הציוניים לאורך השנים

1. רקע היסטורי⁴³

תלמודי התורה הראשונים הוקמו בסוף שנות השבעים בירושלים וביישובי יהודה, שומרון וחבל עזה. תלמוד התורה הראשון שהוקם היה תלמוד תורה "מורשה" שהוקם בשנת תשל"ז (1977) בשכונת קריית משה שבירושלים על ידי תלמידי הרב צבי יהודה הכהן קוק משיבת 'מרכז הרב', שלא הסתפקו בבית הספר ה'תורני' 'נעם' שהוקם מספר שנים קודם לכן על ידי אברכי הישיבה. כשנה לאחר מכן, בשנת תשל"ט (1978), הוקם התלמוד תורה הראשון בקרית ארבע, שפעל בשיטת "ברקאי". בהמשך הוקמו תלמודי תורה נוספים, רובם הגדול בירושלים וביש"ע.

במשך שנים רבות פעלו רוב תלמודי התורה הציוניים שלא במסגרת החמ"ד הרשמי, וחסו תחת המטריה של החינוך המוכר שאינו רשמי ומוסדות ה'פטור' שנוצרו בשנות החמישים בעבור הציבור החרדי.⁴⁴ בשנת 2004 העריכה ד"ר מטי דומברובסקי מאוניברסיטת בר אילן כי מספרם של אלו עומד על כ-30 מוסדות, כאשר רובם עודנו משתייך לחינוך המוכר שאינו רשמי ולמוסדות ה'פטור'. הסיבה להתנתקות הארגונית של תלמודי התורה הייתה אידיאולוגית ופרקטית כאחד: היא ביטאה את הרצון של מייסדי תלמודי התורה הציוניים לייסד אלטרנטיבה חינוכית-תורנית למוסדות הרשמיים של החמ"ד, ובנוסף, היא אפשרה להם אוטונומיה רבה בכל מה שקשור לתכני הלימוד, בחירת סגל ההוראה וקבלת התלמידים.

לאורך השנים החלו גורמים בציבור הדתי-לאומי ובמשרד החינוך לפעול להכנסת תלמודי התורה הציוניים לתוך מנהל החמ"ד. בסוף שנת 2009 יזם חבר הכנסת לשעבר זבולון אורלב, שכהן באותה תקופה כיו"ר ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, מהלך של הקמת ועדה ציבורית משותפת לנציגי תלמודי התורה הציוניים ולנציגי משרד החינוך שתבחן כיצד ניתן לשלב את מוסדות אלו במסגרת החמ"ד. התפיסה העקרונית שהנחתה את מובילי המהלך היא שיש להכניס את כלל מוסדות החינוך של הציונות הדתית תחת מטרייה אחת, כלומר תחת פיקוח מנהל החמ"ד.⁴⁵ בנוסף להיבט האידיאולוגי, היה למהלך גם היבט כלכלי, כפי שנכתב

⁴³ סעיף זה, כמו גם הסעיף בפרק השישי: מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים העוסק בשיטות הלימוד, מבוסס ברובו על עבודת ה-M.A. שכתבה ד"ר מטי דומברובסקי, ראה: מטי דומברובסקי, **מחינוך ממלכתי דתי לתלמודי תורה: תהליכי התבדלות בחברה הציונית דתית בישראל**, אוניברסיטת בר אילן, התכנית הבין תחומית ליהדות זמננו, 2004. כמו כן נעזרתי בעבודת ה-M.A. שכתב הרב דביר שפרן, ראה: דביר שפרן, **תפיסת עולמם החינוכית של תלמודי תורה ציוניים ברוח הרב קוק בציבור הדתי לאומי**, אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לחינוך, 2007.

⁴⁴ חוקי החינוך במדינת ישראל מכירים בשלושה סוגים של מוסדות חינוך הנבדלים זה מזה בשאלת הבעלות עליהם, המימון לו הם זוכים מרשויות השלטון ובמידת הפיקוח של משרד החינוך עליהם: מוסדות החינוך הרשמי (בבעלות המדינה או הרשויות המקומיות ובפיקוח מלא של משרד החינוך), מוסדות החינוך המוכר שאינו רשמי ומוסדות ה'פטור' (נחום בלס, נעם זוסמן ושי צור, **תקצוב החינוך היסודי 2009-2001**, חטיבת המחקר של בנק ישראל, דצמבר 2010).

⁴⁵ על פי שיחת טלפון עם מר זבולון אורלב מתאריך 8.12.2013.

בטיטת ההצעה שפרסמה הוועדה (אפריל 2010): "מעמד הת"תים כ'מוכרים' מקשה עליהם מאוד את 'החיים'. התקציבים הממשלתיים נמוכים בהרבה (כ-65%)⁴⁶ ... מצב זה מחייב למצוא פתרונות". הפתרון שהוצע ביקש לשלב את תלמודי התורה במערכת החמ"ד, תוך מתן חירות רוחנית וחינוכית למוסדות. כך הוקמו התתמ"דים – תלמודי תורה בבתי ספר ממלכתיים-דתיים.⁴⁷ בין תלמודי התורה הראשונים שעברו לפעול במתכונת החדשה היה גם תלמוד התורה הציוני הראשון שהוקם בישראל – תלמוד תורה "מורשה" בקרית משה.

2. הצמיחה בכמות המסגרות בעשור האחרון וסוגי המסגרות

המיפוי שערכנו בשנת תשע"ד העלה כי תלמודי התורה הציוניים נמצאים במגמה של צמיחה במהלך העשור האחרון. בשנת 2004 העריכה ד"ר מטי דומברובסקי כי ישנם כ-30 תלמודי תורה פעילים במערכת החינוך.⁴⁸ במיפוי שערכנו כעשור לאחר מכן אותרו 56 תלמודי תורה ברחבי הארץ, כאשר אנו מעריכים כי מספרם האמיתי של אלו עומד על כ-60 מוסדות, לכל הפחות. משמעות הדברים היא שבתוך עשור מספר תלמודי התורה פחות או יותר הכפיל את עצמו. מספר התלמידים הלומדים במסגרות אלו בכיתות א'-ו' עומד, בהערכה גסה, על כ-8,500-10,000 תלמידים.⁴⁹

תלמודי התורה שאותרו סווגו לשלוש קבוצות בהתאם לצורת הפרדה הנהוגה בהם ולמבנה הארגוני שלהם:

- (1) **בתי ספר תלמוד תורה:** מוסדות חינוך לבנים בלבד בהם כלל התלמידים לומדים במסגרת תלמוד תורה
- (2) **כיתות תלמוד תורה:** מוסדות חינוך בהם מתקיימת הפרדה בכיתות בין בנים לבנות, כאשר כיתות הבנים מוגדרות כתלמוד תורה
- (3) **מסלול תלמוד תורה:** מוסדות חינוך בהם מתקיימת הפרדה בכיתות בין בנים לבנות, כאשר חלק מכיתות הבנים מוגדרות כתלמוד תורה

⁴⁶ על פי חוזר מנכ"ל משרד החינוך מיוני 2003 (תשס"ג 10/ג) תקצוב השעות הניתן על ידי משרד החינוך למוסדות החינוך תלוי במעמד המשפטי של בית הספר ובמדיניות הרישום שלו: תקצוב בתי ספר הרשמיים הינו 100%; תקצוב בתי ספר במעמד מוכר שאינו רשמי הינו 75% בתנאי שייקמו מדיניות רישום אינטגרטיבית ו-65% במידה ולא יעשו כן; תקצוב בתי ספר במעמד 'פטור' הינו 55%.

⁴⁷ מבקר המדינה, דו"ח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010, סוגיות במנהל החינוך הדתי.

⁴⁸ מטי דומברובסקי, מחינוך ממלכתי דתי לתלמודי תורה: תהליכי התבוללות בחברה הציונית דתית בישראל, אוניברסיטת בר אילן, התכנית הבין תחומית ליהדות זמננו, 2004.

⁴⁹ הערכה זו מבוססת על הנתונים המובאים בהמשך בפרק שישי: מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים (סעיף 3), אודות כמות התלמידים הממוצעת בתלמודי תורה ציוניים, וכן על נתונים משלימים נוספים של משרד החינוך.

כפי שניתן לראות בלוח מס' 30, המודל השכיח ביותר הוא "בית ספר תלמוד תורה"⁵⁰:

לוח מס' 30: תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי, לפי מודל, 2014

מודל	כמות	אחוז
בית ספר תלמוד תורה	29	52%
כיתות תלמוד תורה	17	30%
מסלול תלמוד תורה	3	5%
לא ידוע	7	13%
סה"כ	56	100%

ניתן לראות בלוח כי מבין תלמודי התורה עליהם נמצאו נתונים, רובם (כ-60%) פועלים במודל של "בית ספר תלמוד תורה", כ-35% פועלים ב"כיתות תלמודי תורה" בבתי ספר לבנים ולבנות, וכחמישה אחוזים פועלים במודל של "מסלול תלמוד תורה". כלומר: רוב תלמודי התורה הציוניים פועלים במודל של הפרדה מגדרית מוסדית (מוסדות לבנים בלבד). השכיחות הנמוכה במיוחד של המודל "מסלול תלמוד תורה" עשויה לנבוע, בין השאר, מכך שלא אחת מסלול תלמוד תורה אינו אלא מצב זמני אשר מתרחב עם הזמן לכלל כיתות הבנים במוסד, כך שהוא 'הופך' למעשה למודל של "כיתות תלמוד תורה".⁵¹

3. מגמות בהיקף הפריסה הגיאוגרפית

תלמודי התורה הציוניים הופיעו לראשונה בירושלים וביישובי יהודה, שומרון וחבל עזה, ועם השנים נפוצו אט אט על פני כל הארץ. כיום, קרוב לארבעים שנה לאחר הקמת תלמוד התורה הראשון בשכונת קריית משה בירושלים, ניתן למצוא תלמודי תורה לא רק ביישובי יהודה ושומרון ובשכונות ירושלמיות, ותלמודי תורה ציוניים פועלים היום גם בערי המרכז (רמת גן, פתח תקווה) ובפריפריה הדרומית (באר שבע, דימונה) והצפונית (נצרת עילית, חיספין) של מדינת ישראל. בחינת הפריסה הגיאוגרפית של תלמודי התורה מעלה כי כיום כ-50% מתלמודי התורה הציוניים פועלים באזורים אלו. לוח מס' 31 ותרשים מס' 3 מציגים את הפריסה הגיאוגרפית של 56 תלמודי התורה שאותרו במסגרת המיפוי:

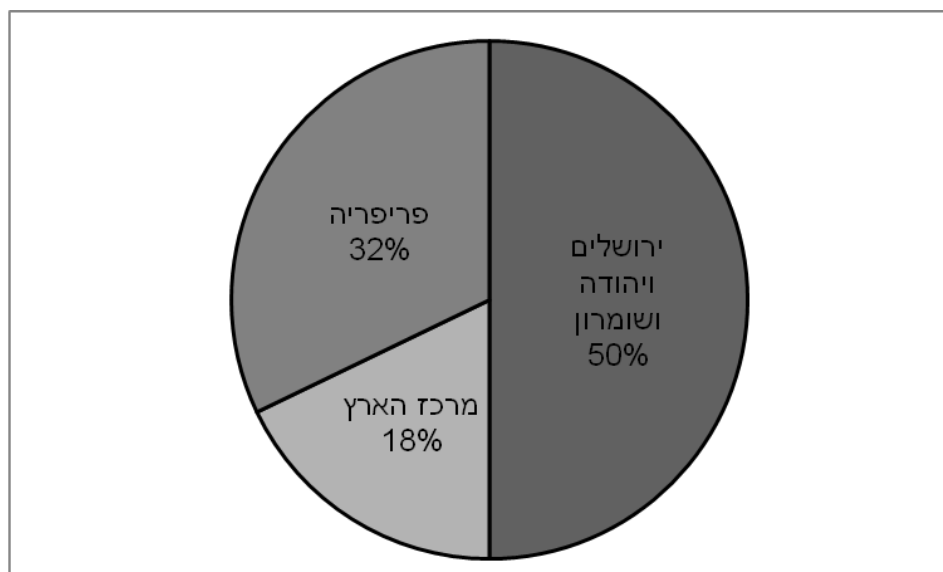
⁵⁰ בנוגע ל-7 תלמודי תורה (כ-12.5% מהמוסדות) לא נמצאו נתונים במערכת החינוך. העדר הנתונים יכול לנבוע ממספר סיבות, וביניהן פעילות במסגרת מוסד חינוכי אחר, פעילות בלא רישיון של משרד החינוך או טעות טכנית כזו או אחרת.

⁵¹ אפשר וסיבה נוספת לכך היא הקושי המתודולוגי באיתור תלמודי תורה הפועלים כמסלול בתוך בית ספר רגיל, כך שבמציאות כמות המסלולים הללו היא גדולה יותר ממה שנמצא במחקר.

לוח מס' 31: תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי, לפי מחוז גיאוגרפי, 2014

מחוז	כמות	אחוז
יהודה ושומרון	22	39%
דרום	11	20%
מרכז	8	14%
צפון	7	13%
ירושלים	6	11%
תל אביב	2	4%
חיפה	0	0%
סה"כ	56	100%

תרשים מס' 3: תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי, לפי אזור גיאוגרפי, 2014

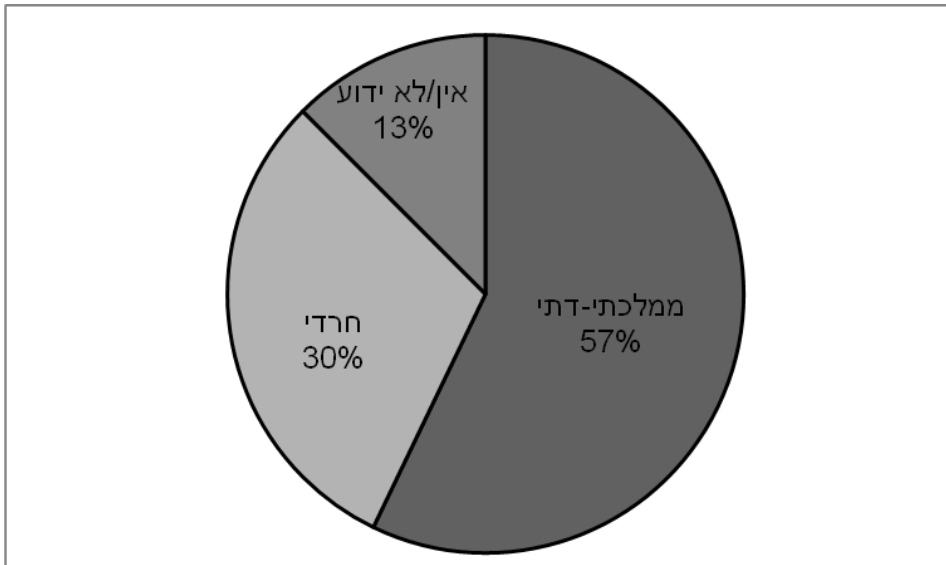
ניתן לראות בלוח ובתרשים כי מוקד הפעילות המרכזי של תלמודי התורה הוא ביישובי יהודה ושומרון בהם פועלים כ-40% מתלמודי התורה בארץ. מנגד, ניכר כי האזור בו תלמודי התורה הכי פחות דומיננטיים הוא אזור מרכז הארץ (מחוזות תל אביב ומרכז). כך, בכל מחוז מרכז, שהינו המחוז הגדול ביותר במנהל החמ"ד מבחינת כמות תלמידים ומספר המוסדות, פעילים רק 8 תלמודי תורה ציוניים (כ-14% מכלל תלמודי התורה). לעומת כמות תלמודי התורה הציוניים הנמוכה במרכז הארץ, נמצא כי בפריפריה הגיאוגרפית של מדינת ישראל (מחוזות דרום וצפון) פועלים למעלה מ-30% מתלמודי התורה בארץ.

נראה כי אפשר לעמוד על שתי סיבות מרכזיות שהביאו להתרחבות של תלמודי התורה הציוניים מאזורי ירושלים ויהודה ושומרון לאזורי המרכז והפריפריה: האחת קשורה בפעילותם של הגרעינים התורניים בעשור האחרון, והשנייה בתוצאות ההתנתקות מגוש קטיף (קיץ 2005). ראשית, רבים מתלמודי התורה הפועלים בערי המרכז ובפריפריה הוקמו על ידי חברי גרעינים תורניים שהתיישבו במקום (למשל: רמת גן, באר שבע, אילת).⁵² ושנית, לא מעט מתלמודי תורה שהוקמו בעשור האחרון, בעיקר ביישובי הדרום, הוקמו בנקודות בהן התיישבו תושבי גוש קטיף לשעבר (למשל: בני נצרים, שומריה, אריאל). נראה אם כן, כי חברי שתי קבוצות אלו – אנשי הגרעינים התורניים ותושבי גוש קטיף לשעבר – הם הגורמים המרכזיים להתרחבות הגיאוגרפית של תלמודי התורה מירושלים ויהודה ושומרון ליישובי המרכז והפריפריה.

4. מגמות בסוג הפיקוח והמעמד משפטי של המסגרות

לאורך רוב שנות פעילותם פעלו מרבית תלמודי התורה הציוניים בארץ מחוץ למסגרת הרשמית של החמ"ד מסיבות עקרוניות ופרקטיות כאחד. היוצאים מן הכלל בעניין זה היו תלמודי התורה שפעלו בשיטת "ברקאי" שבאופן עקרוני הונחו להשתלב במסגרת החמ"ד.⁵³ תמונת המצב כיום היא שונה לחלוטין, כאשר מרבית תלמודי התורה פעילים במסגרת החמ"ד והחינוך הרשמי, כפי שעולה מתרשימים מס' 4 ו-5:

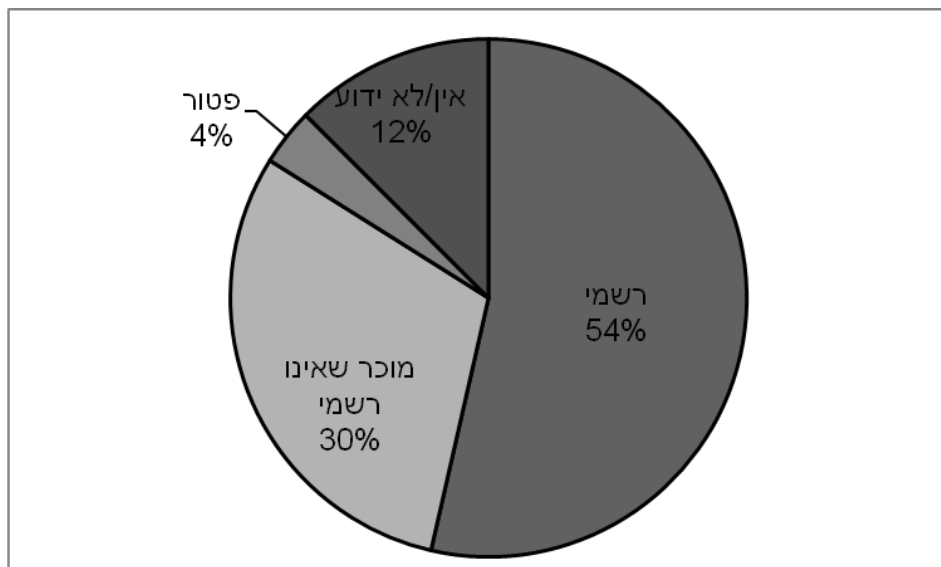
תרשים מס' 4: תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי, לפי פיקוח, 2014

⁵² על מעורבותם של חברי הגרעינים התורניים בתחום החינוך ועל חלקם בהקמת תלמודי תורה בערי המרכז ובפריפריה הגיאוגרפית ראה בספרו של אלישיב רייכנר, **דוקא שם: סיפורם של אנשי ההתיישבות החברתית**, הוצאת ידיעות אחרונות, 2013.

⁵³ מטי דומברובסקי, **מחינוך ממלכתי דתי לתלמודי תורה: תהליכי התבוללות בחברה הציונית דתית בישראל**, עבודה לצורך קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, התכנית הבין תחומית ליהדות זמננו, 2004.

תרשים מס' 5: תלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי, לפי מעמד משפטי, 2014

לפי התרשימים הנ"ל עולה כי כשני שליש מתלמודי התורה הציוניים עליהם נמצאו נתונים פועלים במסגרת החמ"ד.⁵⁴ נתון זה שונה באופן משמעותי מהתיאור שהופיע בעבודתה של ד"ר מטי דומברובסקי משנת 2004 לפיו, למעט תלמודי התורה בשיטת "ברקאי", תלמודי התורה הציוניים פעלו שלא במסגרת החמ"ד. עם זאת, למרות התרחבות הפעילות של תלמודי התורה הציוניים בחמ"ד, מסגרות תלמוד תורה פועלות כיום בפחות מ-10% מבתי הספר היסודיים בחמ"ד.

העובדה כי כיום, בניגוד לעבר, מרבית תלמודי התורה הציוניים פועלים במסגרת החמ"ד נובעת בעיקר מכך שתלמודי התורה החדשים שהוקמו בחרו לפעול במסגרת בתי ספר ממלכתיים-דתיים. יש אמנם גם מקרים של תלמודי תורה וותיקים שפעלו מחוץ לפיקוח החמ"ד ועברו לפעול במסגרת מנהל החמ"ד (כמו "מורשה" בקרית משה), אך נראה שעיקר השינוי נובע מכך שיותר ויותר בתי ספר ממלכתיים-דתיים יסודיים הוקמו כתלמודי תורה או עברו הסבה (לעיתים חלקית) לתלמודי תורה.⁵⁵

⁵⁴ בנוגע ל-7 תלמודי תורה (כ-12.5% מהמוסדות) לא נמצאו נתונים במערכת החינוך. העדר הנתונים יכול לנבוע ממספר סיבות, וביניהן פעילות במסגרת מוסד חינוכי אחר, פעילות בלא רישיון של משרד החינוך או טעות טכנית כזו או אחרת.

⁵⁵ חיוזק לטענה זו ניתן למצוא בפרוטוקול מס' 1 של ועדת המשנה של החינוך, התרבות והספורט בנושא: **חינוך דתי ותרבות תורנית (הכנסת השמונה-עשרה) מתאריך 15/09/2010**. במהלך הישיבה ראש מנהל החמ"ד, הרב ד"ר אברהם ליפשיץ, מעיד כמסיח לפי תומו על קיומם של 18-19 תלמודי תורה ציוניים הפועלים שלא במסגרת מנהל החמ"ד. בתקופה זו התחיל למעשה משרד החינוך להפעיל את המדיניות החדשה אודות התתמ"דים. במיפוי שערכנו שלוש שנים מאוחר יותר (תשע"ד) נמצאו 17 תלמודי תורה (לפחות) הפעילים שלא במסגרת החמ"ד, כמעט כולם וותיקים, כך שנראה שלפחות בשנים תשע"א-תשע"ד, בהן פועלת המדיניות החדשה של משרד החינוך, אין עדות למעבר משמעותי של תלמודי תורה ציוניים מהפיקוח החרדי לפיקוח הממלכתי-דתי.

נראה כי גידול משמעותי זה בכמות תלמודי התורה הציוניים הפועלים במסגרת החמ"ד משתלב היטב במגמה שתוארה בסעיף הקודם של התרחבות הפריסה הגיאוגרפית של תלמודי התורה לאזורי המרכז והפריפריה: שתי המגמות הללו משקפות תנועה של תלמודי התורה הציוניים מן השוליים של החברה הציונית-דתית אל המרכז.

פרק שישי: מאפיינים מרכזיים של תלמודי התורה הציוניים

1. תגבור לימודי קודש ושיטות הלימוד

אחד המאפיינים המרכזיים של תלמודי התורה הציוניים הוא הדגשת המקום של לימודי הקודש בסדר היום ובאווירה החינוכית, כפי שבא לידי ביטוי כבר בשם שבחרו לעצמם מוסדות אלו - 'תלמוד תורה' – "המונח 'תלמוד תורה' אומר לתלמיד שהוא בא למקום של תלמוד תורה".⁵⁶ בפועל, היקף שעות לימודי הקודש, כמו גם היקף שעות לימודי החול, שונים מתלמוד תורה אחד למשנהו, אך מפאת מחסור בנתונים זמינים לא ניתן להציג מגמות כמותיות בעניין. תלמודי התורה הציוניים מתייחדים לא רק בהדגשת המקום המרכזי של לימודי הקודש, אלא גם בשיטות לימוד התורה. בתקופה הראשונה לפעילותם של מוסדות חינוך אלו הם התגבשו סביב שלוש שיטות לימוד עיקריות: "מורשה", "ברקאי" ו"זילברמן". לכל אחת מהשיטות הללו אבות מייסדים אחרים, גישה אחרת ללימודי קודש ועמדה אחרת ביחס לשילוב של לימודי חול בתלמוד התורה. נתאר תחילה את העקרונות של כל אחת מהשיטות תוך התייחסות להבדלים ולדמיון בניהן, ולאחר מכן נתאר את תמונת המצב בשטח בעולם של תלמודי התורה הציוניים. שיטת "מורשה" מבוססת על המודל החינוכי שהתפתח בתלמוד תורה "מורשה" בקרית משה בירושלים שהוקם על ידי תלמידי הרב צבי יהודה הכהן קוק בסוף שנות השבעים. בבסיס השיטה עומד הרעיון כי מטרת החינוך היא לעשות את האדם 'טוב וישר' ולא להכשירו 'להלחם במלחמות החיים',⁵⁷ ועל כן על לימוד התורה לעמוד במרכז הווייתו של בית הספר. בפועל, המשמעות היא הקדשה של שעות לימוד רבות ללימודי קודש ומיעוט בלימודי חול, כאשר בחלק מהמוסדות אין לומדים כלל לימודי אנגלית. בשונה משתי השיטות האחרות שיוצגו להלן, אין בשיטה זו דגש על שינון ובקיאות בלימוד מקצועות הקודש, אלא מודגש יותר הפן החווייתי בלימוד. בנוסף, יש בשיטה זו דגש רב על הקשר לארץ ישראל ולמדינת ישראל, דבר שמתבטא בטיולים רבים ברחבי הארץ, בהדגשת סמלי המדינה והפועלים להקמתה ובעצרות גדולות ביום העצמאות.

שיטת "ברקאי" היא שיטה שפותחה על ידי הרב דן בארי ויושמה לראשונה בתלמוד תורה "חברון" בקרית ארבע בסוף שנות השבעים. התכנית בנויה על השקפת עולם כוללנית המאחדת לימוד עמוק של התורה יחד עם השכלה נרחבת בלימודים כלליים. בשונה משתי השיטות האחרות, יש בשיטה זו חיוב עקרוני ללימודי חול, דבר המתבטא בכך שהיא מציעה תכניות לימוד מפורטות לחלק גדול מהמקצועות, וכן מכוונת להנחלת ערכים וידע כללי תוך כדי לימוד התורה. עם זאת, היישום של התכנית בשטח התייחד בעיקר לתחום לימודי הקודש. בתחום זה התכנית מבוססת על שיטת השינון, על פי ההנחה במשנה במסכת אבות (פ"ה משנה כא'): "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה... בן חמש עשרה לתלמוד", ועל פי הוראתם של המהר"ל מפראג

⁵⁶ הרב גלעד ברלין, פרוטוקול מפגש ראשי תלמודי תורה, מנהל החמ"ד, משרד החינוך, כו' באדר א' תשע"א.
⁵⁷ הביטויים לקוחים מאגרת קע' של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (אגרות הראי"ה חלק א'), שזכתה לכינוי 'אגרת החינוך'.

והגר"א מוילנא. החתירה בלימוד היא ללימוד פשוט ולבקיאות, כאשר לימוד המקרא נעשה בניגון טעמים ולימוד המשנה והתלמוד נעשים במסורתית. שיטת "זילברמן" היא שיטה ללימוד מקצועות הקודש שפותחה בשנות השמונים על ידי הרב יצחק שלמה זילברמן ויושמה בתחילה בתלמוד תורה חרדי בירושלים. בהמשך התפשטה השיטה בקרב תלמודי תורה חרדיים נוספים ויובאה מאוחר יותר גם לתלמודי תורה ציוניים. בדומה לשיטת "ברקאי", לימודי הקודש בשיטה זו מבוססים על הנחיית המשנה באבות ועל הוראתם של המהר"ל מפראג והגר"א מוילנא, וכן מושם דגש רב על שיון ובקיאות בכל חלקי התורה. השיון נעשה על ידי קריאת המקרא בניגון טעמים (אשכנזיים), תוך חזרות רבות ביותר, ואילו המשנה והגמרא נקראות בנעימה המקובלת להם. עם זאת, במעבר של השיטה מתלמודי התורה החרדיים למוסדות הציוניים-דתיים האחרונים הגבירו בה את המימד החווייתי. כמו כן, בשל העובדה שמקור השיטה הוא בעולם החרדי אין היא מתייחסת כלל ללימודי החול, כך שכל תלמוד תורה ציוני שאימץ אותה לחיקו נוהג אחרת בתחום זה. השיטה מתייחדת גם בכך שהלימודים בה מתקיימים בכל ימות השנה, כולל שבתות וחגים, למעט ט' באב, עקרון שמושם באופן חלקי בלבד בחלק מתלמודי התורה הציוניים הפועלים בשיטה זו.⁵⁸

תמונת המצב בשטח בכל הנוגע לשיטות לימוד הקודש בתלמודי התורה איננה חד משמעית. במיפוי כמותני שערכנו מצאנו אינדיקציה ביחס לשיטות הלימוד ב-30 מתלמודי התורה שאותרו, ונמצא כי השיטה הרווחת ביותר היא שיטת זילברמן (60% מהמוסדות). ניתן להניח שחרף העובדה שהבדיקה הכמותנית שערכנו מתבססת רק על נתוני כמחצית מתלמודי התורה הציוניים, הרי שהיא עשויה ללמד על הדומיננטיות לה זוכה כיום שיטת זילברמן בקרב כלל תלמודי התורה הציוניים.

עם זאת, בחינה איכותנית של המצב בשטח מעלה תמונה מורכבת יותר. מחד, רבים מתלמודי התורה, ובמיוחד הוותיקים שבהם, פועלים לפי אחת משלושת השיטות הקלאסיות: "מורשה" בקרית משה, "הדר יוסף" בעלי ו"מורשה" בבית שמש פועלים בשיטת "מורשה", בקרני שומרון, נתניה וחיספין פועלים תלמודי תורה בשיטת "ברקאי",⁵⁹ וברמת גן, בית אל ובית שאן ישנם תלמודי תורה הפועלים בשיטת "זילברמן". מאידך, בקרב תלמודי התורה החדשים מתפתחת תופעה במסגרתה מוסדות אלו אינם מחזיקים באופן קונסיסטנטי באף אחת מן השיטות ופועלים למעשה במתכונת המשלבת עקרונות של השיטות הקלאסיות עם רעיונות מקומיים. יתרה מכך, גם בקרב תלמודי התורה שאימצו את אחת מהשיטות הקלאסיות באופן עקרוני, מתקיימת לא אחת מדיניות של אימוץ סלקטיבי של העקרונות ודרכי הלימוד באופן המתאים לרצונותיהם וצרכיהם של צוות בית הספר והורי התלמידים.

⁵⁸ על החופשות בתלמודי התורה הציוניים ראה כתבתה של תמר רותם, **בעקבות החרדים: במגזר הדתי-לאומי מוותרים על החופש הגדול**, הארץ, 22.08.2012.

⁵⁹ בנוסף לכך ישנם מספר בתי ספר ממלכתיים-דתיים, אשר אינם מוגדרים כ"תלמודי תורה", שאימצו באופן חלקי עקרונות ודרכי לימוד של שיטת "ברקאי". מחקר זה אינו עוסק במוסדות אלו.

2. הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים ורמת האינטגרציה

בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי הראנו כי החינוך ה'תורני' הנפרד מכניס בשעריו הרבה פחות תלמידים משכבות חלשות ביחס לממ"דים הרגילים המעורבים ושרמת האינטגרציה שמתקיימת בו נמוכה יותר. לאור זאת, חשוב לבחון היבטים אלו בתלמודי התורה הציוניים, המשתייכים אף הם לזרם החינוך ה'תורני'.

מקור הנתונים לבחינה זו זהה למקור הנתונים ששימש לבחינת הפרופיל הסוציו-אקונומי ורמת האינטגרציה בכלל החמ"ד, וכך גם המתודולוגיה. עם זאת, אנו נדרשים להתמודד במקרה זה עם מספר קשיים מתודולוגיים: ראשית, מסיבות מתודולוגיות שונות הקשורות בתהליך המיפוי, בנתוני משרד החינוך ובשיעור תלמודי התורה הניגשים לבחינות המיצ"ב, כמות המוסדות אותם בדקנו בפרק זה עומד על 34 מוסדות בלבד (כ-60% מכלל תלמודי התורה).⁶⁰ שנית, כ-40% מתלמודי התורה הציוניים אינם פועלים כמוסד נפרד אלא במסגרת בית ספר אחר, והנתונים שלפנינו לא מאפשרים להפריד בין התלמידים הלומדים במסגרת תלמוד התורה לבין יתר התלמידים במוסד. קושי זה משמעותי במיוחד בתלמודי תורה הפועלים כמסלול נפרד במסגרת בית ספר שחלק מכיתות הבנים שלו מוגדרות כתלמוד תורה והיתר כיתות רגילות. שלישית, לאור העובדה כי תלמודי התורה הם תופעה מתפתחת ודינאמית ופעמים רבות הם מתחילים את פעילותם בממ"דים קיימים, נתוני הרקע הסוציו-אקונומי של הנבחים בבחינות המיצ"ב בכיתות ה' עשויים לבטא לעיתים את המצב קודם ההסבה (המלאה או החלקית) של בית הספר לתלמוד תורה ציוני.

לאור קשיים אלו ביצענו מספר פילוחים לנתונים וכן נזהרנו בפרשנות הנתונים. לוח מס' 32 מסכם את הפילוחים שבוצעו, ומציג את ממוצע התלמידים מרקע נמוך, בינוני וגבוה בתלמודי התורה הציוניים וכן את מדד ההטרוגניות הסוציו-אקונומית הממוצע במוסדות חינוך אלו.⁶¹ בראש הלוח מוצגים נתוני החמ"ד המעורב והנפרד, שהוצגו לעיל, לצרכי השוואה. לאחר מכן מוצגים נתוני תלמודי התורה הציוניים לפי שני פילוחים:

← **מודל תלמוד תורה:** כפי שראינו, המודל השכיח לתלמודי תורה הינו מודל "בית ספר תלמודי תורה", במסגרתו תלמוד התורה פועל כמוסד נפרד לבנים בלבד. המודל השני בשכיחותו הוא "כיתות תלמוד תורה", במסגרתו תלמוד התורה פועל בכיתות בנים במוסד מעורב. מפאת זמינות הנתונים שברשותנו, לא ניתן לפלח את בתי הספר לפי כיתות, ולכן הנתונים על המוסדות בהם פועלת מסגרת של תלמוד תורה בכיתות הבנים, כוללים גם את נתוני כיתות הבנות. לפיכך, מוצגים בלוח הן נתוני תלמודי התורה הפועלים במוסד נפרד, שהם מדויקים יותר, והן נתוני כלל תלמודי התורה ("בית ספר תלמוד תורה" ו"כיתות תלמוד תורה"), הכוללים גם את נתוני כיתות הבנות, אך מקיפים כמות גדולה יותר של מוסדות.

⁶⁰ סה"כ הושטמו מהניתוח 22 מוסדות (כ-40% מתלמודי התורה): 7 מוסדות שאין עליהם נתונים במשרד החינוך, 6 מוסדות שלא נבחנו במבחני המיצ"ב, 3 מוסדות בהם פועל תלמוד תורה כמסלול נפרד בשכבה רגילה (נתוני המשרד מוצגים ברמת השכבה ולא מאפשרים להבחין בין תלמידי תלמודי התורה לשאר התלמידים בשכבה), 5 מוסדות שעברו הסבה לתלמוד תורה בתקופה האחרונה (נתוני המיצ"ב מתייחסים לתלמידי כיתות ה', והנחנו כי הם אינם משקפים את המצב לאחר ההסבה) ומוסד נוסף שעבר מיישוב ליישוב לאחרונה והיה קושי לאתר את נתוני המיצ"ב שלו.

⁶¹ מדד ההטרוגניות הסוציו-אקונומית הוא מדד לבחינת רמת האינטגרציה החברתית בבית הספר. להרחבה על המדד ראה ההסבר בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי (סעיף 4).

← **סוג פיקוח:** כפי שראינו, מרבית תלמודי התורה הציוניים פועלים כיום במסגרת מנהל החמ"ד, אך בצד זה ישנה קבוצה משמעותית של תלמודי תורה, רובם וותיקים, המשתייכים לפיקוח החרדי. פילוח זה חשוב כי הוא מאפשר לבחון האם ובאיזו מידה סוג הפיקוח משפיע על הפרופיל הסוציו-אקונומי של תלמודי התורה ועל רמת האינטגרציה המתקיימת בהם.

לוח מס' 32: התפלגות סוציו-אקונומית של תלמידים בבתי ספר יסודיים בחמ"ד לפי סוג הפרדה מגדרית (מצומצם) ובתלמודי תורה ציוניים לפי פיקוח ולפי מודל, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג

ממוצע מדד הטרוגניות סוציו אקונומית	ממוצע תלמידים מרקע גבוה	ממוצע תלמידים מרקע בינוני	ממוצע תלמידים מרקע נמוך	כמות בתי ספר	קבוצת בתי ספר
החמ"ד היסודי					
0.24	28%	45%	27%	163	בתי ספר מעורבים
0.17	38%	48%	14%	186	בתי ספר נפרדים
תלמודי תורה ציוניים בפיקוח חרדי					
0.10	47%	47%	6%	11	בתי ספר ת"ת
0.10	40%	53%	6%	13	בתי ספר וכיתות ת"ת
תלמודי תורה ציוניים בפיקוח החמ"ד					
0.11	34%	59%	7%	12	בתי ספר ת"ת
0.15	36%	54%	10%	21	בתי ספר וכיתות ת"ת
סה"כ: תלמודי תורה ציוניים					
0.10	40%	53%	6%	23	בתי ספר ת"ת
0.13	37%	54%	9%	34	בתי ספר וכיתות ת"ת

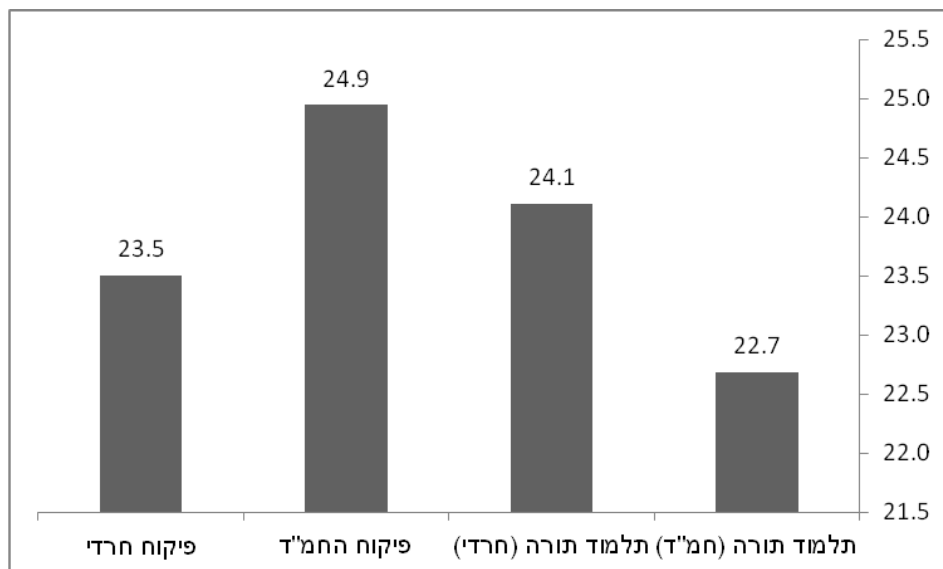
הנתונים המוצגים בלוח מלמדים כי שיעור התלמידים הממוצע מרקע נמוך בתלמודי התורה הציוניים נמוך הן ביחס לחינוך המעורב בחמ"ד והן ביחס לחינוך הנפרד בחמ"ד. תמונה זו מתקבלת ברמות שונות מכל הפילוחים שנעשו, המלמדים על כך ששיעור התלמידים הממוצע מרקע נמוך במוסדות חינוך אלו עומד על 6%-10%. כמו כן, מבחינת רמת האינטגרציה, הנתונים מראים כי הסיכוי שבמפגש אקראי בתלמוד תורה ציוני ייפגש תלמיד מרקע בינוני או גבוה עם תלמיד מרקע נמוך הוא נמוך במיוחד ועומד על 1/7-1/10 בלבד. הגורמים לפערים אלו דומים ככל הנראה לגורמים שצויינו בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי (סעיף 6) בנוגע להבדלים בקליטת אוכלוסיות חלשות בין החינוך המעורב והנפרד בחמ"ד.

הלוח גם מלמד על כך שישנו ככל הנראה הבדל בין תלמודי התורה הציוניים בפיקוח החמ"ד לתלמודי התורה הציוניים בפיקוח החרדי בסוגיה זו: שיעור התלמידים מרקע נמוך ורמת האינטגרציה נמוכים יותר בתלמודי התורה הציוניים שאינם בפיקוח מנהל החמ"ד.

3. גודל המוסדות והכיתות

תלמודי תורה רבים מתפארים לא אחת בכך שהם מקפידים על לימוד בכיתות קטנות. בדיקה שערכנו על 43 תלמודי תורה מדגם "בית ספר תלמוד תורה" ו"כיתות תלמוד תורה" (כ-75% מתלמודי התורה) מלמדת כי הדבר נכון, לכל הפחות בהשוואה לכלל מוסדות החמ"ד.⁶² תרשים מס' 6 מציג את ממוצע התלמידים בכיתות א' בתלמודי תורה ציוניים, לפי סוג פיקוח, וכן את ממוצע התלמידים בכיתות א' בכלל החמ"ד והחינוך החרדי. הבחירה להתמקד בתלמידי כיתות א' בלבד נעשתה על מנת להתמקד במגמות העכשוויות ביותר, במיוחד כאשר חלק מתלמודי התורה הוקמו כמסגרות צומחות בבתי ספר ממלכתיים-דתיים קיימים, ולכן נתוני הכיתות הגבוהות משקפים לעיתים את מצבו של בית הספר לפני כניסת התלמוד תורה.

תרשים מס' 6: ממוצע תלמידים בכיתות א' בתלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי ובכלל החינוך היסודי, לפי פיקוח, 2014

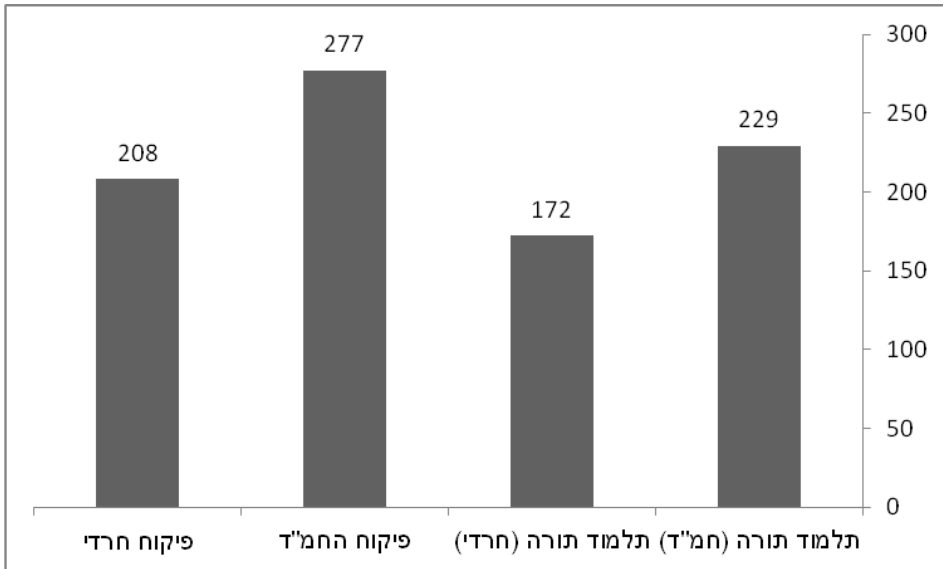

כפי שניתן לראות בתרשים, ממוצע התלמידים בכיתות א' בתלמודי התורה בפיקוח החרדי (24.1), וביתר שאת בפיקוח הממלכתי-דתי (22.7), נמוכים מממוצע התלמידים בכיתות א' בכלל הפיקוח הממלכתי-דתי (24.9), והפער בניהם עומד על 0.8 ו-2.2 תלמידים בכיתה, בהתאמה. ממוצע התלמידים בכיתה בתלמודי התורה בפיקוח הממלכתי-דתי אף נמוך ביחס לממוצע התלמידים בכלל הפיקוח החרדי (23.5). ניתוח תלמודי התורה בחמ"ד לפי מודל תלמוד התורה, מלמד כי כיתות קטנות ביחס לכלל החמ"ד ניתן למצוא בעיקר בקרב תלמודי

⁶² מהניתוח הושמטו 13 מוסדות (כ-25% מתלמודי התורה): 7 מוסדות שאין עליהם נתונים במשרד החינוך, 3 מוסדות בהם פועל תלמוד תורה כמסלול נפרד בשכבה רגילה (נתוני המשרד לא מאפשרים להבחין אילו כיתות משתייכות לתלמוד תורה ואילו לא) ו-3 מוסדות נוספים שהושמטו מסיבות מתודולוגיות שונות.

תורה הפועלים במוסדות מעורבים ("כיתות תלמוד תורה"), ופחות ב"בתי ספר תלמוד תורה" (19.5 ו-24.3 תלמידים בממוצע בכיתות א', בהתאמה) בהמשך לכך, השוואה של גודל המוסדות מעלה כי "בתי ספר תלמוד תורה" ובתי הספר מעורבים בהם כיתות הבנים פועלות כתלמוד תורה (מודל "כיתות תלמוד תורה"), קטנים ביחס לבתי הספר בחמ"ד. נתונים אלו מוצגים בתרשים מס' 7.

תרשים מס' 7: כמות תלמידי כיתות א'-ו' ממוצעת בתלמודי תורה ציוניים בחינוך היסודי ובכלל החינוך היסודי, לפי פיקוח, 2014

הנתונים בתרשים מלמדים כי תלמודי התורה והמוסדות בהם פועלים תלמודי תורה בחמ"ד, וביתר שאת בחינוך החרדי, קטנים בהשוואה למוסדות היסודיים בחמ"ד. הפער בין תלמודי התורה בחמ"ד לכלל בתי הספר היסודיים בחמ"ד הוא גבוה ועומד על כמעט 50 תלמידים (כ-17%), ואילו הפער בין תלמודי התורה בפיקוח החרדי לכלל בתי הספר היסודיים בחמ"ד אף גבוה מכך ועומד על 105 תלמידים (כ-38%). האחרונים אף קטנים מכלל המוסדות בפיקוח החרדי (פער של 36 תלמידים, כ-17%). בשונה ממה שראינו בנוגע לכמות התלמידים הממוצעת בכיתות א', בנקודה זו אין כמעט הבדל בין "בתי ספר תלמוד תורה" בחמ"ד לבין בתי ספר מעורבים בחמ"ד בהם כיתות הבנים פועלות כתלמוד תורה (231 ו-227 תלמידים בממוצע במוסד, בהתאמה).

הפערים בין תלמודי התורה הציוניים לכלל המוסדות הממלכתיים-דתיים בגודל המוסדות והכיתות עשויים לנבוע משילוב של גורמים מקריים - כגון וותק המוסדות וגודל האוכלוסייה הדתית המקומית - ושל החלטות מדיניות בנוגע לכמות הכיתות ו/או התלמידים המקסימאלית בשכבה ולקריטריונים בנוגע לקבלת תלמידים. בהנחה כי פערים אלו אינם נובעים רק מגורמים מקריים, ובמידה שהם אינם מכוסים במלואם ע"י תשלומי הורים, הרי שהם מבטאים חוסר שוויון בהקצאת משאבים בין תלמודי התורה למוסדות הממלכתיים-דתיים, שכן התשומות להם זוכים תלמידי תלמודי התורה הציוניים גבוהות מהתשומות להם זוכים כלל תלמידי החמ"ד.

חלק ג'

החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח

מבוא – חלק ג'

תלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח מהווים כ-14% מכלל תלמידי החמ"ד בארץ. עד כה, אוכלוסיית תלמידים זו לא נחקרה באופן נפרד, אלא רק כחלק מכלל תלמידי החמ"ד או מכלל התלמידים בעיירות הפיתוח. ייחודו של מחקר זה הוא בהצגת נתונים ובניתוח ראשוני של פלח מרכזי באוכלוסיית תלמידים זו – תלמידי החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח.

בחינה זו מעניינת במיוחד על רקע מספר התפתחויות שאירעו בחברה הישראלית בעשורים האחרונים, ושעשויה להיות להם השפעה על מערכת החינוך בעיירות הפיתוח:

← **העלייה הגדולה מברית המועצות:** למעלה ממיליון איש עלו מברית המועצות (לשעבר) עם התפרקותה בסוף שנות השמונים. רבים מהעולים התיישבו בעיירות הפיתוח.

← **הקמת ש"ס:** באמצע שנות השמונים הוקמה תנועת ש"ס, שייסדה רשת חינוך חדשה: 'מעייין החינוך התורני'. הרשת פנתה לקשת רחבה של אוכלוסיות: חרדים, דתיים ומסורתיים.

← **התרחבות הגרעינים התורניים:** החל משנות התשעים התרחבה פעילותם של הגרעינים התורניים בכל רחבי הארץ, ובמיוחד בעיירות הפיתוח. הגרעינים הביאו להגירה של מאות זוגות צעירים דתיים-לאומיים לעיירות הפיתוח. מוקד פעילות מרכזי של הגרעינים הינו תחום החינוך.

בפרק הראשון של חלק זה (**פרק שביעי**) נעסוק במגמות המרכזיות הנוגעות לשינויים בכמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח בחמש עשרה השנים האחרונות.

בפרק השני (**פרק שמיני**) נעסוק בהתרחבות ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח ובהשלכותיה על רמת האינטגרציה בבתי הספר הממלכתיים-דתיים.

בפרק השלישי (**פרק תשיעי**) נציג נתונים אודות ההישגים והאתגרים של החמ"ד בעיירות הפיתוח בתחומי ההישגים הלימודיים, האקלים הבית ספרי וגודל הכיתות והמוסדות.

לפרקים אלו נקדים הסבר על בניית מסד הנתונים והמתודולוגיה.

מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק ג'

ההחלטה המתודולוגית החשובה ביותר לה נדרשנו עבור המחקר היא אלו יישובים יש להכליל תחת הקטגוריה "עיירות הפיתוח", שכן אין כיום רשימה סגורה מוסכמת של עיירות הפיתוח בישראל.⁶³ לפיכך, יצרנו את הרשימה למחקר זה על בסיס שלוש רשימות של עיירות פיתוח שאיתרנו,⁶⁴ כאשר כל יישוב שהופיע לפחות בשתיים מהרשימות נכנס לרשימה בה השתמשנו במחקר. הצלבת שלושת הרשימות הביאה לרשימה חדשה של 22 עיירות פיתוח בישראל (לפי סדר א' ב'):

לוח מס' 33: עיירות הפיתוח בישראל

אופקים	יבנה	מצפה רמון	קריית שמונה
אילת	ירוחם	נצרת עילית	רמלה
בית שאן	כרמיאל	נתיבות	שדרות
בית שמש	לוד	ערד	שלומי
דימונה	מגדל העמק	קריית גת	
חצר הגלילית	מעלות-תרשיחא	קריית מלאכי	

לאורך כל המחקר הקפדנו להתייחס אך ורק לתלמידי כיתות א'-ו' בחינוך היסודי, ולא הכללנו את תלמידי כיתות ז'-ח' הלומדים בחינוך היסודי. כמו כן, התייחסנו תמיד רק לתלמידים הלומדים בכיתות רגילות, תוך השמטה של תלמידי החינוך המיוחד, וזאת בשל המבנה השונה והמאפיינים הייחודיים של החינוך המיוחד.

מרבית הנתונים הכמותיים בהם השתמשנו בחלק זה נשאבו מהמערכת האינטרנטית של משרד החינוך "במבט רחב – מספרים על מערכת החינוך", המספקת נתונים כמותיים אודות כמות תלמידים, כיתות ומוסדות לימוד לפי פילוחים שונים. בנוסף, לבקשתנו, הועברו אלינו נתונים כמותיים נוספים שנדרשו עבור המחקר ממינהל תקשוב ומערכות מידע במשרד החינוך.⁶⁵ הנתונים הנוגעים להתפלגות הסוציו-אקונומית של התלמידים, ההישגים הלימודיים, המוטיבציה ללמידה והאקלים הבית ספרי נלקחו ממסד הנתונים שנבנה על בסיס נתוני המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג עבור חלק א': ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות, בתוספת נתונים משלימים מדו"חות מערכתיים שמפרסמת הרשות הארצית למדירה והערכה.⁶⁶

⁶³ ראה על כך דבריו של פרופ' אלישע אפרת, שחקר את עיירות הפיתוח בישראל: "למעשה, אין הגדרה אחידה לעיירות הפיתוח בישראל, ולכל מוסד ממשלתי או ציבורי שעסק בנושא זה הייתה הגדרה משלו על פי קריטריונים שונים, שנבחרו, בדרך כלל, משיקולים כלכליים, חברתיים ולפעמים גם פוליטיים" (אלישע אפרת, עיירות הפיתוח בישראל, בתוך: עיירות הפיתוח, צבי צמרת ואחרים (עורכים), הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2009, עמ' 38).

⁶⁴ צבי צמרת, עיירות הפיתוח: חמישים שנות חינוך, בתוך: עיירות הפיתוח, צבי צמרת ואחרים (עורכים), הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים 2009; קובי ברוידא וגיא נבון, הגירה פנימית בישראל, בנק ישראל, 2006; ויקיפדיה – עיירת פיתוח'.

⁶⁵ הנתונים הועברו בעזרתם האדיבה של מר יגאל דוכן וגב' שירז יצחקי ממשרד החינוך.

⁶⁶ מסיבות שונות, שפורטו במבוא המתודולוגי לחלק א', מתוך כ-400 בתי הספר היסודיים בחמ"ד שנבחנו במיצ"ב ישנם מספר בתי ספר שלא פורסמו לגביהם נתונים כלל או שפורסמו לגביהם נתונים חלקיים. בסך הכל,

פרק שביעי: כמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעירות הפיתוח

1. מגמות בכמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעירות הפיתוח: 2000-2014

בשנת הלימודים התשע"ד (2014) למדו בעירות הפיתוח כ-73,000 תלמידים בחינוך היסודי בכ-300 בתי ספר. קרוב ל-40% מהתלמידים למדו במסגרת החינוך הממלכתי העברי, כ-30% מהם למדו במוסדות החינוך החרדי, קרוב לרבע מהם למדו בחמ"ד, וקרוב ל-10% מהם למדו במוסדות המגזר הערבי. התפלגות התלמידים והמוסדות בחינוך היסודי בעירות הפיתוח לפי מגזר ולפי פיקוח מוצגת בלוח מס' 34.

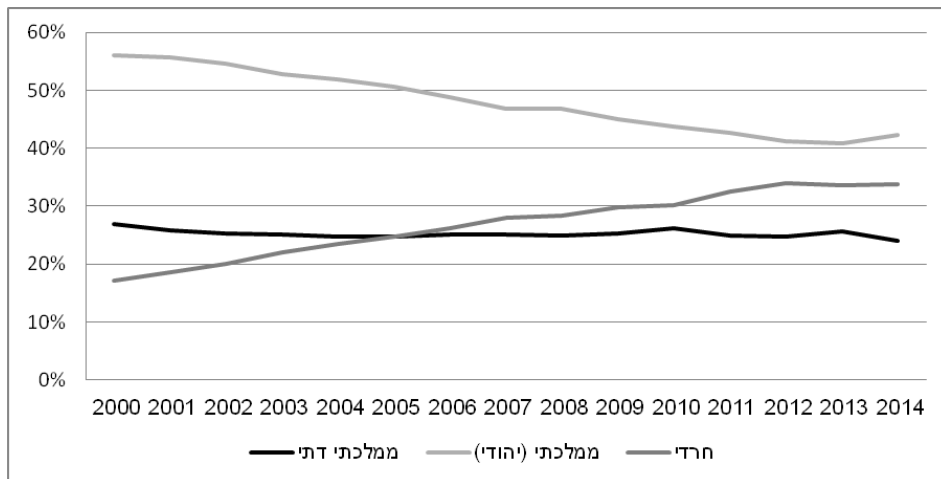
לוח מס' 34: מספר מוסדות ותלמידים בחינוך היסודי בעירות הפיתוח, לפי פיקוח ומגזר,
2014

מגזר/פיקוח	מספר מוסדות	כמות תלמידים	אחוז מוסדות	אחוז תלמידים
ממלכתי (יהודי)	96	28,514	32%	39%
ממלכתי דתי	67	16,453	22%	23%
חרדי	123	21,914	41%	30%
ערבי	15	5,746	5%	8%
סה"כ	301	72,627	100%	100%

הנתונים מלמדים כי החמ"ד מהווה כיום כ-23% מהחינוך היסודי בעירות הפיתוח, למעלה מחלקו בכלל החינוך היסודי (כ-14%). עתה, על מנת לבחון את המגמות המאפיינות את החמ"ד היסודי בעירות הפיתוח בעשור וחצי האחרונים, יוצגו להלן בתרשים מס' 8 נתוני תלמידי כיתות א' במגזר היהודי בעירות הפיתוח, לשנים 2000-2014 (תש"ס-תשע"ד), לפי פיקוח (אחוזים). הבחירה להתמקד מכאן ואילך בתלמידי כיתות א' בלבד נובעת מכך שהם מבטאים בצורה מדויקת יותר את השינויים העכשוויים והיקפם.

נאספו נתוני הנבחנים במתמטיקה ובעברית ב-204 בתי ספר (32 בעירות הפיתוח), במדעים ב-174 בתי ספר (33 בעירות הפיתוח) ובאנגלית ב-170 בתי ספר (31 בעירות הפיתוח), וכן נתוני המשיבים לשאלוני האקלים ב-380 בתי ספר (64 בעירות הפיתוח). להרחבה על נתוני המיצ"ב ודרך איסוף נתונים ראה במבוא המתודולוגי לחלק א' – ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות.

תרשים מס' 8: תלמידי כיתות א' במגזר היהודי בעיירות הפיתוח, לפי פיקוח, 2000-2014 (אחוזים)

ניתן לראות בתרשים כי החמ"ד שומר על גודל יחסי קבוע לאורך השנים, ביחס לחינוך הממלכתי העברי והחינוך החרדי (כ-25%). לעומת זאת, חלקו של החינוך החרדי בעיירות הפיתוח נמצא במגמת גידול משמעותית בעשור וחצי האחרונים (מ-17% בשנת 2000 ל-34% בשנת 2014), ואילו חלקו של החינוך הממלכתי העברי נמצא במגמת ירידה כללית (מ-56% בשנת 2000 ל-42% בשנת 2014). עם זאת, נתוני שלושת השנים האחרונות מלמדים כי מגמות הצמיחה בחינוך החרדי והפיחות בחינוך הממלכתי העברי נבלמו.

תרשים מס' 8 מלמד על יציבות של החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח, בצד מגמה של תחלופה בין החינוך הממלכתי העברי והחינוך החרדי. עם זאת, השוואת מצבו של החמ"ד בעיירות הפיתוח למצבו של החמ"ד בכל הארץ, מלמדת כי התמונה מורכבת יותר. תרשים מס' 9 מציג את ההתפתחות במספר תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח ובכלל בארץ בין השנים 2000-2014. כפי שניתן להתרשם, מספר תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח שומר על יציבות לאורך השנים (צמיחה שלילית של -0.8%), בה בעת שבכל הארץ החמ"ד גדל באופן משמעותי (צמיחה חיובית של 24.4%). בהנחה ששיעור הצמיחה הארצי מבטא בעיקר את הריבוי הטבעי של אוכלוסיית החמ"ד, נתונים אלו מלמדים על ירידה ריאלית משמעותית בכמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח.

תרשים מס' 9: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח, 2000-2014**2. כמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח - ניתוח לפי יישובים**

התמונה הסטטית העולה מנתוני המאקרו על מספרי התלמידים בעיירות הפיתוח, משתנה כאשר בוחנים את הנתונים ברמת המיקרו – היישוב. ניתוח לפי יישובים מלמד כי חלו תמורות בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח: ב-6 יישובים נרשמה צמיחה גבוהה בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד (למעלה מ-24%), ב-8 מהם נרשמה צמיחה חיובית אך נמוכה מהצמיחה הארצית של החמ"ד (24%-0.1%), וב-8 מהם נרשמה צמיחה שלילית. לוח מס' 35 מציג את כמות התלמידים הממוצעת בכיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח בתחילת שנות האלפיים (2000-2002) ובשנים האחרונות (2012-2014), וכן את שיעורי השינוי בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד, בחינוך הממלכתי העברי ובחינוך החרדי בעיירות הפיתוח, לפי יישוב. על מנת לנטרל השפעות מקריות, שיעורי השינוי חושבו כיחס שבין ממוצע כמות התלמידים בשנים האחרונות (2012-2014) לבין ממוצע כמות התלמידים בתחילת שנות האלפיים (2000-2002). כמו כן, צרפנו בסוף הפרק סדרת תרשימים (תרשימים X10-10יא) המציגים באופן מפורט את ההתפתחות בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב.

לוח מס' 35: שיעור השינוי בכמות התלמידים בכיתות א' בעיירות הפיתוח במגזר היהודי, לפי פיקוח ולפי יישוב, 2000-2014⁶⁷

שיעור שינוי (חרדי)	שיעור שינוי (ממלכתי)	שיעור שינוי (חמ"ד)	ממוצע תלמידי כיתות א' בחמ"ד		שם היישוב
			2012-2014	2000-2002	
22%	-29%	-31%	87	126	אופקים
264%	-12%	-27%	137	188	רמלה
21%	-1%	-26%	119	161	יבנה
-39%	-9%	-16%	111	131	דימונה
30%	-12%	-14%	165	192	בית שאן
3%	3%	-11%	64	72	חצור הגלילית
68%	-30%	-6%	226	241	קריית גת
111%	-9%	-6%	209	223	נתיבות
241%	-41%	0%	451	449	בית שמש
94%	4%	7%	46	43	כרמיאל
-	-44%	7%	72	67	נצרת עילית
108%	9%	11%	75	68	אילת
-	73%	13%	50	44	שלומי
351%	-27%	14%	11	10	מצפה רמון
-	-11%	18%	96	82	קריית שמונה
6%	-50%	19%	284	238	קריית מלאכי
46%	-2%	28%	76	59	מעלות-תרשיחא
36%	-18%	32%	22	17	ערד
-36%	-38%	35%	134	99	שדרות
-23%	-17%	60%	102	64	ירוחם
72%	-41%	66%	254	153	לוד
-3%	-30%	82%	58	32	מגדל העמק
96%	-19%	3%	2,849	2,759	כלל עיירות הפיתוח
58%	14%	24%	20,261	16,327	כל הארץ

⁶⁷ הסימון ' - ' משמעו כי לכל הפחות במהלך שנות הבסיס (2000-2002) לא למדו ביישוב כלל תלמידים בכיתות א', ולכן לא ניתן היה לחשב את שיעור השינוי. מצב זה התרחש בשלושה יישובים בפיקוח החרדי: ביישוב שלומי, בו לא למדו תלמידים בכיתות א' במוסדות חרדיים לא בשנות המוצא ולא בשנים האחרונות, ובקריית שמונה ובנצרת עילית, בהן לא למדו תלמידים בכיתות א' במוסדות חרדיים בשנות המוצא.

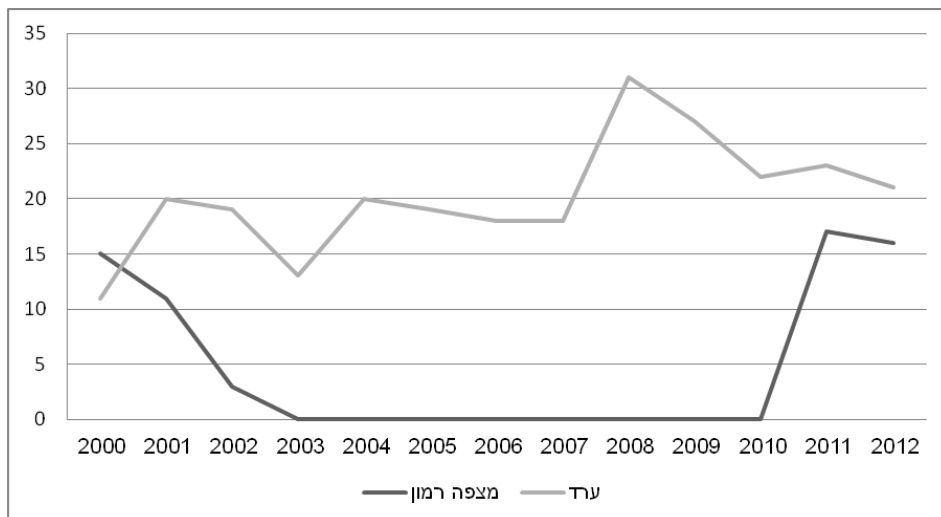
הנתונים בלוח מס' 35 מלמדים כי בכ-25% מעיירות הפיתוח נרשמה בין השנים 2000-2014 צמיחה חיובית משמעותית בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד, הגבוהה מהצמיחה הארצית של החמ"ד (24%). במיוחד, נרשמה צמיחה גבוהה במגדל העמק (82%), בלוד (66%) ובירוחם (60%). ניתן להעריך, כי לכל הפחות בחלק מיישובים אלו, הצמיחה המשמעותית שנצפתה קשורה לגרעינים התורניים שהתיישבו בעיירות הפיתוח והרחיבו את פעילותם באופן ניכר בשני העשורים האחרונים, ושהביאו במהלך השנים להגירה פנימית של מאות צעירים דתיים לאומיים לעיירות הפיתוח.⁶⁸

מנגד, במרבית עיירות הפיתוח (כ-75%) נרשמה צמיחה שלילית או צמיחה חיובית הנמוכה מהצמיחה הארצית של החמ"ד (24%) בכמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד. כאמור לעיל, הצמיחה הארצית של החמ"ד מבטאת בעיקר את הריבוי הטבעי של אוכלוסיית החמ"ד, כך שמשמעות הדברים היא שבמרבית עיירות הפיתוח כמות התלמידים בחמ"ד היסודי נמצאת במגמת ירידה ריאלית בחמש עשרה השנים האחרונות. נתונים אלו בולטים עוד יותר על רקע העובדה שגם ביישובים אלו פועלים גרעינים תורניים, דבר שאמור היה להגדיל באופן ישיר את כמות התלמידים בחמ"ד היסודי ביישובים אלו אף מעבר לריבוי הטבעי של האוכלוסייה, בשל ההגירה של זוגות צעירים דתיים לאומיים אליהם.

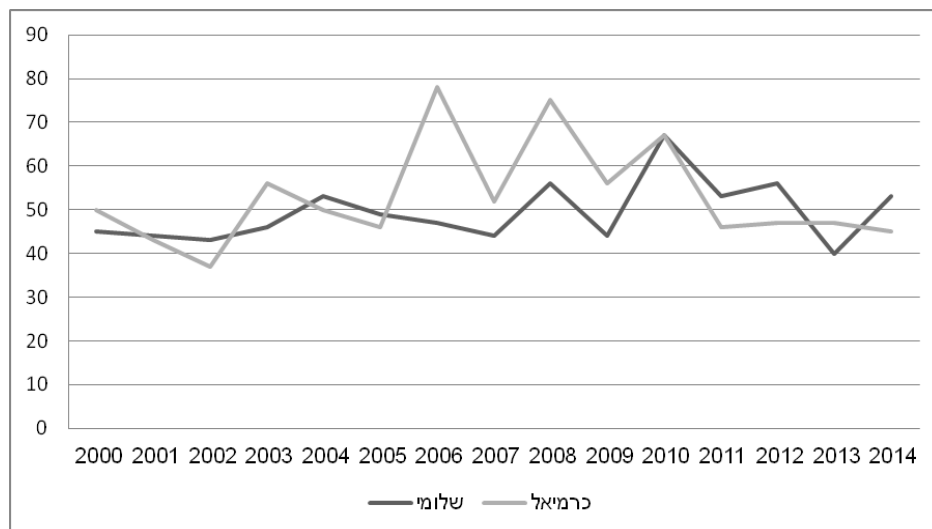
נראה שניתן להצביע באופן ראשוני על שני כיווני פרשנות אפשריים שאינם מוציאים זה את זה להסבר הירידה הריאלית בכמות התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח. ראשית, הדבר עשוי לנבוע מהגירה שלילית של בוגרי החמ"ד בעיירות הפיתוח ליישובים אחרים. שנית, אפשר ומשפחות שבעבר שלחו את ילדיהן לחמ"ד וכן בוגרים של החמ"ד בעיירות הפיתוח הממשיכים להתגורר בעיירות הפיתוח, אינם שולחים עוד את ילדיהם לחמ"ד (הנתונים בתרשים מס' 8 עשויים ללמד כי התנועה העיקרית היא למוסדות חרדיים של ש"ס ולא למוסדות הממלכתיים). אפשרות זו עשויה להיות תוצאה, בין היתר, של תהליכים ושינויים במוסדות החמ"ד בעיירות הפיתוח המובלים על ידי חלק מהגרעינים התורניים, כפי שאלו מתבטאים בנתונים שנציג להלן בפרק השמיני: **ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח על התרחבות ההפרדה המגדרית בעיירות הפיתוח ועל האופי האליטיסטי של המוסדות התורניים הנפרדים בעיירות הפיתוח.**⁶⁹

⁶⁸ על התיישבות הגרעינים התורניים בעיירות הפיתוח ראה: אלישיב רייכנר, **התיישבות של קבוצות אידיאולוגיות בעיירות פיתוח**, בתוך: עיירות הפיתוח, צבי צמרת ואחרים (עורכים), הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2009.
⁶⁹ על פעילותם האינטנסיבית של הגרעינים התורניים בשדה החינוך הדתי ראה: אלישיב רייכנר, **דווקא שם: סיפורם של אנשי ההתיישבות החברתית**, הוצאת ידיעות אחרונות, 2013.

תרשים מס' 10א: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014⁷⁰

תרשים מס' 10ב: כמות תלמידי כיתות א' בעיירות הפיתוח בחמ"ד, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

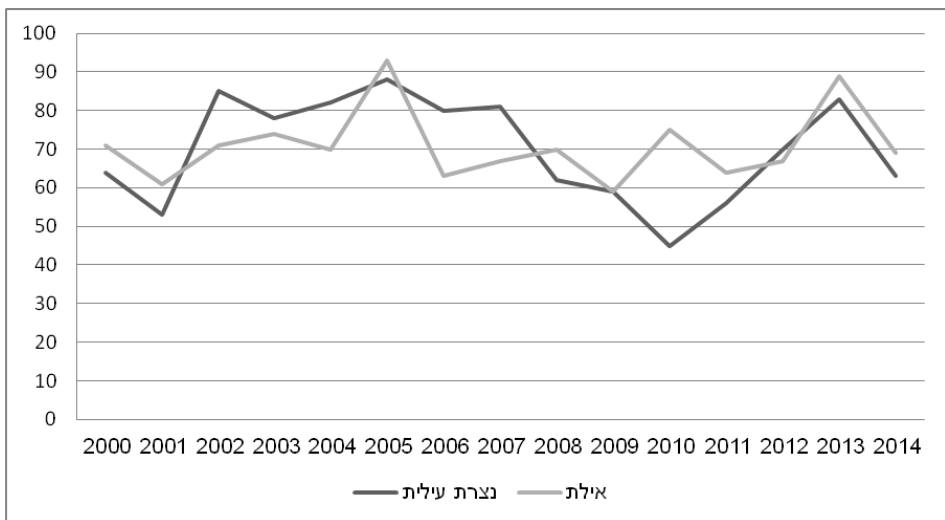

⁷⁰ לצורך הנוחות, פיצלנו את נתוני 22 עיירות הפיתוח ל-11 תרשימים, המסודרים לפי כמות התלמידים המקסימאלית בשנים אלו ביישוב (בסדר עולה). בכל התרשימים ציר ה-x (אופקי) מבטא את שנת הלימודים, וציר ה-y (אנכי) מבטא את כמות התלמידים בחמ"ד בכיתות א'.

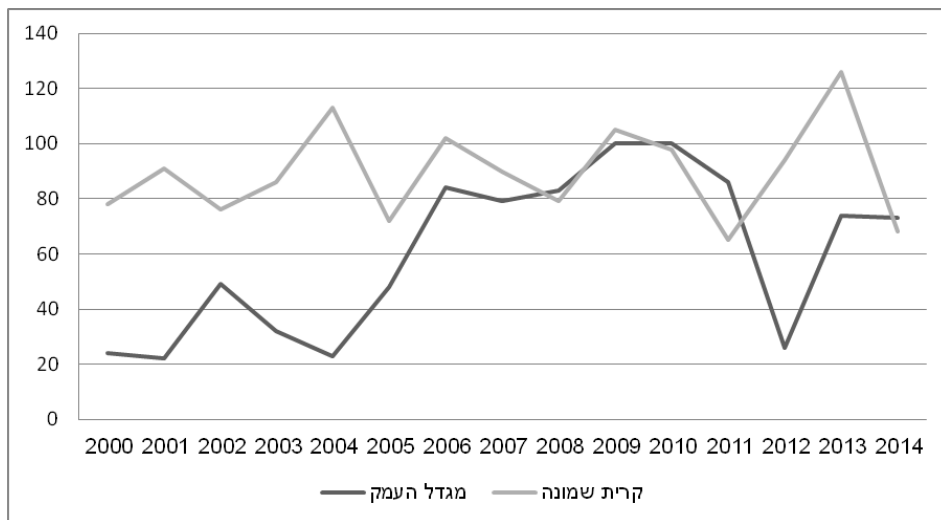
תרשים מס' 10ג: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

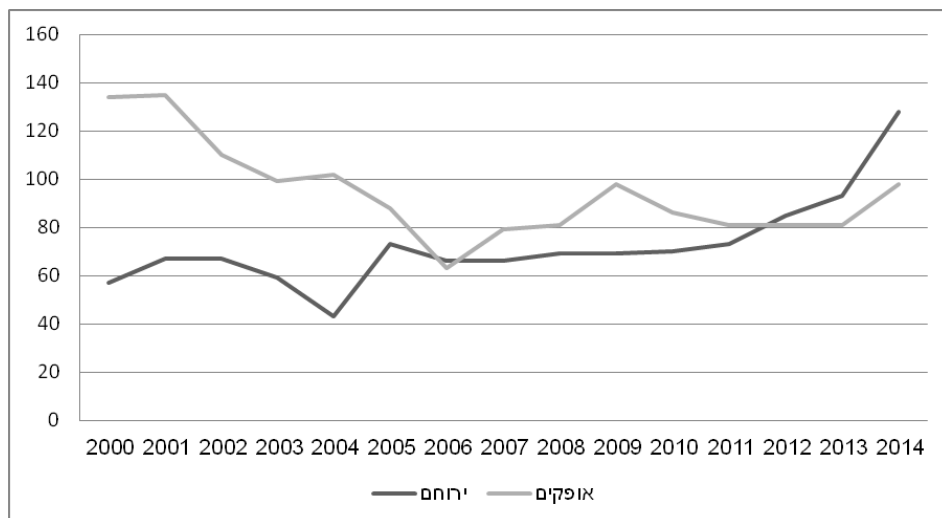
תרשים מס' 10ד: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

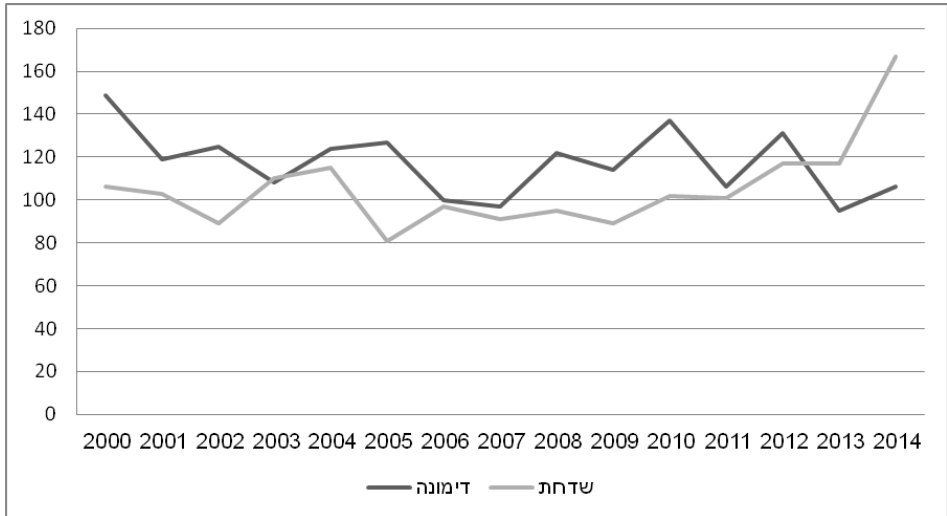
תרשים מס' 10ה: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

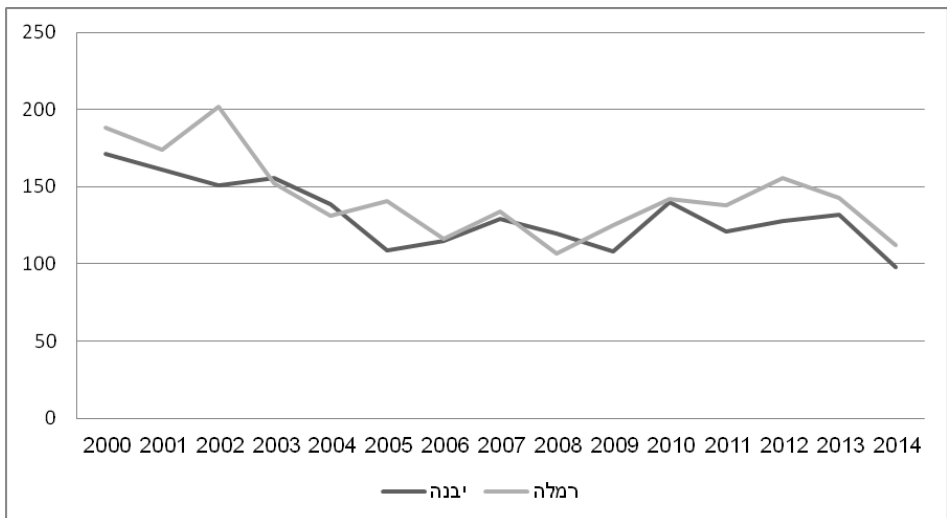
תרשים מס' 10ו: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

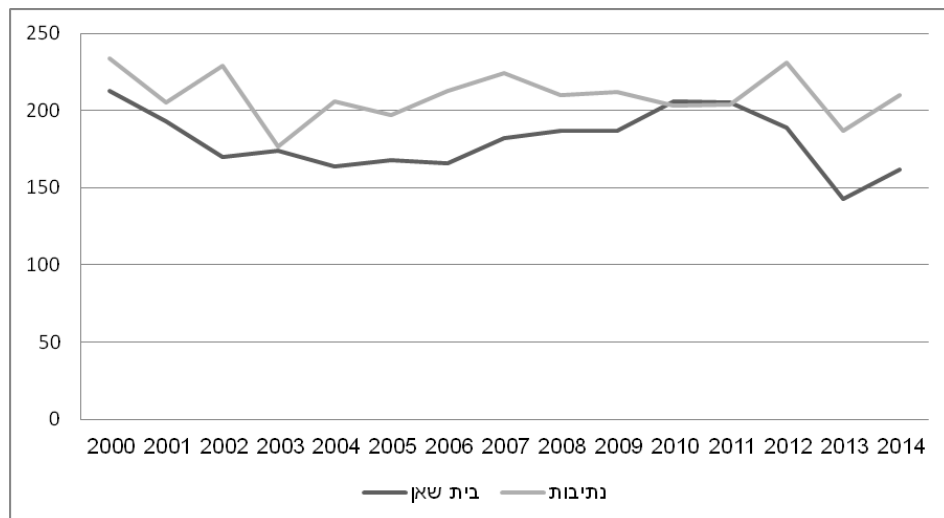
תרשים מס' 10: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

תרשים מס' 10: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

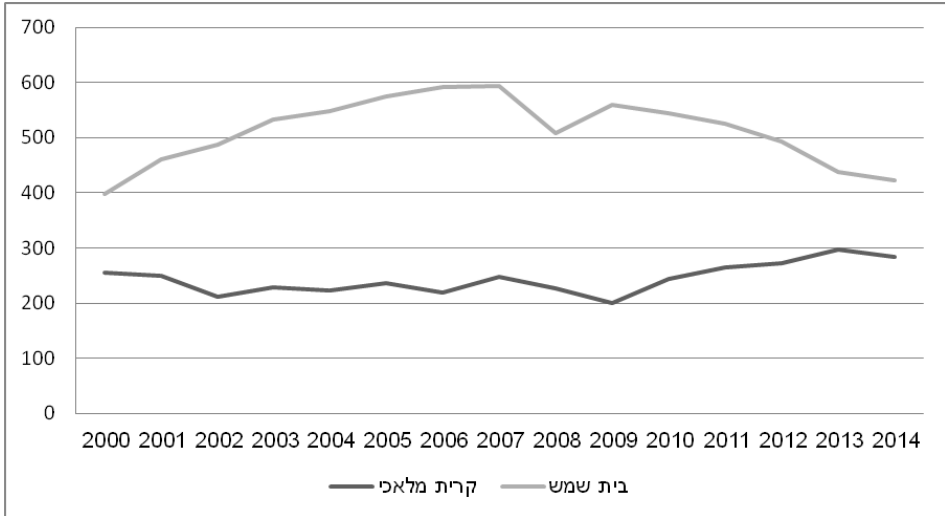
תרשים מס' 10ט: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

תרשים מס' 10י: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

תרשים מס' 10א: כמות תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח, לפי יישוב לימודים, 2000-2014

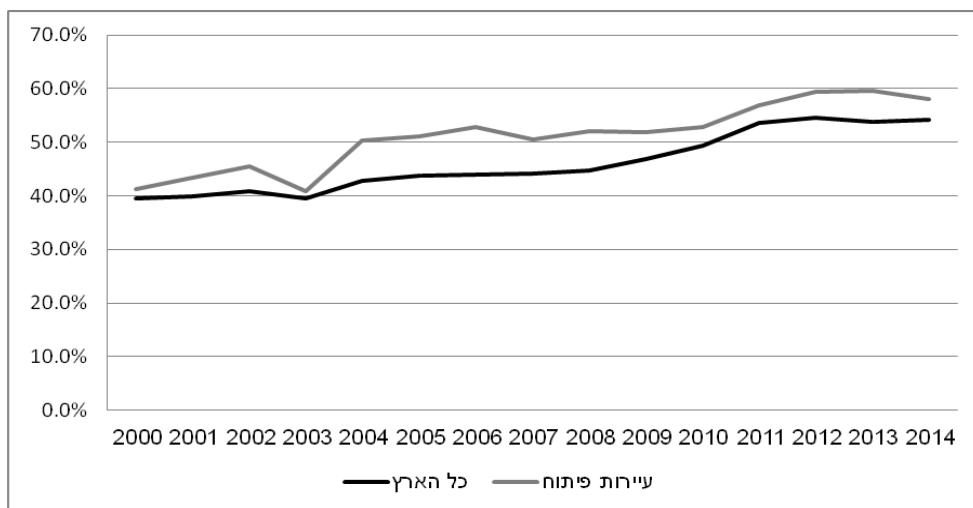

פרק שמיני: ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח

1. מגמות בהפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח: 2000-2014

כפי שהוצג בהרחבה בפרק הראשון: הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי – מגמות מרכזיות, בחמש עשרה השנים האחרונות התרחבה ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי באופן ניכר. גם בעיירות הפיתוח חלו באותה תקופה שינויים דומים, אף בהיקפים נרחבים יותר. תרשים מס' 11 מציג את השינויים בשיעור תלמידי כיתות א' הלומדים בכיתות נפרדות⁷¹ בחמ"ד בעיירות הפיתוח ובכל הארץ בשנים 2000-2014.

תרשים מס' 11: שיעור תלמידי כיתות א' בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח הלומדים בכיתות נפרדות, 2000-2014

כפי שניתן לראות בתרשים, שיעור תלמידי כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח הלומדים בכיתות נפרדות עלה בין השנים 2000-2014 משיעור של כ-41% לשיעור של כ-58%, גידול הגבוה אף מהעלייה שתועדה בחמ"ד היסודי בכל הארץ (מ-40% ל-54%). בשנים אלו גדל מספר תלמידי

⁷¹ כפי שהוסבר במבוא המתודולוגי לחלק א' – ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות, 'כיתה נפרדת' הוגדרה באופן פשוט ככיתה בה כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר. כמו כן, התייחסנו לכיתות בהן כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר להוציא תלמיד אחד כ'כיתות נפרדות', בתנאי שבכיתה לומדים עשרה תלמידים לפחות, מתוך הנחה שמדובר בטעות בנתונים הגולמיים. יתר הכיתות הוגדרו כ'כיתות מעורבות'.

כיתות א' בחמ"ד בעיירות הפיתוח הלומדים בכיתות נפרדות בכמות אבסולוטית של 460 תלמידים, במקביל לירידה של 482 תלמידים במספר התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות. נתונים אלו מלמדים על התחזקות המשמעותית של החינוך ה'תורני' הנפרד בעיירות הפיתוח, הגדולה אף מהתחזקותו הכללית במוסדות החמ"ד היסודי בכל רחבי הארץ. ניתן להניח כי שינוי זה באופיים של מוסדות החמ"ד בעיירות הפיתוח הוא תוצאה של התרחבותם של הגרעינים התורניים בעיירות הפיתוח בשני העשורים האחרונים.

2. הפרדה מגדרית והפרופיל הסוציו-אקונומי של מוסדות החמ"ד בעיירות הפיתוח

תושבי עיירות הפיתוח מאופיינים ברקע סוציו-אקונומי בינוני-נמוך, ובהתאמה, 22 עיירות הפיתוח במחקר משתייכות לאשכולות 3-5 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁷² בהתאם לכך, הפרופיל הסוציו-אקונומי של תלמידי החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח נמוך מהפרופיל הסוציו-אקונומי של תלמידי החמ"ד בכל הארץ, כפי שעולה מניתוח נתוני הרקע הסוציו-אקונומי של נבחני המיצ"ב בשנים תשע"ב-תשע"ג (תלמידי כיתות ה').⁷³ לפי הנתונים, בחמ"ד היסודי בכל הארץ כ-16% מהתלמידים מגיעים מרקע חברתי-כלכלי נמוך, ואילו בעיירות הפיתוח שיעורם עומד על כ-30%.⁷⁴

בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי הראנו כי בתי ספר מעורבים קולטים שיעורים גבוהים בהרבה של תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך ביחס לבתי ספר נפרדים.⁷⁵ בחינת נתוני עיירות הפיתוח מלמדת כי תופעה זו מתקיימת גם בעיירות הפיתוח, ואף ביתר שאת, כפי שמוצג בלוח מס' 36.

⁷² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה דירגה את הרשויות המקומיות בישראל באמצעות סדרה של משתנים חברתיים-כלכליים, וחילקה אותם לעשרה אשכולות חברתיים-כלכליים. ראה על כך: שלמה יצחקי, יולנדה גולן ואביעד טור-סיני, **דירוג רשויות – על פי מדד חברתי כלכלי**, הוצאת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אוגוסט 2013.

⁷³ מדידת הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים נעשתה באמצעות "מדד שטראוס", על פיו מחולקים כלל תלמידי מערכת החינוך לעשירונים בהתאם לרקע הסוציו-אקונומי שלהם. להרחבה על מרכיבי המדד ואופן החישוב ראה **בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי**.

⁷⁴ כאשר מנתחים נתונים אלו יש לזכור כי אחד המרכיבים ב"מדד שטראוס", באמצעותו מחלקים את התלמידים לעשירוני טיפוח, הוא 'פריפריאליות'. משקלו של מרכיב זה הינו 20%.

⁷⁵ כפי שהוסבר בהרחבה במבוא המתודולוגי **לחלק א' – ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: תוצאות חינוכיות והשלכות חברתיות**, 'מוסד חינוכי נפרד' הוגדר כמוסד שבו כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר או שכל הכיתות בו נפרדות החל מכיתה א', ואילו 'מוסד חינוכי מעורב' הוגדר כמוסד שבו לומדים בניס ובנות בכיתות מעורבות, לכל הפחות בשכבות הנמוכות. במספר מצומצם של מוסדות (כ-7%) נמצא מערך מורכב יותר של הפרדה ועירוב מבוססי מגדר או שלא יכולנו לשייכם באופן וודאי לאחת הקטגוריות, ולכן נתוניהם הושמטו מההשוואות בין החינוך המעורב והנפרד.

לוח מס' 36: התפלגות סוציו-אקונומית של תלמידים בעיירות הפיתוח בבתי ספר יסודיים בחמ"ד, לפי סוג הפרדה המגדרית, ע"פ נתוני הנבחנים בכיתות ה' בבחינות המיצ"ב לשנים תשע"ב-תשע"ג (בסוגריים – נתוני התלמידים בכל הארץ בחמ"ד)

בתי ספר מעורבים	בתי ספר נפרדים	
27 (163)	33 (186)	כמות בתי ספר בקטגוריה
43% (27%)	21% (14%)	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך
52% (45%)	51% (48%)	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני
4% (28%)	27% (38%)	ממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה

כפי שניתן לראות בלוח, בבתי הספר הנפרדים בעיירות הפיתוח כ-21% מהתלמידים מגיעים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, לעומת כ-43% מקרב התלמידים בבתי הספר המעורבים בעיירות הפיתוח, ובהמשך לכך, במוסדות הנפרדים כ-27% מהתלמידים מגיעים מרקע סוציו-אקונומי גבוה, לעומת כ-4% בלבד מהתלמידים במוסדות המעורבים. נתונים אלו עשויים ללמד על אי התאמה מסוימת בין הפרופיל הסוציו-אקונומי של האוכלוסייה הדתית-מסורתית בעיירות הפיתוח, השולחת את ילדיה לחמ"ד, לבין הפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים במוסדות החינוך ה'תורניים' הנפרדים.⁷⁶

⁷⁶ באופן בסיסי, הגורמים המסבירים את ההבדלים בפרופיל הסוציו-אקונומי של התלמידים בבתי הספר הנפרדים והמעורבים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח לא שונים מאשר ביתר היישובים בארץ. לדיון בנושא בנוגע לכלל החמ"ד היסודי בארץ ראה בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי.

פרק תשיעי: הישגים ואתגרים של החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח

1. הישגים לימודיים

בחנית ההישגים הלימודיים של תלמידי החמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח נעשתה באמצעות הנתונים שהתקבלו ממבחני המיצ"ב החיצוניים לשנים תשע"ב-תשע"ג, בהם השתתפו תלמידי כיתות ה' בכל בתי הספר בארץ. הנתונים יוצגו להלן לפי סולם המדידה הרב-שנתי של הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה). בשונה מסולם המדידה השנתי של המבחנים, בהם הציונים נעים על סקאלה מוכרת של 0-100, בסולם המדידה הרב-שנתי הציונים נעים על סקאלה הרבה יותר גבוהה ורחבה. יש לשים לב כי בסולם מדידה זה לא כל הבדל בהישגים נחשב לפער משמעותי, וניתן לראות בדו"חות המסכמים שמפרסמת ראמ"ה כי הם מתייחסים לפערים של עד סדר גודל של 10 נקודות כפערים קלים בלבד.⁷⁷

הישגי התלמידים בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח בארבעת מקצועות המיצ"ב מסוכמים בלוח מס' 37, וזאת בהשוואה להישגי תלמידי החמ"ד בכל הארץ. במבט כללי, ניתן לראות בלוח כי הציון הממוצע של התלמידים בעיירות הפיתוח נופל מהממוצע הארצי של תלמידי החמ"ד ב-11-22 נקודות. הפערים הגדולים ביותר נמצאו במקצועות הריאליים – מתמטיקה (20 נקודות) ומדעים (22 נקודות).

לוח מס' 37: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח בבחינות המיצ"ב, לפי מקצוע, תשע"ב ותשע"ג (מאוחד)

מקצוע	כל הארץ	עיירות הפיתוח
מתמטיקה	550	530
עברית	528	517
אנגלית	515	501
מדעים	529	507

הנתונים המוצגים בלוח מס' 37 אינם לוקחים בחשבון את הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים, היבט שיש לו השפעה משמעותית על הישגי תלמידים. כפי שהראנו לעיל, שיעור התלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך בעיירות הפיתוח הוא כפול משיעורם בכלל החמ"ד. לפיכך, בלוח מס' 38 ערכנו השוואה בין הישגי תלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח להישגי תלמידי החמ"ד בכל הארץ, תוך התייחסות לרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים.

⁷⁷ להרחבה על מבחני המיצ"ב ושיטת איסוף וניתוח הנתונים ראה בפרק השלישי: הפרדה מגדרית והישגים לימודיים בחמ"ד היסודי.

לוח מס' 38: ציון ממוצע של נבחנים בכיתות ה' בבתי ספר בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח בבחינות המיצ"ב, לפי מקצוע ולפי רקע סוציו-אקונומי, תשע"ב ותשע"ג (מאוחד)

מקצוע	רמה נמוכה		רמה בינונית		רמה גבוהה	
	כל הארץ	עיירות הפיתוח	כל הארץ	עיירות הפיתוח	כל הארץ	עיירות הפיתוח
מתמטיקה	506	492	543	540	576	558
עברית	486	487	523	521	552	550
אנגלית	494	485	514	505	527	517
מדעים	499	485	528	520	547	508

כפי שניתן להתרשם מהנתונים המוצגים בלוח, הכנסת משתנה הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים מצמצמת את הפערים בהישגים בין תלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח לכלל תלמידי החמ"ד בארץ. עם זאת, למעט במקצוע העברית בו הפערים מתבטלים למעשה, ביתר המקצועות נותרים פערים, כאשר הפערים המשמעותיים ביותר הינם במקצועות הריאליים – מתמטיקה ומדעים. משמעות הדברים היא שישנם פערים בהישגים הלימודיים לרעת התלמידים בעיירות הפיתוח, גם לאחר שמנטרלים את השפעת הרקע הסוציו-אקונומי של התלמידים.

2. המוטיבציה ללמידה

מבחינת המיצ"ב מאפשרים לנו גם לעמוד על המוטיבציה ללמידה של התלמידים בנוגע למקצועות החול עליהם הם נבחנים. המבחנים כוללים קבוצת שאלות אודות תפיסת התלמידים את המקצועות עליהם הם נבחנים במיצ"ב, ובכלל זה שאלה הנוגעת לחשיבות המקצוע בעיני התלמידים. שאלה זו מספקת למעשה אינדיקציה לחשיבות הסובייקטיבית שמעניקים התלמידים למקצועות החול השונים. התלמידים התבקשו להתייחס להיגד כגון "חשוב לי ללמוד מדעים וטכנולוגיה" ולדרג את מידת הסכמתם איתו על סולם הנע בין "מסכים מאוד" (5) ל"מאוד לא מסכים" (1). בדרו"חות המיצ"ב הבית ספריים מפורסם שיעור התלמידים שהביעו הסכמה עם ההיגד (כלומר, ציינו בו את אחד משני הערכים הגבוהים – 4 או 5). הדיווחים של התלמידים בחמ"ד בעיירות הפיתוח אודות החשיבות שהם מייחסים ללימוד כל אחד מהמקצועות מסוכמים בלוח מס' 39, תוך השוואתם לדיווחי כלל תלמידי החמ"ד.

לוח מס' 39: שיעור תלמידי כיתות ה' בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח שדיווחו במיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד) כי חשוב להם ללמוד את המקצוע, לפי מקצוע

מקצוע	כל הארץ	עיירות הפיתוח
מתמטיקה	88%	88%
מדעים	76%	80%
עברית	86%	87%
אנגלית	91%	91%

ניתן לראות בלוח כי אין הבדלים משמעותיים בשיעור התלמידים בעיירות הפיתוח ובכלל החמ"ד המדווחים כי חשוב להם ללמוד את מקצועות החול השונים. המקצוע היחיד בו נמצאו פערים משמעותיים הוא במדעים: כ-80% מתלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח דיווחו כי חשוב להם ללמוד מדעים וטכנולוגיה, לעומת כ-76% מכלל תלמידי החמ"ד. נתונים אלו מלמדים כי המוטיבציה ללמידה בקרב תלמידי החמ"ד בעיירות הפיתוח אינה נופלת מהמוטיבציה ללמידה בכלל החמ"ד, ובאחד מהמקצועות הריאליים (מדעים וטכנולוגיה) היא אף גבוהה ממנה.

3. האקלים הבית ספרי

בחינת האקלים הבית ספרי בבתי הספר בעיירות הפיתוח נעשתה באמצעות ניתוח שאלוני האקלים עליהם עונים תלמידי כיתות ה'-ו' במבחני המיצ"ב החיצוניים, והיא מסתמכת לפיכך על דיווחי התלמידים בלבד. לצורך המחקר התמקדנו בשישה מדדי אקלים מרכזיים אליהם מתייחסים התלמידים במבחני המיצ"ב: תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר, יחסים חיוביים בין התלמידים לחבריהם בכיתה, התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה, מעורבות באירועי אלימות, קרבות לאלימות מילולית והיעדר תחושת מוגנות של התלמידים. שלושת המדדים הראשונים נוגעים להיבטים כלליים של האקלים הבית ספרי, ואילו השלושה האחרונים נוגעים ישירות לענייני אלימות בבית הספר. יש להדגיש, כי בשלושת המדדים הראשונים שיעורי דיווח גבוהים של תלמידים מלמדים על אקלים טוב יותר, ואילו בשלושת המדדים האחרונים שיעורי דיווח גבוהים של תלמידים מלמדים על אקלים פחות טוב.⁷⁸ סיכום מדדי האקלים הבית הספרי ע"פ דיווחי תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח, מוצגים בלוח מס' 40.

⁷⁸ להרחבה על מדדי האקלים ראה בפרק הרביעי: הפרדה מגדרית והאקלים הבית ספרי בחמ"ד היסודי.

לוח מס' 40: מדדי אקלים בית ספרי של תלמידי כיתות ה'-ו' בחמ"ד בכל הארץ ובעיירות הפיתוח ע"פ מבחני המיצ"ב לשנים תשע"ב ותשע"ג (מאוחד)

מדד	כל הארץ	עיירות הפיתוח
תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים	74%	77%
יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם בכיתה	74%	74%
התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה	49%	54%
מעורבות באירועי אלימות	13%	12%
קרבנות לאלימות מילולית	29%	27%
העדר תחושת מוגנות של התלמידים	5%	6%

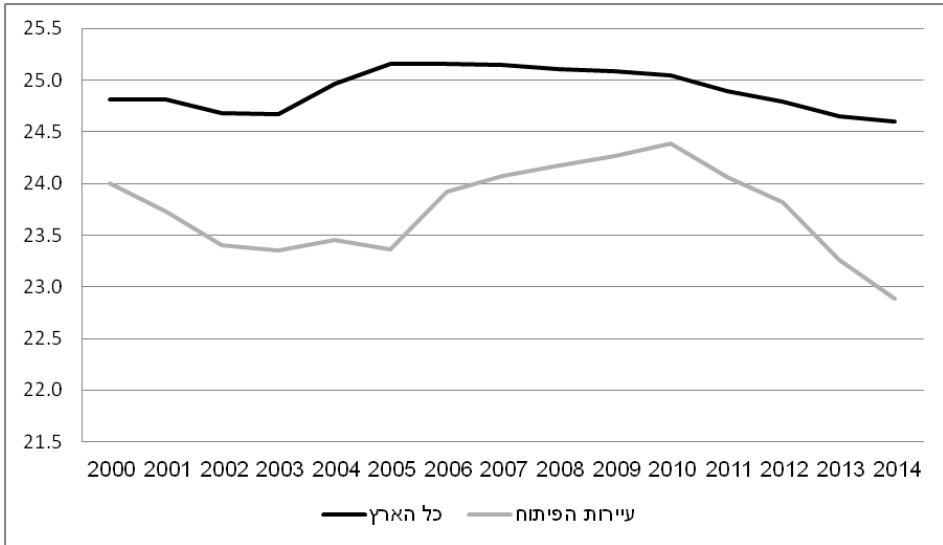
ניתן לראות בלוח כי במדדים הבוחנים היבטים של אלימות בית ספרית, שיעורי התלמידים בעיירות הפיתוח המדווחים על מעורבות באירועי אלימות ועל העדר תחושת מוגנות דומים לשיעורים שדווחו על ידי כלל תלמידי החמ"ד, ושיעורי המדווחים על קרבנות לאלימות מילולית אף נמוכים במעט מהשיעורים שדווחו על ידי כלל תלמידי החמ"ד. בהמשך לכך, גם במדדים הבוחנים היבטים כלליים יותר של האקלים הבית הספרי, דיווחו תלמידים בעיירות הפיתוח על אקלים בית ספרי טוב יותר ביחס לדיווחי כלל התלמידים בחמ"ד בשניים מתוך שלושה מדדים (תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בקרב התלמידים והתנהגות נאותה של התלמידים בכיתה). הפער המשמעותי ביותר נמדד בדיווחי התלמידים על התנהגות נאותה של התלמידים בכיתה (54% לעומת 49%).

4. גודל הכיתות והמוסדות

ניתוח נתוני המוסדות והכיתות בחמ"ד היסודי בשנת הלימודים התשע"ד (2014) מלמד כי המוסדות והכיתות בעיירות הפיתוח קטנים ביחס למצב בחמ"ד בכל הארץ. בבית ספר ממלכתי-דתי יסודי⁷⁹ בעיירות הפיתוח לומדים במוצע 246 תלמידים, לעומת 280 תלמידים במוצע בבית ספר יסודי בכלל החמ"ד. בכיתה ממוצעת בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח לומדים כ-22.9 תלמידים, לעומת כ-24.6 תלמידים בכיתה ממוצעת בכלל החמ"ד היסודי, פער של כ-1.7 תלמידים בכיתה. כפי שניתן לראות בתרשים מס' 12, הפערים לטובת עיירות הפיתוח עקביים לאורך השנים 2000-2014, ועומדים על פער של 0.7-1.8 תלמידים בכיתה.

⁷⁹ כפי שהוסבר במבוא המתודולוגי, התייחסנו לכל אורך המחקר רק לתלמידים בכיתות א'-ו' בחינוך הרגיל. כלומר, גם בבתי ספר יסודיים בהם ישנם תלמידים בכיתות ז'-ח', הנתונים שיוצגו להלן לא כוללים אותם.

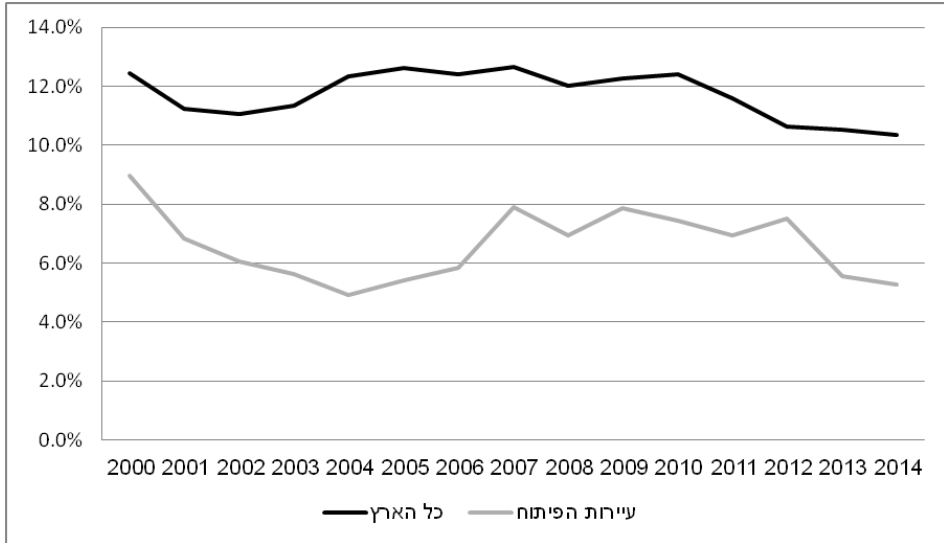
תרשים מס' 12: ממוצע תלמידים בכיתה בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח ובכל הארץ, 2000-2014

בהמשך לכך, שיעור הכיתות הצפופות, בהן לומדים מעל 32 תלמידים⁸⁰, נמוך באופן משמעותי בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח ביחס למצב בכלל החמ"ד (5.3%-ו-10.3% בהתאמה). תרשים מס' 13 מציג את השינויים בשיעור הכיתות הצפופות בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח ובכל הארץ בשנים 2000-2014.

⁸⁰ כיתות צפופות הוגדרו ככיתות בהן לומדים מעל 32 תלמידים בהתאם להחלטת ממשלה מס' 3020 משנת 2008, בה הוחלט "להקטין בהדרגה ל-32 את מספר התלמידים בכיתה" (החלטה ממשלה מס' 3020, מיום 27.1.2008).

תרשים מס' 13 : שיעור הכיתות הצפופות (מעל 32 תלמידים) בחמ"ד היסודי בעיירות הפיתוח ובכלל הארץ, 2000-2014

כפי שניתן לראות בתרשים, בשנים 2009-2010 החלה מגמה של ירידה בשיעור הכיתות הצפופות בחמ"ד היסודי בכלל בארץ, וירידה חדה אף יותר בשיעורן בעיירות הפיתוח. מגמה זו הינה, ככל הנראה, תוצאה של סדרת החלטות ממשלה משנת 2008 בדבר הקטנה הדרגתית של מספר התלמידים בכיתה ל-32 תלמידים, תוך מתן עדיפות ביישום לבתי ספר חלשים מבחינה סוציו-אקונומית.⁸¹

⁸¹ ראה: החלטת ממשלה מס' 3020 מיום 27.1.2008; החלטת ממשלה מס' 4016 מיום 24.8.2008; החלטת ממשלה מס' 4275 מיום 27.11.2008.

חלק ד'

תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד

מבוא – חלק ד'

מאז ראשית העלייה מאתיופיה מופנים העולים ובניהם לחמ"ד, וזאת מתוך הנחה כי החינוך הדתי מתאים יותר לילדים שגדלו בחברה מסורתית.⁸² בנוסף, ההפניה למסגרות חינוך דתיות הינה דרישה של הרבנות הראשית, במסגרת תהליך הגיור "לחומרא" אותו דורשת הרבנות הראשית מחלק מהעולים מאתיופיה.⁸³ באופן עקבי למדיניות זו, שיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היה והינו גבוה מחלקו היחסי של החמ"ד במערכת החינוך. לאור הזיקה המיוחדת של יוצאי אתיופיה לחמ"ד, ישנה חשיבות לבחינת השתלבותם ומצבם של התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד. חלק זה מוקדש לבחינת סוגיה זו ותוצג בו תמונת מצב עדכנית אודות שילובם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי והעל-יסודי, על פי נתוני משרד החינוך. הפרק הראשון בחלק זה (פרק עשירי) ייבחן את המגמות הנוגעות לשיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד ולרמת האינטגרציה שלהם במוסדות החמ"ד. הפרק השני (פרק אחד-עשר) יעסוק בתלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות ממלכתיים-דתיים, ויציג נתונים הנוגעים לפיזור הגיאוגרפי שלהם ולפיזור שלהם בין מוסדות נפרדים ומערובים. הפרק השלישי (פרק שנים-עשר) יציג את ההישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד במבחני המיצ"ב במקצועות הליבה, בהשוואה לכלל תלמידי החמ"ד ולתלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחינוך הממלכתי.

לפרקים אלו נקדים הסבר על בניית מסד הנתונים והמתודולוגיה.

⁸² אתי וייסבלאי, השתלבותם של יוצאי אתיופיה במערכת החינוך, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוגוסט 2010.

⁸³ ראה: פס"ד טבקה משפט וצדק לעולי אתיופיה נ' שרת החינוך, בג"ץ 7426/08; עומרי מניב, הרבנות תפסול את גיור התלמידים מאתיופיה, NRG, 5.10.2011.

מסד הנתונים והמתודולוגיה – חלק ד'

מרבית הנתונים בהם השתמשנו בחלק זה התקבלו לפי בקשה מיוחדת ממשרד החינוך.⁸⁴ נתונים משלימים נשאבו ישירות מהמערכת האינטרנטית של משרד החינוך "במבט רחב – מספרים על מערכת החינוך", המספקת נתונים כמותיים אודות כמות תלמידים, כיתות ומוסדות לימוד לפי פירוטים שונים. בנוסף, נעזרנו רבות בדו"ח מיוחד שפורסם ע"י הרשות הארצית למדידה והערכה במשרד החינוך (ראמ"ה) אודות ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, עברית, אנגלית ומדעים בשנים 2008-2013.⁸⁵ נתוני משרד החינוך מספקים נתונים אודות ילדים ובני נוער שעלו מאתיופיה או שאחד מהוריהם לפחות עלה מאתיופיה. לפיכך, לאורך המחקר אנו מבחינים בין תלמידים עולים מאתיופיה, תלמידים בני עולים מאתיופיה ו'תלמידים ממוצא אתיופי', בהתאם להגדרות הבאות:

(1) **תלמידים עולים מאתיופיה:** תלמידים ילידי אתיופיה שעלו מאתיופיה

(2) **תלמידים בני עולים מאתיופיה:** תלמידים ילידי הארץ שאחד מהורים לפחות עלה מאתיופיה

(3) **תלמידים ממוצא אתיופי:** תלמידים עולים מאתיופיה ו'תלמידים בני עולים מאתיופיה'

כתוצאה משיטת מיון זו ומהנסיבות הדמוגרפיות, השוואת נתוני השנים 2009 ו-2015, השנים העומדות בתשתית הניתוח שלנו, מראה כי באופן אבסולוטי מספרם של התלמידים ממוצא אתיופי פחת מ-36,019 בשנת 2009 ל-35,613 תלמידים בשנת 2015, ואילו מספרם של התלמידים שעלו מאתיופיה פחת מ-15,093 ל-12,040 בשנים אלו. לכל אורך המחקר התייחסנו תמיד רק לתלמידים הלומדים במוסדות חינוך רגילים, תוך השמטה של תלמידים הלומדים במוסדות החינוך המיוחד, וזאת בשל המבנה השונה והמאפיינים הייחודיים של החינוך המיוחד. עם זאת, אוכלוסיית המחקר כוללת תלמידי חינוך מיוחד הלומדים במסגרת החינוך הרגיל, בכיתות חינוך מיוחד או כיחידים. הסיבה לכך היא בעיקרה טכנית ונובעת מסוג הנתונים שהתקבלו ממשרד החינוך. כפי שנאמר במבוא, המחקר עוסק בתלמידי החינוך היסודי והעל-יסודי. מסיבות היסטוריות שונות, חלוקה זו איננה מקבילה באופן מלא לחלוקה בין תלמידי כיתות א'-ו' לתלמידי כיתות ז'-יב'. כך למשל, בשנת 2014, קרוב לשליש מתלמידי כיתות ז'-ח' במגזר היהודי בחינוך הרגיל למדו במוסדות חינוך יסודיים. בהתאם לנתונים שהתקבלו ממשרד החינוך, ההבחנה שמחקר זה עורך הינה לפי שלבי הלימוד במוסד הלימודים ולא לפי כיתות הלימוד. באופן כללי, בקבצים

⁸⁴ הנתונים הועברו בעזרתם האדיבה של מר יגאל דוכן וגב' שירז יצחקי ממשרד החינוך.

⁸⁵ אושרית כהן קדושאי ועמיתיה רגבי, **הישגי תלמידים יוצאי אתיופיה - עולים ובני עולים בראי מבחני המיצ"ב, תמונה רב-שנתית תשס"ח-תשע"ג**, רמת גן: משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, נובמבר 2014.

שהתקבלו ממשרד החינוך מוסדות החינוך הרגיל מחולקים ל-5 קבוצות לפי הקריטריון של שלבי הלימוד במוסד: (א) יסודי בלבד, (ב) יסודי וחטיבה עליונה, (ג) חטיבת ביניים בלבד, (ד) חטיבת ביניים וחטיבה עליונה, (ה) חטיבה עליונה בלבד. לצורך המחקר, התייחסנו לתלמידים הלומדים במוסדות מקבוצת 'יסודי בלבד' כתלמידים בחינוך היסודי, ולתלמידים במוסדות מקבוצות 'חטיבת ביניים בלבד', 'חטיבת ביניים וחטיבה עליונה' ו'חטיבה עליונה בלבד' כתלמידים בחינוך העל-יסודי. בשל הקושי לסווגם לאחת מהקטגוריות הנ"ל, לא לקחנו בחשבון כלל את הלומדים במוסדות מקבוצת 'יסודי וחטיבה עליונה' (לפי נתוני 2015, שיעורם בחינוך היהודי הרגיל נמוך ממחצית האחוז).

פרק עשירי: השתלבותם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד

1. שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד: 2009-2015

במהלך השנים חלו שינויים בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד. לפני נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 1998 כ-74% מהעולים מאתיופיה למדו בחמ"ד (היסודי והעל-יסודי).⁸⁶ שלוש שנים מאוחר יותר, בשנת 2001, לפי נתונים שהציג מרכז המחקר והמידע של הכנסת, שיעורם ירד ל-66%.⁸⁷ נתונים עדכניים יותר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משנת 2004, מאפשרים להבחין בין תלמידים בבתי ספר יסודיים, בחטיבות ביניים ובתיכונים. לפי הנתונים, כ-68% מהעולים מאתיופיה למדו בשנת 2004 בחמ"ד – כ-76% בחינוך היסודי וכ-64% בחטיבות הביניים ובתיכונים.⁸⁸ נתונים מעודכנים ומסודרים שהתקבלו ממשד החינוך לשנים 2009 ו-2015 מאפשרים לעמוד במדויק על המגמות העשויות בכל הנוגע לשילובם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד. כאמור לעיל, בנתונים אלו ישנה חלוקה בין תלמידים שעלו מאתיופיה לבין תלמידים שנולדו בארץ ושאהד מהוריהם לפחות עלה מאתיופיה. לוח מס' 41 מציג את כמות התלמידים ממוצא אתיופי שלמדו בחינוך היסודי בשנים 2004, 2009 ו-2015, לפי סוג פיקוח.

לוח מס' 41: תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי, לפי סוג פיקוח, 2004-2015

תלמידים ממוצא אתיופי ⁸⁹		תלמידים עולים מאתיופיה			
2015	2009	2015	2009	2004 ⁹⁰	
16,682	18,298	4,172	6,737	5,470	כמות תלמידים
49%	59%	68%	81%	76%	חמ"ד (%)
44%	37%	26%	16%	22%	חינוך ממלכתי (%)
7%	4%	6%	2%	2%	חינוך חרדי (%)

לפי הנתונים, בשנים האחרונות (2009-2015) חלה ירידה משמעותית בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד היסודי, הן בקרב התלמידים שעלו מאתיופיה והן בקרב כלל

⁸⁶ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **תלמידים עולים במוסדות חינוך, תשנ"ח-תשנ"ט**, 2001.

⁸⁷ אביטל אפל, **מסמך רקע לדיון בנושא: יישום דוח ועדת אביקסיס לקידום חינוך יוצאי אתיופיה**, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יולי 2001.

⁸⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **תלמידים עולים במוסדות חינוך תשס"ד**, מרץ 2006, לוח 5.

⁸⁹ כפי שנאמר במבוא המתודולוגי, קטגוריה זו כוללת הן תלמידים שעלו מאתיופיה והן תלמידים שאחד מהוריהם לפחות עלה מאתיופיה.

⁹⁰ נתוני שנת 2004, המוצגים בלוחות 41 ו-42, מתבססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שהוזכרו לעיל. נתונים אלו כוללים גם תלמידים במוסדות החינוך המיוחד, אך בשל שיעורם הזעום של הלומדים במוסדות החינוך המיוחד בחינוך היסודי והעל-יסודי (כאחוז בשנת 2004) אין לכך למעשה השפעה על המגמות המוצגות בלוח.

התלמידים ממוצא אתיופי (כ-17% בשני המקרים). לעומת המגמה החדה בחינוך היסודי, בחינוך העל-יסודי התרחשה באותו פרק זמן ירידה הרבה יותר מתונה בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות ממלכתיים-דתיים. נתונים אלו מסוכמים בלוח מס' 42.

לוח מס' 42: תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך העל-יסודי, לפי סוג פיקוח, 2004-2015

תלמידים ממוצא אתיופי		תלמידים עולים מאתיופיה			
2015	2009	2015	2009	2004	
18,092	17,012	7,560	8,046	9,731	כמות תלמידים
47%	52%	69%	71%	64%	חמ"ד (%)
52%	47%	31%	28%	36%	חינוך ממלכתי (%)
1%	1%	0%	1%	0%	חינוך חרדי (%)

כפי שניתן לראות בלוח, בשנים האחרונות (2009-2015) חלה אמנם ירידה בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד בחטיבות ביניים ובתיכונים, בעיקר בקרב בני העולים מאתיופיה, אך זו מצומצמת מזו שנרשמה בחינוך היסודי (כ-3% בקרב העולים מאתיופיה וכ-10% בקרב כלל התלמידים ממוצא אתיופי).

הירידה בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי והעל-יסודי הלומדים במוסדות ממלכתיים-דתיים עשויה להיות תוצאה של תהליכי חילון העוברים על יוצאי אתיופיה בשנים האחרונות.⁹¹ בנוסף, גם לפעילותו של משרד החינוך בתקופת כהונתו של גדעון סער כשר החינוך לסגירת בתי ספר בהם ישנו ריכוז גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי (ראה להלן בסעיף אודות פיזורם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד) הייתה ככל הנראה השפעה שלילית על שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד, וישנם שעברו לחינוך הממלכתי בחסות התהליך. בנוגע לשינויים שנרשמו בחינוך היסודי, הדבר עשוי לנבוע גם משינויים שהתרחשו בשנים האחרונות באופיו של החמ"ד היסודי, המתבטאים בגידול נרחב בהיקף ההפרדה המגדרית ובהתחזקות החינוך ה'תורני',⁹² הממעט לקלוט לשורותיו תלמידים ממוצא אתיופי (ראה בנתונים שיובאו להלן בפרק אחד-עשר: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד – פילוחים נבחרים).

למרות המגמות האחרונות, גם כיום השיעור הגדול ביותר של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי לומד בחמ"ד. בנוסף, אף בחינוך העל-יסודי, בו שיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד נמוך משיעורם בחינוך הממלכתי, שיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד גבוה באופן משמעותי מחלקו היחסי של החמ"ד במערכת החינוך (כ-13%). כמו כן, הן בחינוך היסודי והן בחינוך העל היסודי, שיעור העולים מאתיופיה הלומדים בחמ"ד גבוה אף יותר, ככל הנראה בשל כך שמשפחותיהם חשופות ומשולבות פחות (ביחס למשפחות בני העולים מאתיופיה) בחברה הכללית, ובשל כך שרבים מהם נמצאים בתהליכי גיור "לחומרא" של הרבנות הראשית.

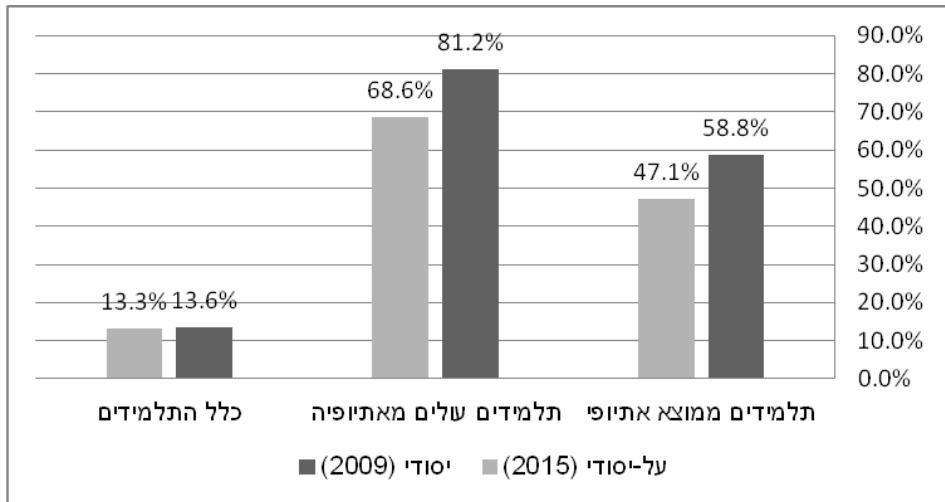
⁹¹ תמר אלמוג, **תלמידים יוצאי אתיופיה בבתי ספר**, אנשים ישראל-המדריך לחברה הישראלית (באינטרנט), מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית (עדכון אחרון: יוני 2011).

⁹² על התרחבות ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי ראה בפרק הראשון: הפרדה מגדרית בחמ"ד היסודי – מגמות מרכזיות.

2. תלמידים ממוצא אתיופי במעבר מהחינוך היסודי לחינוך העל-יסודי

שלב המעבר ממוסדות החינוך היסודיים לחטיבות הביניים ולתיכונים משמש כעבור בני נוער רבים הזדמנות לשנות לא רק את מוסד הלימודים, כפי שנדרש מטבע הדברים, אלא גם את סוג ואופי מוסד הלימודים. כלומר, בחסות המעבר מחינוך יסודי לחינוך על-יסודי הם עוברים מפיקוח לפיקוח. סוגיה זו מטרידה את מנהל החמ"ד כבר שנים רבות, ובשנת 2010 אף הוקמה וועדה ארצית תחת השם "והעמידו תלמידים הרבה" שנדרשה לבחון דרכים למנוע מעבר תלמידים מהחמ"ד למוסדות חינוך אחרים.⁹³ בשורות הקרובות נבחן האם ובאיזה היקף תופעה זו מתרחשת בקרב תלמידים ממוצא אתיופי, בעזרת השוואת נתוני הלומדים בחינוך היסודי בשנת 2009 לנתוני הלומדים בחינוך העל-יסודי (חטיבות ביניים ותיכונים) בשנת 2015, כשש שנים לאחר מכן. במידה מסוימת, מדובר למעשה במעקב אחרי אותם ילדים ובני נוער.⁹⁴ תרשים מס' 14 מציג את שיעור התלמידים ממוצא אתיופי שלמדו בחמ"ד בחינוך היסודי בשנת 2009 ובחטיבות הביניים ובתיכונים בשנת 2015, בהשוואה לשיעור הלומדים בחמ"ד בקרב כלל אוכלוסיית התלמידים.

תרשים מס' 14: שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד בחינוך היסודי (2009) ובחינוך העל-יסודי (2015)

⁹³ מבקר המדינה, דו"ח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010, סוגיות במינהל החינוך הדתי.
⁹⁴ ניתוח זה היה מאפשר מעקב מדוייק כמעט לחלוטין אלמלא היו תלמידים בכיתות ז'-ח' הלומדים בחינוך היסודי, ולא בחטיבות הביניים.

הנתונים המוצגים בתרשים מלמדים כי במעבר מהחינוך היסודי לחטיבות הביניים ולתיכונים, חלה ירידה בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי – עולים ובני עולים – הלומדים בחמ"ד, כלומר, במסגרת המעבר משלב חינוך יסודי לשלב חינוך על-יסודי רבים מהתלמידים ממוצא אתיופי עוזבים את החמ"ד. לאן הם עוזבים? נוכל להציע תשובה לכך בעזרת לוח מס' 43, המציג את ההתפלגות של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי בשנת 2009 ובחטיבות הביניים ובתיכונים בשנת 2015, לפי סוג פיקוח.

לוח מס' 43: תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי (2009) והעל-יסודי (2015), לפי סוג פיקוח

תלמידים ממוצא אתיופי		תלמידים עולים מאתיופיה		
על-יסודי (2015)	יסודי (2009)	על יסודי (2015)	יסודי (2009)	
18,092	18,298	7,560	6,737	כמות תלמידים
47%	59%	69%	81%	חמ"ד (%)
52%	37%	31%	16%	חינוך ממלכתי (%)
1%	4%	0%	2%	חינוך חרדי (%)

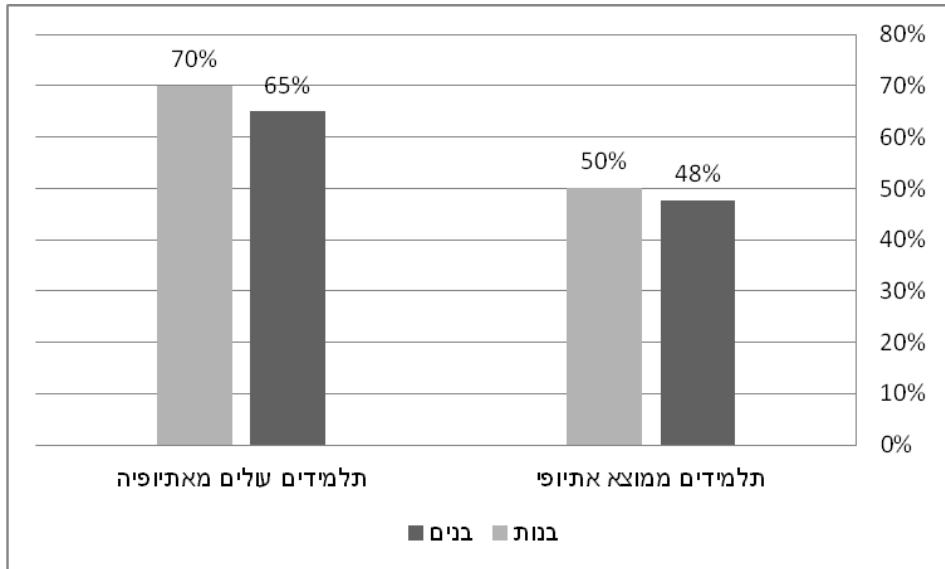
הלוח מלמד כי העזיבה של חלק מהתלמידים ממוצא אתיופי את החמ"ד עם תום החינוך היסודי הינה לחינוך הממלכתי ולא לחינוך החרדי, שכן רק בחינוך הממלכתי ניתן לראות עלייה (משמעותית) בשיעורם של התלמידים ממוצא אתיופי במעבר לחטיבות הביניים ולתיכונים. אפשר ועזיבה זו נובעת מהתרחבות החלק של ההורים וילדיהם (ביחס לרשויות) בתהליך בחירת מוסד הלימודים במעבר מחינוך יסודי לחינוך על-יסודי, ומהעלייה במעורבות התלמידים עצמם, שלרוב קרובים יותר מהוריהם לעולם החילוני, בתהליך הבחירה. כמו כן, ייתכן והדבר נובע משכר הלימוד הגבוה המקובל במוסדות רבים בחמ"ד העל-יסודי.⁹⁵

3. השתלבות תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד - לפי מגדר

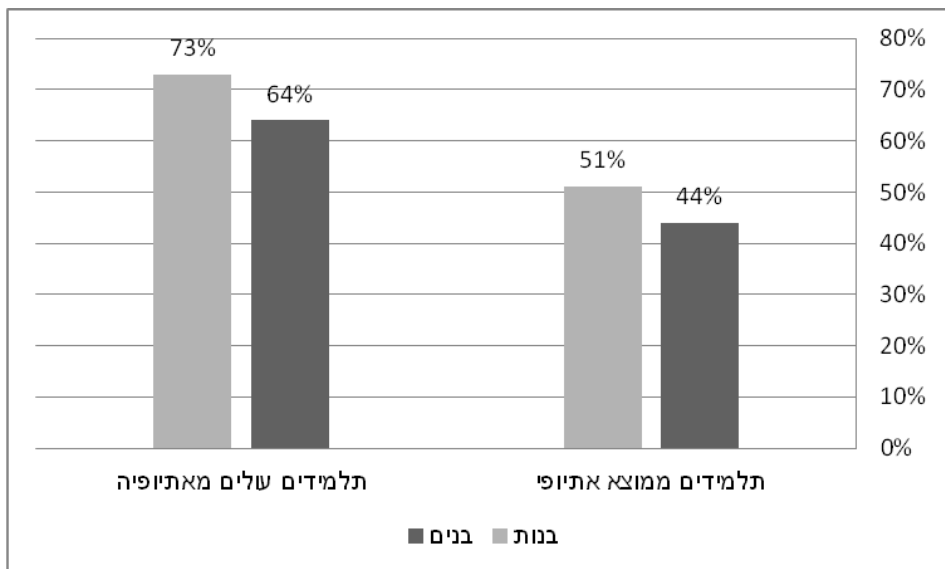
נתוני שנת 2015 מאפשרים לבחון את ההשתלבות של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי והעל-יסודי גם לפי מגדר. נתונים אלו מסוכמים בתרשימים מס' 15 ו-16. כפי שניתן לראות בתרשימים, שיעור הבנות ממוצא אתיופי הלומדות בחמ"ד גבוה משיעור הבנים, בעיקר בקרב התלמידים שעלו מאתיופיה. על פניו, נראה כי נתונים אלו מלמדים על קליטה ושילוב טובים יותר של בנות ממוצא אתיופי בחמ"ד בהשוואה לבנים ממוצא אתיופי.

⁹⁵ להרחבה בנושא שכר הלימוד בחמ"ד ראה: אריאל פינקלשטיין, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים - חלק ב', הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ד.

תרשים מס' 15: שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד בחינוך היסודי, לפי מגדר, 2015

תרשים מס' 16: שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים בחמ"ד בחינוך העל-יסודי, לפי מגדר, 2015

4. מגמות בפיזור תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד: 2009-2015

אחד ההיבטים המרכזיים הנוגעים לשילוב תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד הוא שאלת האינטגרציה של תלמידים ממוצא אתיופי עם תלמידים שאינם ממוצא אתיופי. לאורך השנים, המדיניות הממשלתית המוצהרת הייתה לשלב את התלמידים ממוצא אתיופי עם האוכלוסייה "הוותיקה", ולמנוע תהליכים של סגרגציה חברתית.⁹⁶ כך, בעבר הנהיג משרד החינוך מדיניות של "מכסות", לפיה יש למנוע ריכוז של תלמידים ממוצא אתיופי בשיעור גבוה מ-30% מתלמידי בית הספר ומ-25% מתלמידי הכיתה. מדיניות זו בוטלה בשנת 2002 בעקבות עתירה בנושא לבג"ץ וחוות דעת של היועץ המשפטי לממשלה. מאוחר יותר, בתקופתו של שר החינוך גדעון סער (2009-2013), פעל המשרד בכלים אחרים לקידום האינטגרציה של תלמידים ממוצא אתיופי במערכת החינוך,⁹⁷ למשל, על ידי סגירה הדרגתית של בתי ספר שלמעלה מ-50% מתלמידיהם ממוצא אתיופי.⁹⁸ כמו כן, בנוסף לפעולות שנעשו ברמת המשרד, פועל גם מנהל החמ"ד בשנים האחרונות לקידום האינטגרציה של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד.⁹⁹ לוחות מס' 44 ו-45 מציגים מטריצה של פיזור התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי והעל-יסודי, תוך השוואה בין נתוני שנת 2009 לנתוני שנת 2015. הלוחות בנויים כלוחות מצטברים, כלומר, התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות בהם שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הוא גבוה מ-20%, למשל, כוללים גם את התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות בהם שיעור התלמידים ממוצא אתיופי גבוה מ-33%, מ-50% וכיוצא בזה.

⁹⁶ יש שביקרו מדיניות זו של משרד החינוך. ראה למשל: שלמה סבירסקי וברברה סבירסקי, **היהודים יוצאי אתיופיה בישראל: דוור, תעסוקה, חינוך**, מידע על שוויון, גליון מס' 11, מרכז אדווה, פברואר 2002.

⁹⁷ פלוקה קוך דבידוביץ', **השתלבות יוצאי אתיופיה במערכת החינוך-מסמך ערכון**, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יוני 2011.

⁹⁸ אור קשתי וירדן סקופ, **צמצום הפערים בקרב יוצאי אתיופיה – צעד קדימה, צעד אחורה**, הארץ, 21.03.2014.

⁹⁹ על פי דוא"ל של גב' מיכל דה-האן, סגנית ראש מנהל החמ"ד, מתאריך 24.06.2015.

לוח מס' 44: כמות מוסדות ותלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי, לפי שיעור יוצאי אתיופיה בבית הספר (מצטבר), 2009-2015

שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות אלו		מספר התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות אלו		מספר מוסדות		שיעור התלמידים ממוצא אתיופי בבית הספר
2015	2009	2015	2009	2015	2009	
100%	100%	8,157	10,766	311	282	מעל 0%
90%	93%	7,326	9,988	159	169	מעל 5%
75%	83%	6,095	8,902	112	132	מעל 10%
44%	63%	3,602	6,775	54	77	מעל 20%
16%	43%	1,308	4,662	18	42	מעל 33%
4%	24%	361	2,554	5	16	מעל 50%
2%	15%	141	1,585	2	8	מעל 67%
1%	12%	104	1,290	1	6	מעל 75%
0%	9%	0	1,002	0	4	מעל 90%
0%	0%	0	0	0	0	100%

לוח מס' 45: כמות מוסדות ותלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי, לפי שיעור יוצאי אתיופיה בבית הספר (מצטבר), 2009-2015

שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות אלו		מספר התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות אלו		מספר מוסדות		שיעור התלמידים ממוצא אתיופי בבית הספר
2015	2009	2015	2009	2015	2009	
100%	100%	8,526	8,885	233	199	מעל 0%
94%	93%	7,982	8,299	138	120	מעל 5%
81%	81%	6,924	7,162	96	79	מעל 10%
46%	54%	3,890	4,799	38	40	מעל 20%
25%	29%	2,139	2,538	20	16	מעל 33%
7%	10%	594	889	3	5	מעל 50%
3%	9%	243	843	1	4	מעל 67%
0%	7%	0	626	0	2	מעל 75%
0%	3%	0	255	0	1	מעל 90%
0%	0%	0	0	0	0	100%

ניתן לראות בלוחות כי בין השנים 2009-2015 חל שיפור ברמת האינטגרציה של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי והעל-יסודי. בשנת 2009, כרבע מהתלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי למדו בבתי ספר בהם למעלה מ-50% מהתלמידים ממוצא אתיופי, ואילו בשנת 2015 השיעור ירד ל-4% בלבד. השינוי בחינוך העל-יסודי היה מתון יותר, כאשר בשנת 2009 כעשירית מהתלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי למדו בבתי ספר בהם למעלה מ-50% מהתלמידים ממוצא אתיופי, ואילו בשנת 2015 השיעור ירד ל-7%.

שינויים אלו נובעים קודם כל מעניין מעשי: כמות התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד פחתה בתקופה זו באופן אבסולוטי מ-10,766 תלמידי יסודי ו-8,885 תלמידי על-יסודי בשנת 2009 ל-8,157 תלמידי יסודי ו-8,526 תלמידי על-יסודי בשנת 2015 (ירידה של כ-24% בחינוך היסודי ושל כ-4% בחינוך העל-יסודי). זאת, בשל מעבר של תלמידים ממוצא אתיופי לזרמי חינוך אחרים בחינוך היסודי והעל-יסודי ובשל הפיחות שחל במספרם של התלמידים ממוצא אתיופי בכלל החינוך היסודי. במצב זה, כאשר כמות התלמידים ממוצא אתיופי פחתה ואילו הכמות של כלל התלמידים גדלה בהתאם לריבוי הטבעי של האוכלוסייה, סביר שהדבר יביא לפיחות במספר המוסדות בהם ישנו ריכוז גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי. במילים אחרות: מאחר ובשנת 2015, בהשוואה לשנת 2009, למדו בחמ"ד פחות תלמידים ממוצא אתיופי ויותר תלמידים בכלל, אין זה מפתיע לראות שיפור ברמת האינטגרציה של התלמידים ממוצא אתיופי.¹⁰⁰ בנוסף לכך, השינויים הינם ככל הנראה תוצאה של מדיניות משרד החינוך לסגירת מוסדות בהם ישנו ריכוז גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי ופעולות מנהל החמ"ד לקידום האינטגרציה של תלמידים אלו, כמו גם של תהליכים דמוגרפיים וחברתיים של השתלבות של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית.

¹⁰⁰ כפי שראינו לעיל, הפיחות שחל בין השנים 2009-2015 בכמות התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי מתון יותר מהפיחות שחל באותו פרק זמן בכמות התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי. אפשר ועובדה זו היא חלק מההסבר לכך שהשיפור ברמת האינטגרציה של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי משמעותי יותר מהשיפור שחל ברמת האינטגרציה בחמ"ד העל-יסודי.

פרק אחד-עשר: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד – פילוחים נבחרים

1. תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד – פיזור גיאוגרפי

מאז ימי העליות הגדולות מאתיופיה לישראל, התפתחו במספר ערים ריכוזים גדולים של יוצאי אתיופיה. בהתאמה, מערכת החינוך היסודית באזורים אלו מתאפיינת בריכוזים גדול של תלמידים ממוצא אתיופי. נכון לשנת 2015, הערים בהם נמצאים הריכוזים הגבוהים של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי הינם: נתניה (1200 תלמידים, 43% מהם בחמ"ד), פתח תקווה (1023 תלמידים, 40% מהם בחמ"ד), ראשון לציון (934 תלמידים, 44% מהם בחמ"ד), באר שבע (880 תלמידים, 49% מהם בחמ"ד), אשדוד (750 תלמידים, 60% מהם בחמ"ד) ורחובות (703 תלמידים, 48% מהם בחמ"ד). בשש הערים האלו יחד לומדים כשליש מהתלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי. לוח מס' 46 מציג את הפיזור הגיאוגרפי של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי, לפי מחוזות, בהשוואה לכלל תלמידי החמ"ד היסודי.

לוח מס' 46: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי, לפי מחוז גיאוגרפי של יישוב הלימודים, 2015

מחוז	שיעור תלמידים ממוצא אתיופי	שיעור תלמידים עולים מאתיופיה	שיעור כלל התלמידים
תל אביב	9%	18%	7%
מרכז	33%	22%	27%
ירושלים	7%	7%	13%
חיפה	13%	19%	6%
צפון	8%	11%	11%
דרום	25%	21%	18%
יהודה ושומרון	4%	3%	19%
סה"כ	100%	100%	100%

ניתן לראות בלוח כי מרבית התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי לומדים במחוזות מרכז ודרום (58% בשתי המחוזות). כמו כן, בהשוואה להתפלגות כלל תלמידי החמ"ד, בארבע מחוזות נמצא שיעור גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי: חיפה (13%-ו-6% בהתאמה), דרום (25%-ו-18%, בהתאמה), תל אביב (9%-ו-7%, בהתאמה) ומרכז (33%-ו-27%, בהתאמה). מנגד, בשלושה מחוזות שיעורם נמוך בהשוואה לכלל התלמידים בחמ"ד: יהודה ושומרון (4%-ו-19%, בהתאמה), ירושלים (7%-ו-13%, בהתאמה) וצפון (8%-ו-11%, בהתאמה).

בשונה מהחינוך היסודי, בו הרוב הגדול של התלמידים לומדים ביישוב מגוריהם, בחינוך העל-יסודי ישנה נטייה משמעותית בצפיבור הדתי-לאומי ללימודים מחוץ ליישוב המגורים, ובכלל זה בפנימיות. לפיכך, ההתפלגות הגיאוגרפית של התלמידים בחינוך העל-יסודי שונה מזו שהוצגה בנוגע לחינוך היסודי. לוח מס' 47 מציג את הפיזור הגיאוגרפי של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי, לפי מחוזות, בהשוואה לכלל תלמידי החמ"ד העל-יסודי.

לוח מס' 47: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי, לפי מחוז גיאוגרפי של ישוב הלימודים, 2015

מחוז	שיעור תלמידים ממוצא אתיופי	שיעור תלמידים עולים מאתיופיה	שיעור כלל התלמידים
תל אביב	11%	16%	9%
מרכז	37%	37%	31%
ירושלים	9%	11%	14%
חיפה	12%	12%	7%
צפון	7%	8%	11%
דרום	19%	12%	16%
יהודה ושומרון	4%	4%	13%
סה"כ	100%	100%	100%

הנתונים בלוח מלמדים כי מרבית התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך העל-יסודי בחמ"ד לומדים במוסדות לימוד במרכז ובדרום (56% יחד), נתון דומה למה שראינו בנוגע להתפלגות של התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי. השוואת ההתפלגות הגיאוגרפית של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי לזו של כלל תלמידי החמ"ד דומה גם היא למגמות שראינו בחינוך היסודי. כך, שיעור גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי - בהשוואה לכלל התלמידים בחמ"ד - ניתן למצוא במוסדות הלימוד במחוזות חיפה (12% ו-7%, בהתאמה), דרום (19% ו-16%), תל אביב (11% ו-9%, בהתאמה) ומרכז (37% ו-31%, בהתאמה), ולעומת זאת, שיעורים נמוכים בהשוואה לכלל התלמידים בחמ"ד נמצאו במוסדות ביהודה ושומרון (4% ו-13%, בהתאמה), בירושלים (9% ו-14%, בהתאמה) ובצפון (7% ו-11%, בהתאמה).

2. תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי – לפי הפרדה מגדרית

במחקר שערך בנק ישראל אודות ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי בשנים 2010-2001, נמצא כי לתלמידים ממוצא אתיופי סיכוי נמוך יותר ללמוד בבתי ספר נפרדים.¹⁰¹ ניתוח נתוני שנת 2015 מראה כי לא חל שינוי משמעותי בנושא במהלך השנים. לוח מס' 48 מציג את שיעור התלמידים הלומדים בבתי ספר נפרדים בכלל החמ"ד היסודי ובקרב תלמידים ממוצא אתיופי בשנת 2015. בשל מאפייני ההפרדה המגדרית בחינוך היסודי, כללנו תחת קטגוריית בתי הספר הנפרדים גם בתי ספר מעורבים שבהם כל הכיתות נפרדות,¹⁰² שכן כך מתאפשר להבחין בין מוסדות ממלכתיים-דתיים רגילים לבין מוסדות ממלכתיים-דתיים 'תורניים' נפרדים.¹⁰³

לוח מס' 48: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי, לפי סוג הפרדה מגדרית, 2015

תלמידים ממוצא אתיופי	בתי ספר מעורבים (%)	בתי ספר נפרדים (%)
תלמידים עולים מאתיופיה	68%	32%
כלל התלמידים	65%	35%
	48%	52%

ניתן לראות בלוח כי מרבית התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי לומדים במסגרת החינוך המעורב (68%), לעומת 32% בחינוך הנפרד). יתרה מכך, שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות חינוך נפרדים נמוך בכ-40% מהשיעור שנרשם בקרב כלל תלמידי החמ"ד היסודי. עם זאת, בחינה זו מתעלמת מההקשר הגיאוגרפי, שכן, אפשר ושיעורם של התלמידים ממוצא אתיופי במוסדות הנפרדים הינו נמוך בשל העובדה שהם מתגוררים באזורים בהם פועלים בעיקר מוסדות ממלכתיים-דתיים מעורבים. לפיכך, בלוח מס' 49 מוצגים נתונים אודות השיעור הממוצע של תלמידים ממוצא אתיופי במוסדות ממלכתיים-דתיים מעורבים ונפרדים ביישובים בהם לומדים לפחות 400 תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי הרגיל. ביישובים אלו (15 יישובים) לומדים כ-60% מהתלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי.

¹⁰¹ צבי שיר, הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים, ירושלים: בנק ישראל, דצמבר 2014.
¹⁰² לצורך בניית הלוח שלהלן, נדרשנו להגדיר מהי 'כיתה נפרדת' ו'כיתה מעורבת' ומהו 'מוסד חינוכי נפרד' ו'מוסד חינוכי מעורב'. לצורך כך, הסתמכנו על ההצעות המתודולוגיות שגיבש עמית המחקר בצוות החינוך של התנועה, אריאל פינקלשטיין, במחקריו החלוציים על ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי. ראה: אריאל פינקלשטיין, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים - חלק ב', הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ד. 'כיתה נפרדת' הוגדרה באופן פשוט ככיתה בה כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר. כמו כן, התייחסנו לכיתות בהן כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר להוציא תלמיד אחד כ'כיתות נפרדות', בתנאי שבכיתה לומדים עשרה תלמידים לפחות, מתוך הנחה שמדובר בטעות בנתונים הגולמיים. 'תר הכיתות הוגדרו כ'כיתות מעורבות'. בהמשך לכך, 'מוסד חינוכי נפרד' הוגדר כמוסד שבו כל התלמידים משתייכים לאותו המגדר או שכל הכיתות בו נפרדות החל מכיתה א', ואילו 'מוסד חינוכי מעורב' הוגדר כמוסד שבו לומדים בנים ובנות בכיתות מעורבות, לכל הפחות בשכבות הנמוכות.

¹⁰³ על אופן השימוש בהפרדה המגדרית כאמצעי להבחנה בין מוסדות ממלכתיים-דתיים רגילים לבין מוסדות ממלכתיים-דתיים 'תורניים' ראה במבוא המתודולוגי לחלק א' – ההפרדה המגדרית בחמ"ד היסודי: השלכות חברתיות ותוצאות חינוכיות.

לוח מס' 49: שיעור ממוצע של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי ביישובים בהם ישנם ריכוזים גבוהים של תלמידים ממוצא אתיופי, לפי סוג הפרדה מגדרית, 2015

מס' מוסדות	בתי ספר מעורבים	בתי ספר נפרדים
תלמידים ממוצא אתיופי (%)	19%	5%
תלמידים עולים מאתיופיה (%)	5%	2%

הנתונים בלוח מס' 49 מלמדים כי בתי ספר מעורבים קולטים הרבה יותר תלמידים ממוצא אתיופי מאשר בתי ספר נפרדים. בבתי ספר מעורבים ביישובים בהם ישנם ריכוזים גדולים של תלמידים ממוצא אתיופי מהווים התלמידים ממוצא אתיופי, בממוצע, כ-19% מכלל התלמידים, לעומת כ-5% בממוצע בבתי הספר הנפרדים, כלומר כמעט פי 4. בהמשך לכך, כמות המוסדות הנפרדים ביישובים בהם ישנם ריכוזים גבוהים של תלמידים ממוצא אתיופי אף גבוהה במקצת מכמות המוסדות המעורבים ביישובים אלו, כך שלא ניתן לטעון שהשיעור הנמוך של תלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות ממלכתיים-דתיים נפרדים נובע מנסיבות גיאוגרפיות. הנתונים בלוח גם מלמדים כי הפערים בין מוסדות מעורבים למוסדות נפרדים בקליטת תלמידים ממוצא אתיופי מצומצמים יותר – אך עדיין משמעותיים – בכל הנוגע לתלמידים שעלו מאתיופיה. נתונים אלו עקביים עם הנתונים שהוצגו בפרק השני: הפרדה מגדרית וקליטת אוכלוסיות חלשות בחמ"ד היסודי, לפיהם רמת האינטגרציה החברתית במוסדות המעורבים גבוהה לאין ערוך ביחס למוסדות הנפרדים.

3. תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי – לפי הפרדה מגדרית

בחינוך העל-יסודי, בשונה מהחינוך היסודי, שיטת ההפרדה המגדרית ברמת הכיתה איננה משקפת הבדלים בין המוסדות הממלכתיים-דתיים הרגילים לבין המוסדות הממלכתיים-דתיים ה'תורניים'. עם זאת, מעניין לבחון בחינוך העל-יסודי את הבדלים בין מוסדות מעורבים למוסדות נפרדים ברמה מוסדית (בתי ספר בהם כל התלמידים הם מאותו מין¹⁰⁴). חלוקה זו מעניינת, שכן, מסיבות היסטוריות, דתיות וחברתיות, המוסדות היוקרתיים בחמ"ד העל-יסודי הם כמעט תמיד נפרדים, ואילו שאר המוסדות מתחלקים למוסדות מעורבים ונפרדים. לוח מס' 50 מציג את שיעור התלמידים הלומדים בבתי ספר נפרדים בכלל החמ"ד העל-יסודי ובקרב תלמידים ממוצא אתיופי בשנת 2015.

¹⁰⁴ למעשה, על מנת להתגבר על טעויות טכניות בנתונים הגולמיים החשבנו כמוסדות נפרדים כל מוסד בו למעלה מ-95% מהתלמידים הם מאותו מין.

לוח מס' 50: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי, לפי סוג הפרדה מגדרית, 2015

תלמידים ממוצא אתיופי	בתי ספר מעורבים (%)	בתי ספר נפרדים (%)
תלמידים עולים מאתיופיה	42%	58%
כלל התלמידים	37%	63%
	22%	78%

ניתן לראות בלוח כי שיעור התלמידים ממוצא אתיופי הלומדים במוסדות חינוך נפרדים נמוך בכ-25% מהשיעור שנרשם בקרב כלל תלמידי החמ"ד העל-יסודי. למרות זאת, מרבית התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי לומדים במוסדות חינוך נפרדים, כאשר תלמידים עולים מאתיופיה לומדים בשיעורים גבוהים יותר מתלמידים בני עולים במוסדות נפרדים. **בפרק העשירי: השתלבותם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד** הצגנו את הפערים המגדריים בהשתלבות תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד. הפערים היו משמעותיים במיוחד בחינוך העל-יסודי, כאשר 51% מהבנות ממוצא אתיופי למדו בשנת 2015 במוסדות ממלכתיים-דתיים, לעומת 44% מהבנים. לאור זאת, מעניין לבחון את התפלגות התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך העל-יסודי למוסדות מעורבים ונפרדים גם לפי מגדר. נתונים אלו מסוכמים בלוח מס' 51.

לוח מס' 51: תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי, לפי סוג הפרדה מגדרית ומגדר,

2015

תלמידים ממוצא אתיופי	בנות		בנים	
	בתי ספר מעורבים (%)	בתי ספר נפרדים (%)	בתי ספר מעורבים (%)	בתי ספר נפרדים (%)
תלמידים עולים מאתיופיה	38%	62%	47%	53%
כלל התלמידים	34%	66%	25%	75%
	19%	81%		

ניתן לראות בלוח כי בנות ממוצא אתיופי לומדות במוסדות נפרדים בשיעורים גבוהים יותר מבנים (62% ו-53%, בהתאמה). נתונים אלו עולים בקנה אחד עם טענתנו בפרק העשירי: **השתלבותם של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד** אודות קליטה ושילוב טובים יותר של בנות ממוצא אתיופי בחמ"ד בהשוואה לבנים ממוצא אתיופי. כמו כן, אפשר והנתונים הנוגעים לפערים המגדריים בהשתלבות של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי בכלל, ובמוסדות הנפרדים בפרט, נובעים מכך שתשלומי ההורים ברבים מהמוסדות היוקרתיים לבנים - הישיבות התיכוניות, במיוחד הפנימייתיות - גבוהים לרוב מתשלומי ההורים במוסדות היוקרתיים לבנות, כתוצאה מההבדלים באורך יום הלימודים.

פרק שנים-עשר: ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד

1. הישגי תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי בבחינות המיצ"ב: 2008-2013

דו"ח מיוחד שפורסם ע"י הרשות הארצית למדידה והערכה במשרד החינוך (ראמ"ה) מאפשר לנו לעמוד על ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד היסודי בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, עברית, אנגלית ומדעים בשנים 2008-2013.¹⁰⁵ כל הנתונים והתרשימים שיובאו בפרק זה נלקחו מהדו"ח הנ"ל.

בתי ספר נבחרים במבחני המיצ"ב אחת לארבע שנים בכל מקצוע, כלומר, הציונים בכל שנה בכל אחד מהמקצועות משקפים את הישגיהם של רבע מכלל התלמידים. בתרשימים שלהלן יוצגו הישגי התלמידים במבחנים שנערכו בין השנים תשס"ח-תשע"ג באופן דו-שנתי, כלומר כל ציון ישקף את ציוניהם של כמחצית מהתלמידים. הציונים יוצגו בסולם מדידה רב-שנתי שבו, בשונה מסולם המדידה השנתי של המבחנים בו הציונים נעים על סקאלה מוכרת של 0-100, הציונים נעים על סקאלה הרבה יותר גבוהה ורחבה.¹⁰⁶ יש לשים לב כי בסולם מדידה זה לא כל הבדל בהישגים נחשב לפער משמעותי, וניתן לראות בדו"חות המסכמים שמפרסמת ראמ"ה על מבחני המיצ"ב כי הם מתייחסים לפערים של עד סדר גודל של 10 נקודות כפערים קלים בלבד.

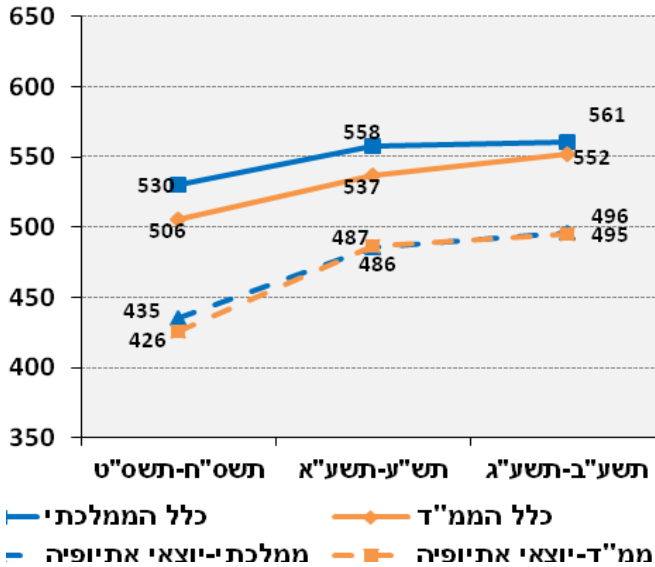
תרשימים מס' 20-17 מציגים את ההישגים של תלמידי כיתות ה' ממוצא אתיופי בחמ"ד בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, עברית, אנגלית ומדעים בהשוואה לשלוש קבוצות השוואה רלוונטיות: תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי, כלל התלמידים בחמ"ד וכלל התלמידים בחינוך הממלכתי.¹⁰⁷

¹⁰⁵ אושרית כהן קדושאי ועמיחי רגבי, **הישגי תלמידים יוצאי אתיופיה - עולים ובני עולים בראי מבחני המיצ"ב, תמונה רב-שנתית תשס"ח-תשע"ג**, רמת גן: משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, נובמבר 2014.

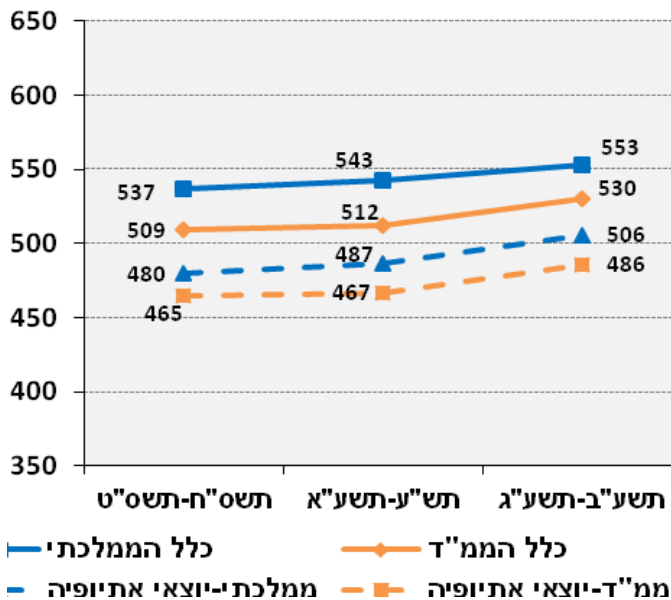
¹⁰⁶ להסבר מפורט על סקאלת הציונים של סולם המדידה הרב-שנתי ראה באתר ראמ"ה: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/Meitzav/Sulam_Meitzav_ravsh_nati09.htm

¹⁰⁷ בכל התרשימים שיובאו בפרק זה המושג 'יוצאי אתיופיה' זהה למושג בו השתמשנו לאורך המחקר 'תלמידים ממוצא אתיופי'.

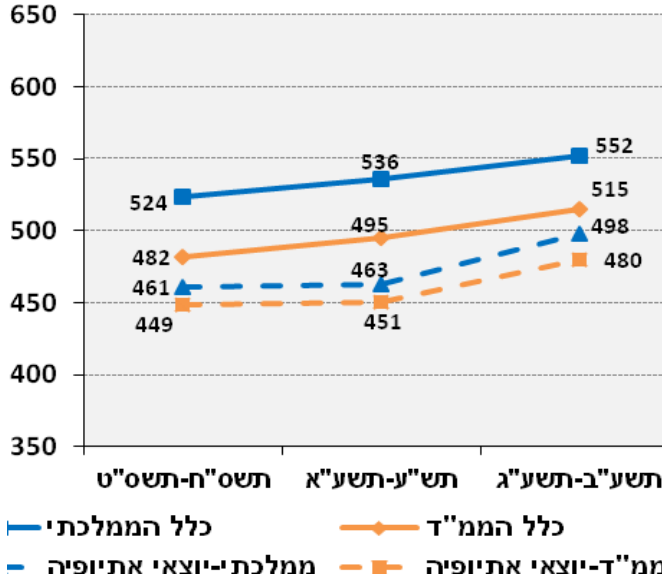
תרשים מס' 17: הישגי תלמידי כיתות ה' במבחני המיצ"ב במתמטיקה (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

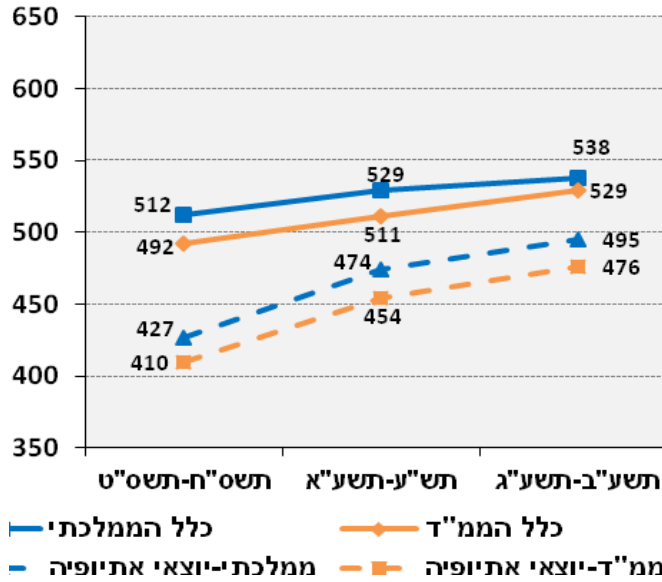
תרשים מס' 18: הישגי תלמידי כיתות ה' במבחני המיצ"ב במדעים (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

תרשים מס' 19: הישגי תלמידי כיתות ה' במבחני המיצ"ב באנגלית (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

תרשים מס' 20: הישגי תלמידי כיתות ה' במבחני המיצ"ב בעברית (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

כפי שניתן לראות בכלל התרשימים, הישגי התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד אמנם נמצאים במגמת עלייה עם השנים, אך הם נופלים באופן ניכר מהישגיהם של כלל התלמידים בחמ"ד ובחינוך הממלכתי. בתוך החמ"ד, הפערים הגבוהים ביותר לרעת התלמידים ממוצא אתיופי הם בשני המקצועות היותר "חזקים" של החמ"ד: בעברית (82-53 נקודות) ובמתמטיקה (80-51 נקודות), אם כי בשני מקצועות אלו ניתן לראות מגמה משמעותית של צמצום בפערים במהלך השנים. פערים נמוכים יותר, אך משמעותיים ועקביים, נמצאו באנגלית (44-33 נקודות) ובמדעים (45-44). שני המקצועות אלו הם המקצועות היותר "חלשים" של החמ"ד ביחס לחינוך הממלכתי, ולכן נראה שהפערים שנמצאו בהם נמוכים יותר בעיקר בגלל החולשה של כלל תלמידי החמ"ד, ולא בגלל הצלחה יחסית של התלמידים ממוצא אתיופי. ניתן להביא ראיה לכך מנתוני השנים תשע"ב-תשע"ג, בהם הפערים בין התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד לכלל תלמידי החינוך הממלכתי נעו על סקאלה מצומצמת של 72-62 בכל ארבעת המקצועות, מה שמלמד על כך שהחולשה היחסית של התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד הינה עקבית וקבועה בכל מקצועות הליבה עליהם נבחנו במיצ"ב.

התרשימים שהוצגו מאפשרים גם להשוות בין ההישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד להישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי. ניתוח התרשימים מלמד כי למעט במתמטיקה, שם אין פערים בין שני סוגי הפיקוח, בכל יתר המקצועות ישנם פערים עקביים בגובה 20-12 נקודות לאורך השנים, לטובת תלמידי החינוך הממלכתי. ניתן להניח כי חלק מהפערים הללו נעוצים בעובדה ששיעור התלמידים שעלו מאתיופיה מבין התלמידים ממוצא אתיופי, גבוה באופן משמעותי בחמ"ד ביחס לחינוך הממלכתי, ונתונים נוספים שמציגה ראמ"ה מלמדים כי בכל המקצועות הישגיהם של תלמידים שעלו מאתיופיה נמוכים באופן משמעותי מהישגיהם של בני עולים מאתיופיה.¹⁰⁸

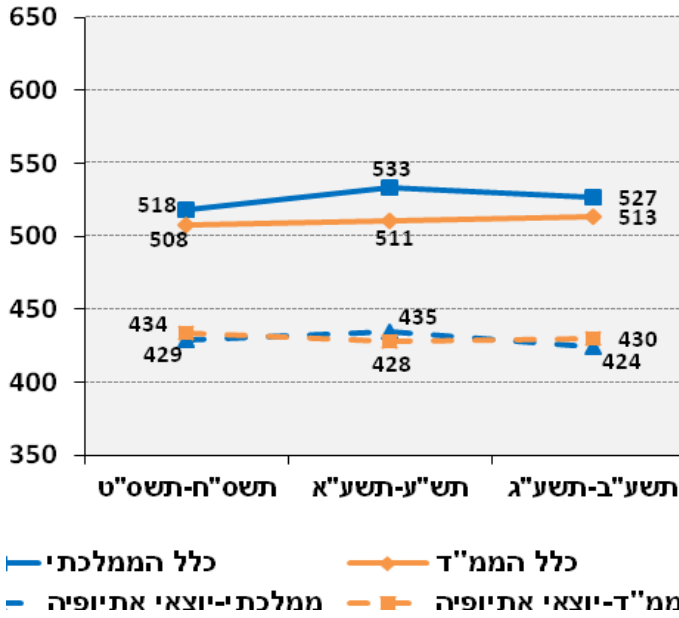
2. הישגי תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד העל-יסודי בבחינות המיצ"ב: 2008-2013

בחינת ההישגים הלימודיים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד בחטיבות ביניים מתאפשרת באמצעות תוצאות מבחני המיצ"ב של תלמידי כיתות ח'¹⁰⁹, המוצעים באותה מתכונת של המבחנים של תלמידי כיתות ה'. בחינה זו מעניינת במיוחד, שכן היא מאפשרת להשוות את מצבם של התלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד בחטיבות הביניים למצבם בחינוך היסודי. תרשימים מס' 24-21 מציגים את ההישגים של תלמידי כיתות ח' ממוצא אתיופי בחמ"ד בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, עברית, אנגלית ומדעים בהשוואה לשלוש קבוצות השוואה רלוונטיות: תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי, כלל התלמידים בחמ"ד וכלל התלמידים בחינוך הממלכתי.

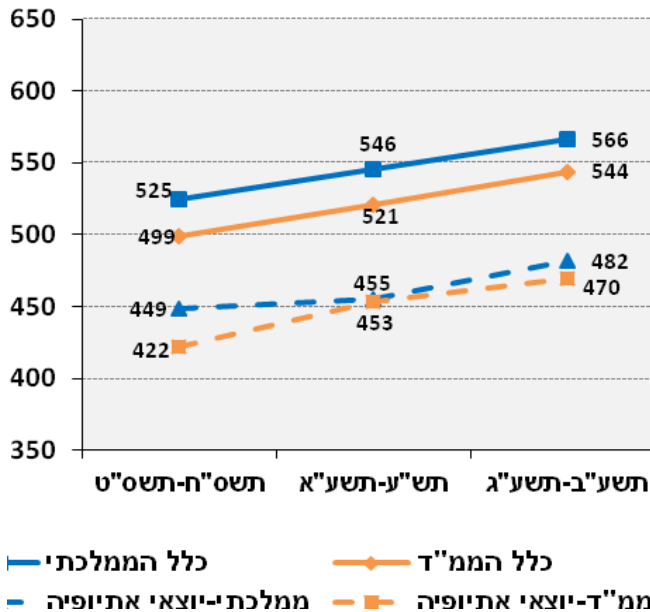
¹⁰⁸ ראה תרשימים 14-11א ד אצל אושרית כהן קרושאי ועמיחי רגבי, **הישגי תלמידים יוצאי אתיופיה - עולים ובני עולים בראי מבחני המיצ"ב, תמונה רב-שנתית תשס"ח-תשע"ג**, רמת גן: משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, נובמבר 2014.

¹⁰⁹ כפי שציינו במבוא המתודולוגי, לא כל התלמידים בכיתות ח' לומדים בחטיבות ביניים ויש מהם שלומדים במסודות יסודיים. במסגרת הנתונים הזמינים ממשרד החינוך לא ניתן להפריד בין אלו לאלו.

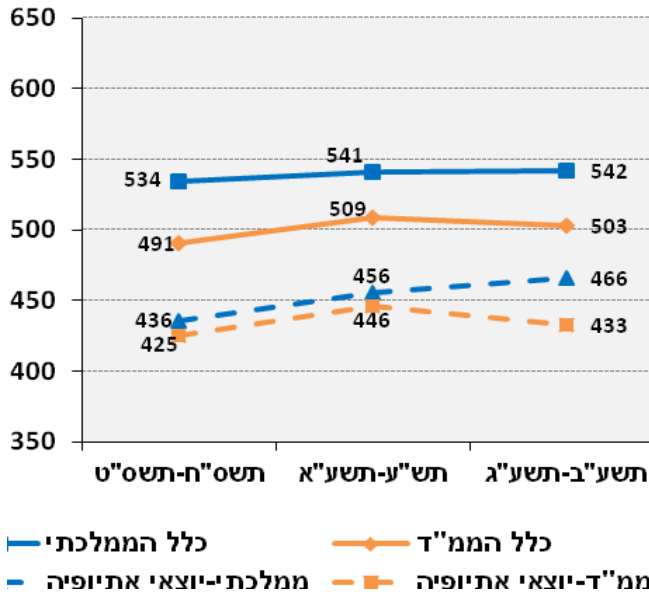
תרשים מס' 21: הישגי תלמידי כיתות ח' במבחני המיצ"ב במתמטיקה (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

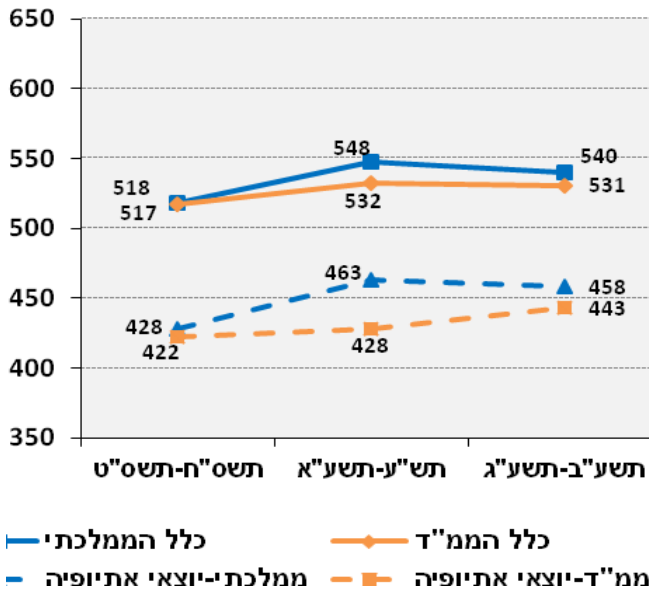
תרשים מס' 22: הישגי תלמידי כיתות ח' במבחני המיצ"ב במדעים (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

תרשים מס' 23: הישגי תלמידי כיתות ח' במבחני המיצ"ב באנגלית (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

תרשים מס' 24: הישגי תלמידי כיתות ח' במבחני המיצ"ב בעברית (סולם רב-שנתי), לפי ארץ מוצא ופיקוח, תשס"ח-תשע"ג

התרשימים מלמדים כי תלמידים ממוצא אתיופי נופלים מיתר תלמידי החמ"ד בחטיבות הביניים בכל מקצועות הליכה. הפערים הגבוהים ביותר הם בעברית (104-88 נקודות), המקצוע בו כלל תלמידי החמ"ד בחטיבות הביניים הכי טובים באופן יחסי. כמו כן, גם ביתר המקצועות נרשמו פערים גבוהים – מתמטיקה (83-74 נקודות), מדעים (77-68 נקודות) ואנגלית (70-63 נקודות). מבחינת המגמות לאורך השנים, באופן כללי לא ניתן לראות מגמה אחידה של שיפור או הידרדרות בהישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד (בהשוואה לכלל החמ"ד), למעט במתמטיקה שישנה מגמה קלה של הרעה יחסית בהישגיהם של תלמידים ממוצא אתיופי.

התרשימים שהוצגו מאפשרים גם להשוות בין ההישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד להישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי. בחינת התרשימים מעלה מגמות אמביוולנטיות: באנגלית, עברית ובמדעים ישנו פער לא עקבי לטובת תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי (33-10 נקודות, 35-6 נקודות ו-27-2 נקודות, בהתאמה), ואילו במתמטיקה הישגי התלמידים בשני סוגי הפיקוח די דומים (הפערים נעים מ-6 נקודות לטובת תלמידי החמ"ד ל-7 נקודות לטובת תלמידי הממלכתי). כפי שציינו בדיון אודות ההישגים בחינוך היסודי, יש לזכור כי בחמ"ד שיעור גבוה יותר של תלמידים עולים מאתיופיה מקרב כלל התלמידים ממוצא אתיופי, ובאופן כללי הישגיהם של העולים מאתיופיה נמוכים מאלו של בני העולים מאתיופיה.¹¹⁰

בהשוואה למצבם של התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך היסודי, ניתן לראות כי הפערים בין תלמידים ממוצא אתיופי לכלל תלמידי החמ"ד מתרחבים עם המעבר מחינוך יסודי לחינוך על-יסודי, כלומר גדלים עם העלייה בגיל. כך, בשנים תשע"ב-תשע"ג, עמד הפער הממוצע בין תלמידים ממוצא אתיופי ליתר תלמידי החמ"ד בכיתות ח' על 79 נקודות, לעומת פער ממוצע של 47 נקודות בין התלמידים בכיתות ה'. לעומת זאת, כאשר בוחנים את ההישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחמ"ד ביחס להישגים של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי, השוואה בין החינוך היסודי לחטיבות הביניים אינה מעלה תוצאות חד משמעיות בנוגע לשיפור או הידרדרות בהישגים עם המעבר לחינוך על-יסודי.

¹¹⁰ ראה תרשימים 15א-15ד אצל אושרית כהן קרושאי ועמיתיה רגבי, הישגי תלמידים יוצאי אתיופיה - עולים ובני עולים בראי מבחני המיצ"ב, תמונה רב-שנתית תשס"ח-תשע"ג, רמת גן: משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, נובמבר 2014.

נספח:

עמדות גדולי הרבנים בדור האחרון בנוגע לבתי ספר
סלקטיביים ולאינטגרציה¹¹¹

¹¹¹ תודתי נתונה לאריאל פינקלשטיין, עמית מחקר בתחום החינוך בתנועת "נאמני תורה ועבודה", שהפנה אותי למרבית המקורות המופיעים בנספח זה. כמו כן נעזרתי רבות במקורות אליהם מפנה הרב יהודה זולדן. ראה: הרב יהודה זולדן, **מסגרות חינוך ציבוריות ואליטיסטיות**, בתוך: תחומין - תורה, חברה ומדינה, כרך כח', אלון שבות, תשס"ח.

הרב צבי יהודה מלצר זצ"ל

רבן של פרדס חנה ושל רחובות ומייסד ישיבת הדרום

מתוך דברים שכתב לזכרו נכדו, הרב יואל עמיטל, במלאת ארבעים שנה לפטירתו. הדברים מובאים באתר ישיבת שעלבים.

לפרדס חנה הגיע הרב צבי יהודה מלצר בשנת תרצ"ו, לאחר שנבחר לרבה של המושבה. בכואו למושבה לא היה בכלל בוקר מניין לתפילת שחרית, וכן לא היתה כל פעילות דתית מיוחדת במשך ימי השבוע. מיד עם בואו ארגן מנין קבוע לתפילת שחרית, וכן שעורי תורה לגברים ונשים. בפרדס חנה היה באותם שנים בית ספר משותף אחד לכל הזרמים במושבה, שבו למדו גם הילדים הדתיים. היתה הסכמה שבבית הספר תהיה תפילה קצרה בבוקר שבה ישתתפו כל הילדים, וכן תיאמר על ידי כל התלמידים ברכת המזון לאחר האוכל. לצורך זה היתה חובה על כל הבנים להביא כיפה לבית הספר, וכן היתה התחייבות למנות אחוז מסויים של מורים דתיים. באחד הימים לחצו עליו הורים לפתוח בית ספר דתי נפרד. הרב הבין שהדבר עלול להעכיר את האווירה במושבה, והפירוד גם ישאיר את בית הספר הוותיק ללא כל סממן דתי. משגברו הלחצים פנה הרב מלצר יחד עם משה פרוינד (מעסקני היהדות הדתית בפרדס חנה) לחזון איש בשאלה האם לפתוח בית ספר דתי נפרד, כאשר ברור שכתוצאה ממנו ילדי הפועלים לא יקבלו בבית הספר שום דבר ביהדות. הרב מלצר סיפר שהחזון איש קם, הסתובב בחדרו הלון וחזור, ואח"כ פנה אליו ואמר לו שזו שאלה שהוא אינו יכול להכריע בה, ורק לרב המקומי יש את הסיעתא דשמיא להכריע בשאלה קשה כזו. הרב ראה בתשובה זו חיזוק לדעתו שלא להפריד את בית הספר, וכך היה.

הרב שלמה גורן זצ"ל

הרב הצבאי הראשון והרב הראשי לישראל בשנים 1972-1983

בתשובה המופיעה בשו"ת תרומת הגורן חלק ב' סימן לב' התייחס הרב שלמה גורן באריכות לבתי ספר סלקטיביים ולאינטגרציה.

שאלה:

- א. מה דעת ההלכה לגבי בתי ספר אליטיסטיים וסלקטיביים?
- ב. האם אפשר לכפות אינטגרציה על ציבור ההורים?
- ג. האם רצוי להנהיג אינטגרציה לפי ההלכה?
- ד. האם קיים בימינו "תלמיד שאינו הגון" ואם כן, מיהו?

תשובה

שאלה ראשונה: מה דעת ההלכה על ייסוד בתי ספר אליטיסטיים, דוגמת ביה"ס "נועם" או האולפניות (אלו הם בתי ספר סלקטיביים)? האם לא עדיף השיקול של אחדות ישראל?
תשובה: בהלכה ישנן שתי מערכות בחינוך היהודי. האחת שהיא מן התורה ומוטלת על האב, כמו שכתוב "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם" (דברים יא', יט'), ודרשו חז"ל במסכת בבא בתרא (כא', א'): "ולמדתם אתם", וכמו שפירש רש"י שם: "ולמדתם אתם – האב עצמו מצוה ללמדו" ... אולם בנוסף למצוה זו המוטלת על האב ללמד לבניו תורה שבכתב, קיימת מצוה מן התורה על כל חכם מישאל ללמד לתלמידים תורה, שגם הם נקראים בניו...

בחירה סלקטיבית של תלמידים

חיוב זה ללמד תורה, המוטל על חכמי ישראל באופן פרטי, מרשה להם לבחור את תלמידיהם באופן סלקטיבי, כי הם אינם אחראים על חינוך העם באופן כללי, אלא מטעם "ושנתם לבניך" (דברים ו', ז') – אלו התלמידים (רש"י שם). ולא מדובר כאן על תלמיד שאינו הגון, שבין כך אסור ללמדו תורה כמו שיתבאר להלן, אלא בבחירה בין מי שרואה ברכה בלמודו לבין מי שאינו רואה ברכה בלמודו...

המערכת השנייה של חינוך הילדים היא מערכת לאומית-ממלכתית, כלל ישראלית, ולכאורה היא אינה מעוגנת במצות התורה באופן ישיר, אלא התפתחה כתקנה של חכמי ישראל בתקופת הסנהדרין בימי הבית השני...

מערכת זו של החינוך הקיימת בהלכה, קמה בשלבים ולא בבת אחת. במסכת בבא בתרא (כא' א') נאמר: "דאמר רב יהודה אמר רב, ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחלה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה... התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים... ועדיין מי שיש לו אב מעלה ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז. ומי שהיה רבו כועס עליו מבעט בו ויוצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע", עד כאן לשון הגמרא. נמצינו למדים מסוגיא זו כמה עקרונות יסוד במערכת החינוך הקדומה:

... מכיוון שלא נזכר מי תיקן תקנה ראשונה זו, סביר להניח שנקבעה בידי הסנהדרין הגדולה או אפילו ע"י אנשי הכנסת הגדולה. לפי השערה זו יש להקדים תקנה ראשונה זו בחינוך היהודי לראשית ימי הבית השני, בה התקיימה ופעלה הכנסת הגדולה בקרב העם בנושא חינוך העם לתפילה ולשפה העברית...

יש ללמוד שאנשי כנסת הגדולה דאגו לחינוך העלגים בעם שיוכלו להתפלל תפילות כסדרן כמו בעל הלשון הצחה. מכאן הוכחה ראשונה שבכל הנוגע למערכת החינוך הממלכתית, היא היתה מכוונת לכל ישראל. לפיכך אין להפלות בין התלמידים המוכשרים לבין המפגרים, אלא הדאגה צריכה להיות השוואת הרמה החינוכית אצל כולם ולהביאם לרמה אחת, כמו שעשו אנשי כנסת הגדולה ביחס לתפילות. מכאן שבמערכת חינוך לאומית אין להנהיג סלקטיביות בין התלמידים, אלא יש לנהוג אינטגרציה ולדאוג לרמה שווה בין כולם, מבלי לשים לב לרמה האינטלקטואלית של המשפחה ולמעמד שלה...

התקנה השלישית שנויה במסכת בבא בתרא הנ"ל, שם נאמר: "עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע..." תקנה זו של יהושע בן גמלא קבעה סופית את מערכת החינוך הממלכתית של עם ישראל מבחינת ההלכה...

במערכת חינוך ממלכתית-לאומית אין מקום לבתי ספר אליטיסטיים

במערכת חינוכית ממלכתית זו, לפי תקנת יהושע בן גמלא, המוטלת כחובה על כל עיר ועיר ועל כל ציבור ועל כל פרט ופרט באופן אינדיבידואלי, אין מקום לסלקציה בין התלמידים ולא להקמת בתי ספר אליטיסטיים לבעלי מעמדות מיוחדים...

מובאת היא בשלחן ערוך יורה דעה הנ"ל (סימן רמה סעיף ט') בזו הלשון: "אפילו תינוק שאינו מבין לקרות לא יסלקוהו משם אלא ישב עם האחרים אולי יבין". לפנינו איפוא קביעה ברורה ביחס לחינוך יסודי, ממלכתי ולאומי בגיל הרך, שם אין רשות לערוך סלקציה בין התלמידים ולא הפרדה בין בתי הספר, אלא חייבת להיות אינטגרציה בין כל המעמדות והשכבות. ובודאי שאין לעשות סלקציה בין האוכלוסיה העשירה לענייה... לכאורה, זה אמור בכל הנוגע לחינוך יסודי לילדים בגיל הרך, עבורם הוקמו, כתוצאה מתקנת יהושע בן גמלא, בתי ספר המפורזים בכל עיר וישוב. מה שאין כן בכל הנוגע לחינוך גבוה למבוגרים, נוכחנו לכאורה לראות שהנוהג היה, בתקופת המשנה והתלמוד, שכן ערכו סלקציה בין התלמידים, הן בכל הנוגע לחינוך חנינם והן בנוגע לרמה השכלית, הרצון והכושר של התלמיד...

שאלה שנייה: האינטגרציה היא עובדה קיימת. בהרבה מקרים היא מתבצעת בניגוד לדעת ההורים. האם יש בעיות הלכתיות בכפיית האינטגרציה?

תשובה: לאור הברור הנ"ל יש להסיק שהאינטגרציה תואמת את תקנות החינוך, כפי שהותקנו בתקופת הבית השני, לפחות כאשר מדובר בחינוך יסודי. ולכן מן הדין הוא לכפות את האינטגרציה על ההורים ולא להרשות שום אפליה ביחס לחינוך בבתי הספר היסודיים בין ילד לילד, בין שכבה לשכבה, בין עדה לעדה ובין מעמד למעמד. הפליה כזו נוגדת את תקנות החינוך של ר' שמעון בן שטח נשיא הסנהדרין ושל יהושע בן גמלא הכהן הגדול, שהפכו להיות הלכה.

שאלה שלישית: בהנחה שמדינת ישראל היא מדינת הלכה וראשי מערכת באים לשאול לדעת הרב האם להנהיג אינטגרציה במערכת החינוך, מה כבוד הרב היה פוסק?

תשובה: התשובה לשאלה זו כלולה בתשובה לשאלה 2, שחייבים להנהיג אינטגרציה לפי ההלכה. אולם לכאורה עלינו להבחין ולהדגיש שאין חובה של הנהגה אינטגרציה בחינוך לפי ההלכה אלא בחינוך יסודי, כמו שנוכחנו לראות מסוגיות התלמוד. אבל כל הנוגע לחינוך על-יסודי, לכאורה יש אולי מקום לומר שאין לכפות אינטגרציה על ההורים... אולם ממה שאירע בימיו של ר' אלעזר בן עזריה שביטל את החקירות והבדיקות של התלמידים, כפי שהיה נהוג לפניו בימיו של רבן גמליאל נשיא ישראל נכדו של הלל הזקן, חקירות שהיו על רקע של אי-אמינות דתית, אם תוכם כבדם או לא, ומכך שהתלמוד מוכיח שצדק ר' אלעזר בן עזריה בזה שביטל את החקירות והדרישות הללו, מזה יש ללמוד שגם בחינוך גבוה יש להנהיג אינטגרציה מלאה מנקודת ההשקפה של ההלכה, לפחות ככל שמדובר במסודות חינוך לאומיים. גם סביר להניח שבחינוך ממלכתי גבוה, כאשר בתי הספר שייכים ומנוהלים ע"י המדינה, בודאי שאין מקום לאפליה בין תלמיד לתלמיד ובין מעמד למעמד, גם אילו החינוך לא היה ללא תשלום. באשר כל מערכת חינוכית של המדינה חייבת להנהיג שיון מלא בין השכבות, מעמדות ורמת התלמידים. מה שאין בתי ספר פרטיים שההורים נושאים בעול חינוך בניהם, רשאים הם לנהוג כפי ראות עיניהם.

שאלה רביעית: האם קיים בימינו "תלמיד שאינו הגון" שאסור ללמדו תורה? ואם כן, את מי ניתן לאפיין כך היום?

תשובה:

... נמצינו למדים מדבריו שכל מי שבא ללמוד, גם אם אין לו שם כל הגון ונאה במעשיו, כל שאין עליו ראיות שהוא סורך דרכיו והוא עברייני וחוטא שאין לו תקנה, אין להרחיק אותו מלימוד תורה, מבית ספר ומהשיבה. אדרבה, יש לתת לו אפשרות לחזור למוטב ולשפר התנהגותו. וכל שכן תלמיד סתם הבא ללמוד, אין לחקור אחריו, אלא יש לתת לו לפחות זכות של תם שלפי הרמב"ם מקבלין אותו ללא ערעור. רק כאשר נודע שהבא ללמוד הוא עברייני ואינו מאתנו דרך של תשובה, אלא בדעתו להמשיך לעבור על מצות התורה או על חוקי המוסר והחברה המקובלין בין אדם לחבירו או בין אדם למקום, אלא שנפשו חשקה בתורה מבלי להבטיח לתקן דרכו והתנהגותו, הוא נחשב לתלמיד שאינו הגון. כן יש להבין מלשונו של הרמב"ם...

על כל פנים, ברור שבאופן עקרוני נוהגת הלכה זו שאסור ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון גם בזמן הזה. אלא שכמו שאנו מקילים על מחללי שבת שלא להכריז עליהם כמומרים משום שהם לפני התוכחה... אפשר להקל גם על לימוד תורה לעבריינים שאינם עושים לקנתר או להכעיס, בהסתמך על הרמב"ם הפוסק שיש לנסות להחזיר אותם בתשובה, ואז להכניס אותם לבית המדרש וללמדם תורה. אלא שגם להרמב"ם אין להכניסו לבית המדרש מיד, אלא לאחר תהליך החזרתו בתשובה.

כל הבעיה הזאת איננה נוגעת אלא לישיבות הגבוהות או לבתי ספר על-יסודיים דתיים. אבל לגבי תלמידים בגיל צעיר שעדיין עתידם הדתי והרוחני אינו יציב ואפשר להשפיע עליהם לטובה, יתכן ויש לתת להם סיכוי לחזור בתשובה. ואם יתקבלו לבית ספר דתי אזי המאור של התורה יחזירם למוטב.

הרב עובדיה יוסף זצ"ל

מנהיגה הרוחני של תנועת ש"ס והראשון לציון בשנים 1972-1983

בשנת תשד"מ (1984) נתבקש הרב אליהו שליזנגר, רב שכונות גילה ומקור חיים בירושלים, לחוות דעתו ולתת את הסכמתו לבקשתה של קבוצת הורים להקים "בית ספר תורני מיוחד ומיוחד" בעקבות הבקשה פנה הרב שליזנגר בבקשה לקבל את חוות דעתם של הרב עובדיה יוסף, הרב מרדכי אליהו והרב חיים דוד הלוי. להלן נוסח השאלה ותשובתו של הרב עובדיה יוסף. מובא בספרו של הרב אליהו שליזנגר, שו"ת שואלין ודורשיין, עמ' קנב'.

השאלה:

בשכונתו קיים בית ספר ממלכתי-דתי. התעוררו כמה אנשים לפתוח בית ספר תורני... שיתגברו בו (לדבריהם) השיעורים התורניים יותר... אותם אנשים מבקשים להחתים כל אחד מההורים הבא לרשום את ילדיו לבי"ס תורני זה, כי הם ההורים, הינם שומרי שבת, וכי מוכנים הם לתיגבור התורני הנזכר. היו אנשים אחרים שטענו כי אין לנהוג כך בשום פנים, ואין להציב תנאים בפני ההורים. ובעצם העובדא שהם מעוניינים שילדם יקבל חינוך תורני עם תיגבור תורני בזה יש להסתפק ואין למנוע בשום צורה קבלת ילד זה או אחר. ובכך שאלותי הם:

(א) האם יש להתיר להחתים הורים על התחייבות של שמירת שבת וכיוצא בזה.
(ב) האם יש היתר שלא לקבל ילד ללמוד תורה אם הוריו אינם שומרי דת ודין ואפילו אם אינם שומרי שבת.

(ג) האם אין בהחתמה כזו משום הוצאת לעז על ביה"ס הממ"ד ששם אין מחתימים את ההורים ונמצא כאילו שם מותר להורים לחלל שבת.

(ד) האין לקחת בחשבון את קיום דברי הנביא "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" שבאמצעות הבנים ישוּבו גם ההורים בתשובה שלימה.

התשובה:

אודות השאלה בדבר פתיחת בית ספר תורני, נוסף על בית הספר הממלכתי דתי שבמקום, ויש שרוצים להחתים את ההורים מראש שמתחייבים לשמור שבת וכו'. הנה בודאי שאין מקום לחוש שההורים שבאים לרשום ילדיהם בבית ספר תורני יחללו שבת בשאט נפש בבחינת שנה ופירש קשה מכולם, שאנשים כאלה יספיק להם רישום ילדיהם בבית ספר אחר, ולא יהדרו אחר בי"ס תורני (שהשיעורים התורניים שבו הם ברמה גבוהה יותר מסתם בית ספר דתי). ואם יש לחוש שמא הם מחללי שבת, מסתמא זאת עשו לפי שלא קבלו חינוך דתי בילדותם, והם בבחינת תינוק שנשבה וכו'... ולכן בודאי שיש מקום לקרב ולא לרחק, והמאור שבתורה יקרב גם את ההורים ולהחזירם למוטב. שכן ידועים מעשים רבים שהבן או הבת שלמדו בבתי ספר דתיים החזירו את כל המשפחה למוטב, ונהפכו ממש לדתיים בבחינת והשיב לב אבות על בנים. וא"כ למותר יהיה לכפות חתימת הורים לשמירת שבת כדי לקבל ילדיהם לבי"ס תורני שמא ירגישו עלבון ופגישה בכך ויעזבו מקור חיים וכו'. וברור שאין לזה שום דמיון למה שפסקו הרמב"ם והש"ע שאין מלמדין תורה לתלמיד שאינו הגון, ששם מדובר באדם שבא לבית המדרש ללמוד, ומעשיו מקולקלים ומגונים, שזהו דומה למרקוליס. אבל ילדים קטנים הבאים ע"י הוריהם ללמוד בבי"ס תורני, לא שייך בהם דבר זה. ובברכות (כת). חלקו ר' אלעזר בן

עזריה וחכמים על שיטת רבן גמליאל שאמר כל מי שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש. ושם מוכח שהלכה כר' אלעזר בן עזריה... ויש לנהוג בחכמה ובתבונה ובטוב טעם ודעת שלא לדחותם. וכפי שכתב כבוד תורתו במסקנתו לקבלם בכבוד הראוי, לבלתי ידח ממנו נדח. וה' עמו שהלכה כמותו.

במסגרת הדיונים והמאבקים סביב פעילותו של בית ספר 'נעם' בירושלים, קבעה העירייה בשנת תשל"ז (1977) כי יש להגביל את רישום התלמידים לבית ספר 'נעם' בעיר. הרב עובדיה יוסף, שכיהן כראשון לציון באותם ימים, התייחס לדברים בתשובה שנתן למנהל בית ספר 'נעם' בירושלים, הרב חנוך ברגמן.

כבודו שואל במכתבו מיום כ"ט בשבט תשל"ז כדלהלן:

לקראת הרישום שחל ביום ב' אדר תשל"ז, פנו אלינו בבקשה להתקבל בבתי ספרנו כ-200 ילדים. מאידך הודיע לנו מנהל מחלקת החינוך בעיריית ירושלים שלא נרשום יותר מ-80 ילדים, למרות שביכולתנו לקלוט מעבר לזה. שאלתנו היא: האם על פי דין תורה מותר לנו לדחות ילד הרוצה לקבל חינוך תורני מוגבר, כשמבחינתנו אנו מוכנים ויכולים לקבלו?

אתכבד להשיבו כדלהלן:

במסכת סנהדרין (דף צ"א סע"ב) אמרו: כל המונע הלכה מפי תלמיד, כאילו גוזלו מנחלת אבותיו. שנאמר, תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב, מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית... לפיכך נראה לי שעל פי ההלכה אסור לכם לדחות שום תלמיד שרוצה להתקבל בבית ספרכם, עד קצה יכולת הקליטה בביה"ס, ובפרט שלפי מיטב ידיעתי על רמת הלימודים התורניים במוסדכם, אין ספק שדחיית כל תלמיד מבית ספרכם, תגרום לו לחוסר ידיעת התורה במידה מסויימת. והרי במסכת עירובין (מז.). אמרו שאפילו בזמן שאדם מוצא ממי ללמוד תורה בארץ ישראל, מותר לו לצאת לחו"ל ללמוד תורה, ואפילו הוא כהן, לפי שאין אדם זוכה ללמוד מן הכל... ולכן אפילו אם יש עוד בתי ספר דתיים במקום, חובה עליכם לקלוט תלמידים לבית ספרכם במידת האפשר ללמדם תורה ויראת ה' שהורה...

הרב חיים דוד הלוי זצ"ל

הרב הראשי של תל אביב-יפו בשנים 1973-1998

תשובתו של הרב חיים דוד הלוי לפנייתו של הרב אליהו שלינגר (ראה לעיל). מובא בספרו של הרב אליהו שלינגר, שו"ת שואלין ודורשין, עמ' קנד'-קנה' (וכן בשו"ת עשה לך רב, חלק ו', סימן ס').

ודעת כבוד תורתו נוטה לקבל כל תלמיד שהוריו יביאוהו להרשם לביה"ס התורני, בטענה "שאינן לך ראייה גדולה מזו שברצונו של ההורה לשוב בתשובה שלימה". והביא ראייה להתיר בכגון זה מפסקו של הרב בעל התניא (הלכות תלמוד תורה פרק ד' סעיף י"ז) אך אנו נעתיק תחילה מקור ההלכה בדברי רבינו הרמב"ם וזו לשונו: אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו או לתם אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזיקין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואח"כ מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו (הלכות תלמוד תורה פ"ד ה"א)... מתוך פשוטה של הלכה זאת נראה שאין שום צד היתר ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון ולכן ציין כבוד תורתו את הרב בעל התניא, שכתב אחרי דברי הרמב"ם ומרן דלעיל וזו לשונו: ואם אי אפשר להחזירו למוטב תחלה והוא דוחק ליכנס ללמדו תהא שמאל דוחה וימין מקרבת עד כאן לשונו. וזו סברת עצמו היא ולא נמצאת בדברי הפוסקים. והראיה שהביא אינה ענין לנדון דידן...

אלא שגם לשיטתו של הרב בעל התניא שרצה ללמוד מזה הלכה רבתי שאם אי אפשר להחזירו למוטב תחלה והוא דוחק ליכנס ללמדו תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, הלא גם הוא כתב מפורש "תחלה", כלומר שעדיין תנאי גמור הוא שחייב לחזור בתשובה, אלא שבינתיים אפשר לשיטתו ללמדו תורה תוך הסתייגות, בחינת שמאל דוחה וימין מקרבת עד שיחזור. אבל אם ברור לנו שאינו חוזר קם דינא שאין ללמדו תורה, וכמו שנכתוב להלן.

זאת ועוד, כל הדין הזה נאמר לגבי אדם מבוגר שאף הוא נקרא "תלמיד", ואפשר לנהוג בו בחינת שמאל דוחה וימין מקרבת בתקוה שיחזור בתשובה, אבל תלמיד בבית-ספר שבבית הוריו מתנהגים שלא עפ"י התורה והמצוה, והסיכוי שהבן יחזור בתשובה בגיל זה בניגוד לבית הוריו הוא קלוש ביותר, מעתה מה מקום להתיר ללמדו תורה. ומה שכבוד תורתו כותב שעצם הבאת הבן לרישום בבית ספר תורני היא ראייה גדולה שגם רצון ההורים לשוב בתשובה שלימה, זה אינו נראה לי, שאם כן מה מונע מהם לחתום על התחייבות זאת מיד. וההנחה שעצם הרישום הוא הרהורי תשובה בעתיד, גם זה אינו נראה לי, ואדרבא, לי נראה, וזאת אני אומר מידיעה ברורה, שהורים רבים נחרדים מבורותם המוחלטת של בניהם בנושאי יהדות, וכל רצונם הוא שהבנים יכירו יהדות בכל עומק מושגיה בלבד. והדרך מכאן ועד לתשובה שלימה עדיין רחוקה היא מאד.

ואף גם זאת נראה להוסיף, שבית הספר הוא מקום חינוך בעיקר, וחובת ביה"ס התורני לחנך את תלמידיו ליראת ה' ולקיום מצוות התורה, וכאשר יש בתוך כתלי ביה"ס תלמידים הנוהגים בבית הוריהם בניגוד לדרך התורה, אין ספק שעלולים הם לקלקל בחברתם את חבריהם, שכן חברת התלמידים אינה מסתיימת בביה"ס, ובדרך כלל נקשרים ביניהם קשרי ידידות גם מחוץ לכתלי ביה"ס, ומי יכול להעריך מראש את הנזק שידידות זאת עלולה לגרום, והלא יכולים הם ליפגש גם בשבתות ואף לחללם בנוכחותם ולהשפיע עליהם בכך. ודברים אלה אינן השערות

בלבד, וכבר היו דברים מעולם, שילדים מבתים דתיים מאד התקלקלו בחברתם של חבריהם מבתים לא דתיים שלמדו במוסד יחד אתם. וזה שאמרו רבותינו ואל תתחבר לרשע (אבות א' מז')...

ולכן, נראה לענ"ד שטוב עושים אותם הורים המקפידים ביותר שבניהם לא ילמדו בחברת תלמידים שבבית הוריהם אינם שומרים תורה ומצוות, ואין בזה שום חשש הוצאות לעז על אותם בתי ספר דתיים שאינם מקפידים על כך, שכן ידועה היא שיטתם והשקפתם בשאלה זאת...

הרב מרדכי אליהו זצ"ל

הראשון לציון בשנים 1983-1993

תשובתו של הרב מרדכי אליהו לפנייתו של הרב אליהו שלזינגר (ראה לעיל). מובא בספרו של הרב אליהו שלזינגר, שו"ת שואלין ודורשין, עמ' קנג'.

קיבלתי את מכתב כבוד תורתו מיום י"א אייר השתא בעניין רישום ילדים לביה"ס התורני אשר בשכונתכם. שאלת חכם חצי תשובה, נראה מתוך סוף דברי כבוד תורתו דבאמת כל הורה הבא לרשום את ילדו לביה"ס ודאי יתענין ויבדוק אם בנו מתאים לרמה הדתית והחינוכית הנדרשית בביה"ס הנ"ל, וכן יבדוק אם אורח חיי המשפחה מתאימים לכך, וממילא אין צורך בכל הדרישות והחקירות שכבוד תורתו מזכיר.

בתחילת שנת תשנ"א (1990), סירב מנהל בית הספר ממ"ד יבנה בטבעון, המסונף לחב"ד, לקבל לבית ספרו 40 ילדים בני העדה האתיופית, לאחר קבלת הנחיה מפורשת מרשת החינוך של חב"ד שלא לקבל תלמידים שלא עברו גיור לחומרא. התייחסותו של הרב מרדכי אליהו לפרשה מובאת אצל איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ, הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה לייסודה, חלק ב', עמ' 636.

אסור להפלות בין ילד לילד. עולים שהגיעו ארצה ומוכנים לשלוח את ילדיהם לבית ספר דתי או תורני – אף על פי שאינם שומרי תורה ומצוות – מצווה לקבלם בסבר פנים יפות, לעזור ולסייע להם, ובשום אופן אין לדחות אותם.

הרב אברהם שפירא זצ"ל

ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל בשנים 1983-1993

מתוך שיחה שנמסרה לנשות האברכים, סוכם ונערך ע"י תלמידים ובאתריותם. מובא באתר ישיבת מרכז הרב.

האם נכון להקים מסגרות חינוכיות שבהם כל התלמידים באים מבתיים תורניים ברמה גבוהה או שמא יש לקבל תלמידים מבתיים פחות תורניים על מנת להשפיע ולקרב אותם מתוך סיכון שאולי התלמידים האלה ישפיעו בכיוון לא טוב?
הרב: עד כמה שאני מכיר מסורת של חינוך, בכל עיר ועיר היה בית ספר, לקחו ילדים שגרים בעיר ולא בדקו אם הם יחסניים - בניס של צדקניות וצדיקים.
לחנך, מצוה לחנך ילדים שהם יהודים. ואין מצוה לחנך יחסניים. האם כך אתן מקפידות שבאות לכיתות שלכן רק תלמידות יחסניות? ! כל אחד צריך להביא תעודה מאבא שלו ומאימא שלו כי יכול להיות שהאבא יחסן גדול והאימא היא לא כ"כ יחסנית גדולה! ? דנים על אופי של דת, שומרי דת או לא, אבל ביה"ס לצדקניות וצדיקים שמעתם על זה??? ביה"ס מיוחד לצדיקים וצדקניות ומי שבא ואבא שלו לא צדיק לא יקבלו? !

יש מקומות שמקפידים, כאשר חושבים שיהיה קונפליקט בין הבית לביה"ס.
הרב: זה ודאי בעיה אם יש קונפליקט, בית ספר תפקידו לחנך כמו שצריך.

בתור הורים לשלוח למסגרת כזו, אם יש שתי בתי ספר. בית ספר של צדקניות ובית ספר מעורב מה להעדיף, בתקוה שהבת היא צדקנית?
הרב: מצוה לחנך בנים ובנות לא של רבנים ולא רק של עשירים, בנים ובנות של ישראל. יש מצוה לחנך. יכול להיות שיש בתי ספר שמחפשים שתלמידות יהיו עילויות הם מחפשים כשרונות יש בתי ספר כאלו.

אם יש ביה"ס כזה כדאי לשלוח לשם?
הרב: עילויות זה פגם גדול, המחנך צריך לחנך שיהיו יהודיות.

במציאות היום יש בתי ספר עם רמה תורנית גבוהה ויש רמה בינונית לא כולם אותו דבר.
הרב: תלוי רמה תורנית של מי ההורים או של הבנים.

של בית הספר.

הרב: רמה תורנית של מי, של הבנים? מה פירוש רמה תורנית? בעלי כישרון או לא בעלי כישרון, זה לכאורה יכול להיות אבל זה משהו לכאורה אנטי דתי. חייבים לחנך כל בן ובת שהם יהודים, כמובן אם יש בית שהוא אנטי דתי אז ודאי לא יקחו תלמיד זה. אבל אם יקבלו לבית הספר בנים של רבני עיר, אבל בנים של רבני שכונה לא, איך זה יראה?

אבל אם יש במציאות בית ספר טוב ויש בית ספר פחות טוב?
הרב: נכון יש בית ספר יותר טוב כי ההורים יותר טובים כי רוצים יחסנים - זה אנטי חינוכי!
במסורת ישראל לא היה כך, חייבים לחנך בן של יהודי ויהודיה.

אבל אני בתור הורה לאן לשלוח?
הרב: אתה רוצה שיהיה שם טוב לבית הספר שלך ולכן אתה מפרסם שאתה מקבל רק בנים של גבירים או של רבנים גדולים אבל בנים של אנשים פשוטים אתה לא רוצה אותם, אתה יכול לעשות דבר כזה אבל זה לא חינוכי! חינוך זה לחנך כל יהודי ויהודיה שרוצה להיות יהודי. בזמני לא היה דבר כזה, אני למדתי עוד לפני שהיה בית ספר ציבורי, אני למדתי אצל מלמד פרטי ר' אליהו סולומון הוא לא הקפיד, נכון אשתו הייתה מקפידה שישלמו שכר לימוד... אבל לא היו מקפידים על יחסנים. כל הדיבור הזה לדעתי מאוד מיותר, מה שאדם צריך להוכיח שזה בית יהודי נורמאלי זה הכל.

התייחסות הרב שפירא לרשת 'נעם' בראיון עיתונאי משנת 1986. מובא אצל איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ, הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה לייסודה, חלק ב', עמ' 614.

... כל החינוך הממלכתי דתי, צריך לקבל דרך זו ואין זה עניין של הקצנה. יש הורים הרוצים זהות, ואם אין להם בית ספר "נועם", הם פונים לחינוך העצמאי. בכל מקום בו רוצים להקים "נועם", יש לבחון אם אין זה מפורר את החינוך הממלכתי דתי... אני בעד אינטגרציה ובלי זה אין אנו מסכימים לפתיחת בית ספר "נועם".

הרב נחום אליעזר רבינוביץ' שליט"א

ראש ישיבת ההסדר "ברכת משה" במעלה אדומים

בספרו 'דרכה של תורה – פרקים במחשבת ההלכה ובאקטואליה', מתייחס הרב רבינוביץ' לתפקיד מערכת החינוך הדתית ברשומה המופיעה תחת הכותרת 'חינוך'.

... על מערכות החינוך הדתי לראות את עצמן מחויבות לציבור כולו, ולפיכך עליהם להתחרות עם מערכות אחרות כדי לספק את צרכי העם כולו, ולא לציבור הדתי בלבד. בתי ספר צריכים לחנך לקראת ערכים של תורה, בלי לפגום ביעילותם בטיפוח מיומנות בכל אותם המישורים של מדעים וטכנולוגיה, החינויים לשגשוג כלכלי של המדינה. כבר היום ישנם הורים "חילונים" המודאגים מפני המתירנות וההפקרות שאחזה בחלק גדול מן הנוער, ובגלל כך הם מחפשים דרכים לחנך את ילדיהם בזרם דתי. עלינו ליצור בתי ספר דתיים לא רק לילדים ממשפחות כאלה, אלא גם לאלה שרוצים מצוינות במחשבים, במתמטיקה, אמנות ושאר מקצועות. ילמדו גם תורה, ומתוך שלא לשמה יבוא לשמה.

בשלושים ארבעים שנה האחרונות חלה תפנית בחברה הישראלית. הציבור של שומרי מצוות הולך וגדל כן ירבו. תהליך החילון נעצר במידה מרובה. על אף העליה הגדולה מברית המועצות לשעבר, שהביאה לנו המונים חסרי כל שמץ תרבות יהודית, שגדלו ונתחנכו על אתאיזם, מכל מקום הנתח היחסי של הדתיים לכל זרמיהם בארץ ממשיך לגדול ב"ה. עתה הגיעה השעה לפתוח את השורות – 'הרחיבי מקום אהלך' (ישעיהו נד, ב') – החינוך הדתי יכול למשוך אליו את רובם של הנוער אם יידע איך לבוא לקראת השכבות השונות בחברה.

ביבליוגרפיה

Hall, Joshua C. & Leeson, Peter T, **Racial fractionalization and school performance**, American Journal of Economics and Sociology, 69(2), 2010, 736-758

אלמוג, תמר, **תלמידים יוצאי אתיופיה בבתי ספר**, אנשים ישראל-המדריך לחברה הישראלית (באינטרנט), מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית (עדכון אחרון: יוני 2011)

אפל, אביטל, **מסמך רקע לדיון בנושא: יישום דוח ועדת אביקסיס לקידום חינוך יוצאי אתיופיה**, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יולי 2001

אפרת, אלישע, **עיירות הפיתוח בישראל**, בתוך: עיירות הפיתוח, צבי צמרת ואחרים (עורכים), הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2009, עמ' 38

בלס, נחום, זוסמן, נעם, וצור, שי, **תקצוב החינוך היסודי 2009-2001**, חטיבת המחקר של בנק ישראל, דצמבר 2010

ברוידא, קובי ונבון, גיא, **הגירה פנימית בישראל**, בנק ישראל, 2006

גורן, הרב שלמה, **שו"ת תרומת הגורן**, חלק ב', סימן לב'.

דומברובסקי, מטי, **מחינוך ממלכתי דתי לתלמודי תורה: תהליכי התבדלות בחברה הציונית דתית בישראל**, עבודת גמר לצורך קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, התכנית הבין תחומית ליהדות זמננו, 2004

החלטת ממשלה מס' 3020 מיום 27.1.2008

החלטת ממשלה מס' 4016 מיום 24.8.2008

החלטת ממשלה מס' 4275 מיום 27.11.2008

הלוי, הרב חיים דוד, **שו"ת עשה לך רב**, חלק ו', סימן ס'

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **השנתון הסטטיסטי לישראל 1983**, לוח כב' 22/ ע' 662

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **תלמידים עולים במוסדות חינוך, תשנ"ח-תשנ"ט**, 2001

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **תלמידים עולים במוסדות חינוך תשס"ד**, מרץ 2006, לוח 5

הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, **מיצ"ב תשע"ב – חלק א' מבחני הישגים**, משרד החינוך, אוקטובר 2012

הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, **מיצ"ב תשע"ג – חלק א' מבחני הישגים**, משרד החינוך, אוקטובר 2013

הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, סולם מיצ"ב רב-שנתי,
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/Meitzav/Sulam_Meitzav_ravshnati09.htm

וייסבלאי, אתי, השתלבותם של יוצאי אתיופיה במערכת החינוך, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוגוסט 2010

ויקיפדיה – 'עירת פיתוח'

ורחפטיג, איתמר וכ"ץ, שמואל, הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה לייסודה, חלק ב', ירושלים

זולדן, הרב יהודה, מסגרות חינוך ציבוריות ואליטיסטיות, בתוך: תחומין - תורה, חברה ומדינה, כרך כח', אלון שבות, תשס"ח.

יצחקי, שלמה, גולן, יולנדה וטור-סיני, אביעד, דירוג רשויות – על פי מדד חברתי כלכלי, הוצאת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אוגוסט 2013

כהן קדושאי, אושרית, ורגבי עמיחי, הישגי תלמידים יוצאי אתיופיה - עולים ובני עולים בראי מבחני המיצ"ב, תמונה רב-שנתית תשס"ח-תשע"ג, רמת גן: משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, נובמבר 2014.

מבקר המדינה, דו"ח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010, סוגיות במנהל החינוך הדתי

מניב, עומרי, הרבנות תפסול את גיור התלמידים מאתיופיה, NRG, 5.10.2011

משרד החינוך, חוזר מנכ"ל משרד החינוך מיוני 2003 (תשס"ג 10/ג)

סבירסקי, שלמה וסבירסקי, ברברה, היהודים יוצאי אתיופיה בישראל: דיור, תעסוקה, חינוך, מידע על שוויון, גליון מס' 11, מרכז אדווה, פברואר 2002.

עמיטל, הרב יואל, סבי הרב צבי יהודה מלצר זצ"ל, אתר ישיבת שעלבים, תמוז תשכ"ט, <http://shaalvim.co.il/torah/maayan-article.asp?id=300>

פרוטוקול מפגש ראשי תלמודי תורה, משרד החינוך - מנהל החמ"ד, כו' באדר א' תשע"א

פרוטוקול מס' 1 של ועדת המשנה של החינוך, התרבות והספורט בנושא: חינוך דתי ותרבות תורנית, הכנסת השמונה-עשרה, 15/09/2010

פינקלשטיין, אריאל, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים, הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ב

פינקלשטיין, אריאל, החינוך הממלכתי-דתי – תמונת מצב, מגמות והישגים - חלק ב', הוצאת נאמני תורה ועבודה, תשע"ד

פס"ד טבקה משפט וצדק לעולי אתיופיה נ' שרת החינוך, בג"ץ 7426/08

צמרת צבי, עיירות הפיתוח: חמישים שנות חינוך, בתוך: עיירות הפיתוח, צבי צמרת ואחרים (עורכים), הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים 2009

קוך דבידוביץ', פלוקה, השתלבות יוצאי אתיופיה במערכת החינוך-מסמך עדכון, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יוני 2011

קוק, הרב אברהם יצחק, אגרות הראי"ה, חלק א', אגרת קע', הוצאת מוסד הרב קוק קשתי, אור וסקופ, וירדן, צמצום הפערים בקרב יוצאי אתיופיה – צעד קדימה, צעד אחורה, הארץ, 21.03.2014

רבינוביץ', הרב נחום אליעזר, דרכה של תורה – פרקים במחשבת ההלכה ובאקטואליה, ירושלים, 1998, עמ' 99

רותם, תמר, בעקבות החרדים: במגזר הדתי-לאומי מוותרים על החופש הגדול, הארץ, 22.08.2012

רייכנר, אלישיב, התיישבות של קבוצות אידיאולוגיות בעיירות פיתוח, בתוך: עיירות הפיתוח, צבי צמרת ואחרים (עורכים), הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2009.

רייכנר, אלישיב, דווקא שם: סיפורם של אנשי ההתיישבות החברתית, הוצאת ידיעות אחרונות, 2013.

שילה-לוין, שגית ועציון, דפנה, נייר עמדה בנושא המחקרים על הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים – סקירה, <http://toravoda.org.il/node/3626>

שיר, צבי, הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים, בנק ישראל, דצמבר 2014 שלזינגר, הרב אליהו, שו"ת שואלין ודורשין, עמ' קנב'-קנה'

שפירא, הרב אברהם, בית ספר ליחסנים, אתר ישיבת מרכז הרב, <http://www.mercazharav.org.il/default.asp?pg=3&id=180>

שפרן, דביר, תפיסת עולמם החינוכית של תלמודי תורה ציוניים ברוח הרב קוק בציבור הדתי לאומי, עבודת גמר לצורך קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לחינוך, 2007

